

GLASNIK 1993

33/1

SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

BULLETIN OF SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

ISSN 0351-2908

STRANI 1-88

UDK 39/497.12/(05)

VSEBINA

Beseda urednika, <i>Majda Fister</i>	1
<i>Božidar Jezernik</i> , Pogovor z dr. Angelosom Bašem	2
<i>Vito Hazler</i> , Muzej na prostem Rogatec	10
Konferenca Ljudska arhitektura med Alpami in jadrantom, <i>Majda Fister</i>	22
<i>Borut Juvanec</i> , Ljudska arhitektura med identiteto in internacionalizmom	24
<i>Vito Hazler</i> , Etnologija	29
Poročilo o posvetu etnološka dediščina za 21. stoletje, <i>Damjana Padiček</i>	34
<i>Jože Hudales</i> , Etnološka premična dediščina za 20. stoletje	36
<i>Marija Stanonik</i> , Etnologija v šoli v preteklosti in v prihodnje	42
<i>Janez Keber</i> , Zmaj, Ti si pravi zmaj	52
<i>Aleš Gačnik</i> , Ljubezenski fotografski motivi na razglednicah	62
<i>Tanja Roženberg</i> , Kustos v KS	65
Iz študentskih vrst	
Učili smo se raziskovati, <i>Vanja Huzjan</i>	67
Eyes across the water, <i>Bernarda Potočnik</i>	74
Poročilo o delu 4. letnika A smeri v študijskem letu 1991/92, <i>absolventke etnologije A smeri</i>	76
Etnološka svobodna katedra, <i>absolventke etnologije A smeri</i>	77
Knjige in revije	
Dve domovini / two homelands, <i>Breda Čebulj-Sajko</i>	78
Po sledovih..., H. Verdel et.al., <i>Marija Stanonik</i>	80
Združenje evropskih muzejev na prostem	85
Izjava, <i>Naško Križnar</i>	87
Razpis Murkovih priznanj za posebne dosežke na področju etnologije	88
Navodilo za oblikovanje	89

Slika na naslovni strani: Kulturni spomenik kot oglasna tabla (foto: V. Hazler, 1992)

Slika na hrbtini strani: Dr. Angelos Baš

BESEDA UREDNIKA

Pred nami je zopet nova številka Glasnika SED. Kljub najboljši želji, da bi izšli že v lanskem decembru nam to ni uspelo. V veliki meri je krivda na skromnih finančnih sredstvih, saj sta ministrstvo za kulturo in ministrstvo za znanost in tehnologijo za vse leto namenili samo 400.000 SIT, kar bi po skromnih merilih zadostovalo le za eno številko. Doslej še noben avtor ni dobil za članke nikakršnega honorarja; sredstva so porabljena samo za plačilo tiskanja. Kljub temu mislim, da dostojno predstavljamo stroko in dogajanja v njej.

Tako je človek nemalo začuden, ko dobi od študentov skoraj negativno oceno z 'visoko strokovnim' podukom, kako se stvari streže: prispevki naj bodo opremljeni z naslovi in podnaslovi, prevedeni naj bodo v angleški jezik, vsak članek naj bo klasificiran po mednarodnih UDK vrstilih itd itd. Vse lepo in prav. Ker že vrsto let delam v biblioteki mi stvari niso nepoznane - vendar vse prošnje avtorjem, naj mi ob članku napišejo tudi povzetke, naletijo na gluha ušesa. Kolikor vem, urednik s svojim urednikovanjem ne sme posegati v prispevke v tolikšni meri, da bi sam pisal povzetke in jih prevajal v tuje jezike. Kdo je torej kriv pomanjkljivosti?

Sicer pa naj še dodam, da iz študentovskih vrst dobivam sila skromno bero prispevkov, kljub temu, da jih vedno prosim in moledujem, naj v glasilu predstavijo vsaj izvlečke svojih diplomskih nalog. Že to bo dovolj, da bodo v širšem svetu bolje seznanjeni, kaj delamo in raziskujemo pri nas.

Pa na prevode svojih povzetkov v angleškem jeziku naj ne pozabijo...

Majda Fister

999103276

POGOVOR Z Dr. ANGELOSOM BAŠEM

Pred nedavnim ste dobili zelo visoko priznanje. Nam lahko poveste, kaj Vam ta nagrada pomeni?

Glede na to, da ni več nekdanjih nagrad Kidričevega sklada, ampak so v resnici samo še nekdanje Kidričeve nagrade, jemljem nagrado Ministrstva za znanost in tehnologijo oz. Republike Slovenije kot znak, da je bilo moje delo po strogih kriterijih pohvalno ovrednoteno, da sta torej obe knjigi, ki sem ju predložil v oceno, dobri tako po konceptu kot po izvedbi.

Nagrado pa razumem tudi kot priznanje na Slovenskem porajajoči se historični etnologiji, ki je z mojimi deli dobila dokaz, da je lahko uspešna in izvedljiva. Vedeti je treba, da so se ne tako dolgo tega nekateri ugledni etnologi zastopali stališče, da so etnološki viri za čas pred 19. stoletjem komaj vredni omembe. Pokazalo se je, da kdor tako sodi, virov za starejša obdobja ne pozna. Moji knjigi sta dokaz, da je mogoče obravnavati čas od 17. do 19. stoletja tudi s pomočjo neklasičnih etnoloških virov. Zato sem nagrade seveda vesel in ponosen nanjo.

Ob predstavitvi nagrajencev na televiziji, Vas je spraševalec med drugim vprašal tudi, če znate šivati. Ali menite, da to vprašanje odraža stisko nekoga, ki si ne zna pojasniti smoter in pomen etnološkega preučevanja noše?

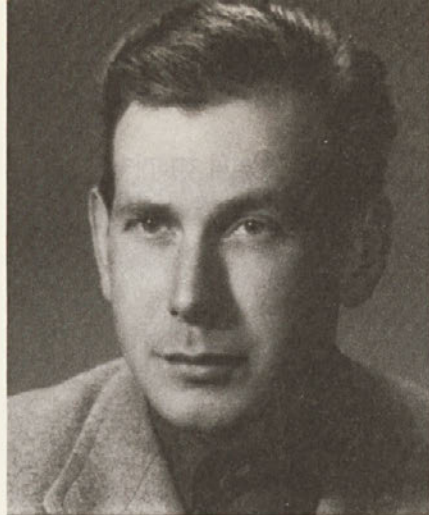
Menim, da to vprašanje ni imelo globljega namena in pomena in da je spraševalec hotel ustreči občinstvu s tem, da bi vprašal nekaj kurioznega, nenavadnega.

Se pa strinjam, da je koristno, če etnolog, ki obravnava oblačilno kulturo, pozna tudi krojaško obrt. Oblačilni videz je namreč treba obdelati v vseh zvezah z gospodarstvom, družbo, politiko in kulturo. Ko je von Geramb obravnaval sodobno oblačilno kulturo, se je naučil krojiti in šivati, da bi mogel bolje spoznati in razumeti kroje in njihovo izvedbo. Kdor hoče dovolj natančno obdelati krojaško obrt, mora tudi dobro poznati krojaške storitve. No, za starejšo dobo oblačila niso ohranjena, zato krojaško znanje ni tako nujno, kot pri obravnavanju sodobne oblačilne kulture.

Kako pa bi opredelili družbeno funkcijo in pomen etnoloških raziskav oblačilne kulture?

Znanost ne more biti sama sebi namen. Po mojem prepričanju mora biti znanost tudi uporabna, od nje mora imeti nekaj tudi širša javnost. Upam, da bo koristi od mojih raziskav več. Prvič, bodo v pomoč gledališki kostumografiji, ki je z izjemo Alenke Bartlove včasih sporna. Po Aristotelu umetniku, ki obravnava neko obdobje ni treba pisati tako, kot se je v resnici zgodilo. Če pa je dejanje postavljeno v čisto določen prostor in čas, mora biti postavljeno tako, kakor bi to bilo mogoče. Sam sem pred nedavnim kritiziral dramo Celjske grofe Bratka Krefta, kije v tem pogledu v marsičem zgrešena. V kostumografskem in scenografskem smislu je deloma

*Dr. Angelos Baš po maturi v začetku
50-ih let*

zgrešen tudi film Matjaža Klopčiča *Cvetje v jeseni*. Pavlovičev film *Rdeče klasje* pa je povsem zgrešen kar zadeva moralne razmere na podeželju na Štajerskem.

Drugič, če se oblačilni videz obravnava v povezavi z gospodarskimi, družbenimi, političnimi in kulturnimi razmerami, je mogoče dobiti bolj natančno podobo preteklosti. Če vzamemo za primer oblačilne rede, ki so določali, kako so se morali nositi kmetje, plemiči in meščani, lahko iz tega izvemo, kako je bilo življenje v fevdalni dobi tudi na tem področju izrazito reglementirano. Ljudje vseh slojev so bili utesnjeni v norme, ki so jih sicer kršili, vendar so dane spone kljub temu utesnjevale življenje vseh plasti prebivalstva. Ukinitvev oblačilnih redov je pomenila veliko pridobitev za svobodnejše življenje ljudi.

Nadalje z obravnavo oblačilne kulture dobimo tudi bolj konkreten vpogled v politične razmere. O tem je na primer poročal Janez Trdina, ki je zabeležil, kako so oblasti na Dunaju zatirale slovenske študente po marčni revoluciji, ko so jih zapirali ali globili, če so nosili tiste elemente v obleki, ki so simbolično izražali njihovo privrženost revoluciji.

Skozi oblačilno kulturo se izraža tudi splošna kultura. Predvsem je bila higiena nekoč na zelo nizki ravni. Še pred 300 leti niso bile na Slovenskem celo med plemstvom garje zaradi umazanije redke. Iz tega lahko vidimo, kako umazana so bila telesa vseh ljudi v tistem času. S pomočjo takšnih spoznanj se znanje o vsesplošnih kulturnih razmerah konkretizira, kar je pomemben element za oblikovanje družbene zavesti. Historična veda je usmerjena predvsem v politično in upravno zgodovino. O vsakdanjem življenju je bilo izredno malo znanega, dokler se etnologija ni razširila v to smer. Splošna izobrazba na tem področju pa je še vedno precej pomanjkljiva. Tako so dela, ki posegajo na to področje, velikega pomena za splošno obzorje slovenskega človeka.

Vaši knjigi, s katerima ste kandidirali za nagrado, sta bili objavljeni v zadnjih petih letih. Ali lahko rečemo, da sta plod zadnjih petih let vašega raziskovalnega dela?

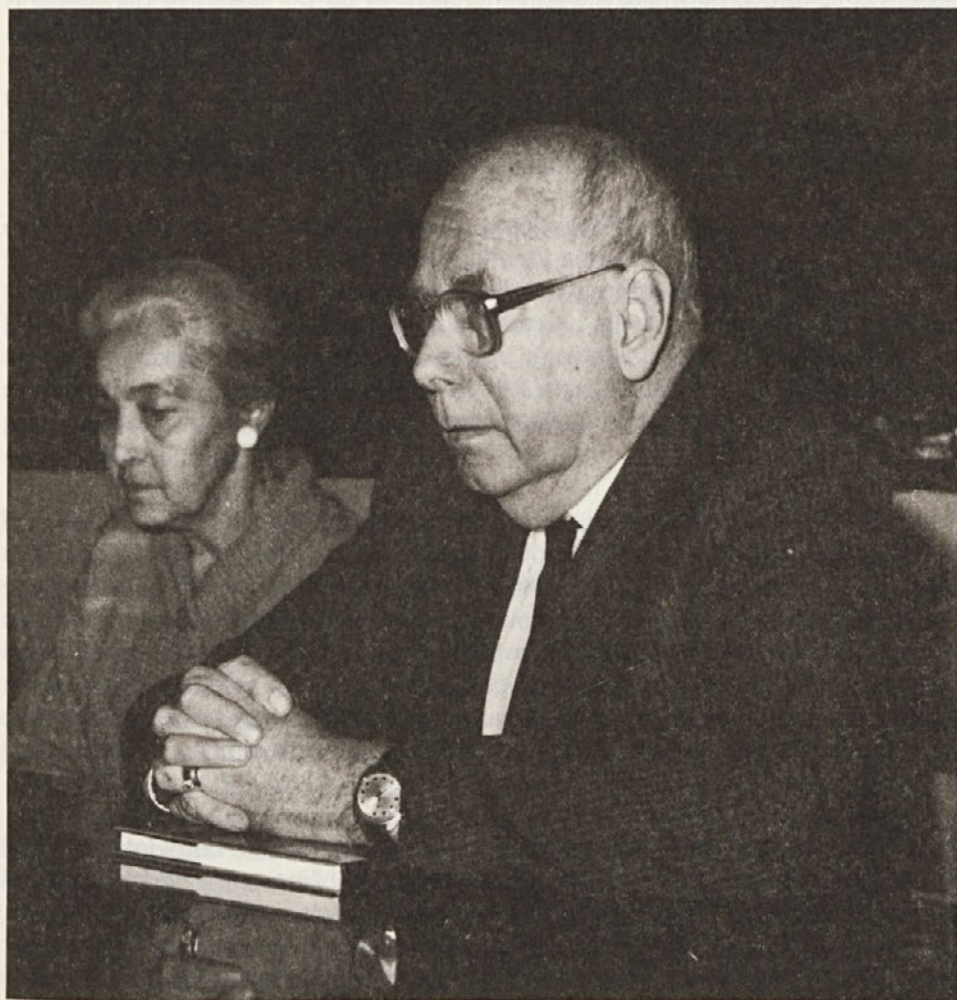
Noben raziskovalec pri svojem delu ne uporablja samo tistega znanja, ki ga je pridobil v določenem letu, v bistvu uporablja vse znanje, ki ga je pridobil od ljudske šole do včerajšnjega dneva. Zato tako poudarjam pomen klasične gimnazije. Sam sem med drugo vojno končal klasično gimnazijo v Mariboru, kar je bila za humanistične vede najboljša predizobrazba. Izkazalo se je, da so bili moji kolegi s klasične gimnazije na univerzi uspešnejši od onih, ki so končali realko, celo v tehničnih vedah in ne le v humanistiki. Poleg materialnega znanja klasična gimnazija izuri maturanta tudi v logičnem mišljenju in logičnem izražanju. Takšna predizobrazba je zelo pomembna za univerzitetni študij, ki pa je spet bolj ali manj uspešna podlaga za nadaljnje izobraževanje, ki traja, dokler je človek živ. Tako lahko rečem, da sta bili knjigi res natisnjeni v zadnjih petih letih, vendar imata korenine daleč v prejšnjih desetletjih mojega življenja.

Nam lahko poveste kaj o tem, kako ste prišli v etnologijo?

Deloma sem na to vprašanje odgovoril že v intervjuju za Glasnik SED po svoji šestdesetletnici. Tedanji odgovor bom razširil. V etnologijo sem prišel iz zgodovinarstva. Najprej sem študiral zgodovino, vendar mi zgodovinski študij zaradi pretiranega poudarka na politični in upravni zgodovini ni dal tistega, kar me je najbolj zanimalo. Namreč, ni mi dal vpogleda v vsakdanje življenje, to je v tisti del zgodovine, ki se je odigral zunaj političnih in upravnih struktur, se pravi v to, kako so ljudje živeli. Zato sem se prepisal na etnologijo. Etnologija tistikrat še ni bila to, kar je danes, temveč je bila dejansko neka zgodovina ljudske kulture, pogojno rečeno neka zgodovina vsakdanjega življenja na kmetih, na podeželju. V svoji doktorski disertaciji sem zajel področje, ki je širše od klasičnih etnoloških tem, saj sem obravnaval nošo pri vseh plasteh prebivalstva, ne le pri tako imenovanem ljudstvu. V tej smeri sem nato razvijal tudi svoja teoretična razmišljanja in končno prišel do definicije, ki sem jo objavil leta 1968 v Časopisu za zgodovino in narodopisje v spisu o predmetu etnologije. Tedaj sem opredelil za predmet etnologije zgodovino načina življenja pri vseh družbenih skupinah kakega naroda ali ozemlja, pri čemer mi način življenja pomeni razmerje obravnavanih družbenih skupin do posameznih kulturnih prvin in vpliv ugotovljenega razmerja na drugo življenje teh družbenih skupin. Definicija torej obravnava celoten način življenja in ne le načina življenja določene skupine prebivalstva. Nekaj kasneje sem dobil odgovor na svoje zahteve v trditvi Hermanna Bausingerja, ki je ugotavljal, da se kulturno življenje v bistvu ne ločuje po družbenih razredih, plasteh in skupinah, temveč te družbene enote prehaja, presega.

To je bila dobra podlaga za to, da sem se polotil dela v historični etnologiji. V slovenski etnologiji je vladala in še do danes prevladuje usmeritev v raziskave 20. oziroma deloma druge polovice 20. stoletja, medtem ko so preostala obdobja neprimerno manj obdelana. Za to delo sem se imel primerne tudi zato, ker sem

se spričo svojega zgodovinskega in umetnostno zgodovinskega študija lahko lotil tudi rokopisnih in upodabljaljajočih virov za starejša obdobja.

Ob predstavitvi knjig SNI v dvorani SAZU, decembra 1992 (foto: C. Narobe)

Če opredelim, kaj je to historična etnologija, moram najprej ugotoviti, da ime ni najboljše, saj je v načelu vsaka etnologija historična etnologija. Vendar je ta terminus v veljavi že več kot pol stoletja in namesto njega ne poznamo boljšega kratkega imena. Zato kljub zadržkom ohranjam to ime. Pod njim pojmem etnologijo bolj oddaljenih obdobj, za katera praviloma ni klasičnih etnoloških virov, to je terenskega gradiva, ampak služijo kot viri zanje pisani viri in upodabljaljoči viri. Historična etnologija obravnava praviloma obdobja pred koncem 19. stoletja, v slovenskem primeru gre za čas od poznega srednjega veka do konca 19. stoletja; zgodnji srednji vek pa odpira vprašanje o delitvi dela med etnologijo in arheologijo.

Sam se v svojem delu na področju historične etnologije ukvarjam pretežno z oblačilno kulturo, poleg te pa v manjši meri še s stanovanjsko kulturo in agrarnim gospodarstvom. Vendar se bom glede na svoj načrt, da bi obdelal v bodoče oblačilno kulturo pred poznim srednjim vekom in pa po letu 1848 do konca 1. svetovne vojne, še naprej povečini ukvarjal z vprašanji oblačilne kulture.

Vendar ob tem najdete dovolj časa in sil tudi za druge projekte. V zadnjem času ste na primer močno angažirani tudi s pripravljanjem slovarja etnologije Slovencev, ki je trenutno najpomembnejše kolektivno delo slovenskih etnologov.

Res je. Konec leta 1992 je bila končana prva faza v pripravi slovarja etnologije Slovencev. Točno je, da je danes to edina velika akcija slovenskih etnologov, ki zajema vse osrednje slovenske etnološke institucije in še nekaj sodelavcev zunaj teh institucij. Slovar predstavlja prvi del določene triade, in sicer naj bi bil najprej izdan slovar (leta 1997), nato pa naj bi izšli še dve sorodni deli: leksikon in kasneje enciklopedija etnologije Slovencev. Pri slovarju gre, kot pove že ime samo, za slovar vseh pojmov in izrazov zanje v etnologiji Slovencev in za njihovo najbolj zgoščeno razlago.

Delo se je začelo oktobra 1991, in do konca leta 1992 je bil sestavljen geslovnik. Pri tem je sodelovalo 26 slovenskih etnologov, ki so po mojem štetju sestavili seznam 6202 gesel. Pri sestavljanju gesel smo izhajali iz vprašalnic, nastalih v okviru akcije Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Te vprašalnice, ki so nastale v sedemdesetih letih, nosijo pečat svoje dobe. De facto gre namreč zlasti za podeželsko etnologijo in so v slovarju gesla o delavski in meščanski kulturi zajeta le delno (izjema so gesla za kulturo rudarjev). Zato bo treba geslovnik dopolniti še z gesli za meščansko in delavsko kulturo, tako da računam, da bo vseh gesel med sedem in osem tisoč.

Po načrtu naj bi bila gesla obdelana v letih 1993/94 in nato leta 1995/96 dopolnjena in popravljena. Konec leta 1996 naj bi bilo gradivo oddano Državni založbi Slovenije, s katero smo dogovorjeni za natis dela v letu 1997...

Zanimivo je, da po mojih informacijah nastaja hkrati z našim slovarjem tudi slovar etnologije Srbov, vendar mi podrobnosti o tem niso znane. Etnološki slovarji posameznih narodov v Evropi so redki. Poznam le nemškega in avstrijskega in leksikon etnologije Madžarov, tako da v tem pogledu nikakor nismo v prevelikem zaostanku. Vsekakor bo naš slovar po številu gesel, predvsem pa po vsebini precej širši od obstoječih. In to bo hkrati za celotno slovensko javnost temeljni priročnik iz znanja o etnologiji Slovencev. Za številne Slovence bo to zelo potrebna in zelo zaželena knjiga. Takšna je tudi ocena DZS, ki je z veseljem sprejela naš predlog za natis slovarja.

Torej ste optimist, kar zadeva pripravo slovarja?

Mogoče je bilo to, kar sem povedal, preoptimistično. Glede na to, da je delo do sedaj potekalo po načrtu, prehudega odmika najbrž ne bo. Bolj natančno se bo

videlo ob letu, ko se bo ugotovilo, koliko in kako bo dotlej delo opravljeno. Kot urednik slovarja namreč ne bom poštni nabiralnik, to se pravi, da vse, kar bo napisano in oddano nikakor ne bo avtomatično sprejeto. Če bo prišlo do potrebe po številnih popravkih in dopolnilih tega, kar bodo sodelavci napisali, se utegne delo bolj ali manj zavleči. Za te popravke in dopolnila smo predvideli dve leti ; čas bo pokazal, ali je to premalo ali ne.

Med slovenskimi etnologi ste gojili najtesnejše stike z nemško etnologijo. Kakšen je bil pomen teh stikov za zorenje vaših pogledov?

Svoje teoretične poglede sem v osnovi oblikoval še pred letom 1968, torej še preden sem s štipendijo ustanove Alexandra von Humboldta iz Bonna - ki ji želim tudi na tem mestu izreči zahvalo - odšel na izpopolnjevanje v Nemčijo. S Humboldtovo štipendijo sem bil v letih 1968 do 1970 tri semestre pri profesorju Hermanu Bausingerju v Tubingenu in nato še skupaj pol leta v letih 1982, 1987 in 1992 pri profesorju Gerndtu v Muenchnu. V teh dveh letih sem veliko pridobil tako v teoretičnem pogledu kot v faktografskem znanju, potrebnem po večini za raziskovanje oblačilne kulture.

Ko sem prišel jeseni 1968 v Tuebingen, je bil nemški študentski upor skoraj na višku in je trajal nato še celo leto. V tem času sem tako imel priložnost spoznati celotno situacijo tako glede študija kot politike na nemških univerzah in bil hkrati priča izrednega zagona teoretične misli na področju humanističnih in družbenih ved. Bausingerjev inštitut je bil zvesta podoba tega dogajanja. Bil je pravo središče teoretičnega dela v etnologiji na vsem nemškem jezikovnem področju; to žarišče je v večji ali manjši meri oplajalo celotno srednjeevropsko etnologijo. Med prvimi konkretnimi rezultati je bila tudi sprememba imena inštituta. Med tem, ko se je prej imenoval Inštitut Ludwiga Uhlanda za nemško starinoslovje, narodopisje in narečja, se je leta 1971 preimenoval v Inštitut Ludwiga Uhlanda za empirično vedo o kulturi in je v tem okviru tudi razvijal svoje delo. Z eno besedo, raziskoval je splošna kulturna vprašanja, zlasti v sodobnosti. V teh raziskavah so bili zelo vidni vplivi frankfurtske šole tako imenovane kritične teorije Maxa Horkheimerja, Theodorja Adorna in Jurgena Habermasa. Tako se je etnološko delo v Tuebingenu v marsičem sociologiziralo in se s tem v zvezi precej enostransko omejilo na naj-novejši čas.

Tako sem se v Tuebingenu veliko naučil, vendar nisem mogel soglašati z vso usmeritvijo etnološkega dela v Tuebingenu po letu 1971. Zato sem kasneje šel rajši v Muenchen, kjer je živela tradicija tako imenovane muenchenske šole historične etnologije, utemeljene z deli Hansa Moserja in Karla S. Kramerja, nastalih v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Ta smer mi je bila bližja kot smer tuebinške etnologije po letu 1971 in zato sem kasneje rajši zahajal v Muenchen, ne da bi se oddaljil od vrste teoretičnih pogledov na etnologijo, kakršnih sem se navzel v Tuebingenu. Slejkoprej pa mislim za celotno nemško etnologijo, da je ena naj-pomembnejših nacionalnih etnologij v svetu (in to všteti z etnologijo v nekdanji NDR, ki je kljub veliki meri ideologizacije v vedi odprla prenekatera nova pota v

etnologiji, tudi v historični etnologiji, ki ji je bil v Dresdnu namenjen poseben del etnološkega inštituta vzhodnonemške akademije). Visoko cenim nemško etnologijo tudi še zato, ker se je iz njenih nedrij plodno razvila nemška kulturna antropologija na čelu z inštitutom profesorice Greverusove v Frankfurtu.

Bi nam lahko v kratkem predstavili v čem vidite razlike in podobnosti v razvoju nemške in slovenske etnologije?

Bistvena razlika je nakazana že v prejšnjem odgovoru. V nemški etnologiji je prišlo do tesne povezave teorije s filozofijo, zlasti pa s sociologijo. Tega je na slovenskem manj, pri nekaterih avtorjih je ta povezava komaj zaznavna. Po drugi strani je etnologija tudi v Nemčiji, razen v Muenchnu, Muenstru in Kielu (tja je odšel profesor Kramer v šestdesetih letih) praviloma enostransko usmerjena v raziskovanje 20. stoletja, večkrat kar v čas po 2. svetovni vojni. Medtem se na Slovenskem postopoma, vendar zanesljivo uveljavlja zanimanje za raziskave v historični etnologiji. Posebno vprašanje je etnomuzikologija, ki je v Nemčiji na etnoloških institucijah (z izjemo nekdanjega vzhodnega Berlina) ne obravnavajo. In v Nemčiji je število univerzitetnih oddelkov, na katerih predavajo etnologijo morda nesorazmerno veliko v primerjavi z enim samim oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo na ljubljanski univerzi.

Poleg drugega ste tudi redni profesor za etnologijo na ljubljanski univerzi in ste nosilec smeri slovenska etnologija na podiplomskem študiju. Tako imate priložnost opazovati tudi najmlajše generacije etnologov. Kakšen je Vaš vtis o njih?

To je provokativno vprašanje. O znanju povprečnih diplomantov etnologije ne morem soditi, ker k meni prihajajo na podiplomski študij sami izbranci: najbolj uspešni in najbolj ambiciozni študentje. Z eno besedo, neke vrste cvetober. po njihovem znanju si ne morem dovoliti izrekatih sodbe o povprečnih diplomantih na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Zato se že zdaj veselim, da bom po novem učnem načrtu leta 1995 začel s predavanji iz predmeta Uvod v historično etnologijo. Tako bom dobil priložnost, seznaniti se z vsemi študenti na Oddelku, z novim predmetom pa bo končno odpravljena tudi določena vrzel. Študentje bodo dobili instrumentarij za delo na tem področju, ki ga do nedavna niso imeli. Stanje se je začelo izboljševati šele s prihodom kolege Janeza Šumrade, prej je bila historična etnologija prava pastorka.

Vas lahko povprašam še to, kako ocenjujete stanje v slovenski etnologiji danes?

Najprej je treba ugotoviti, da se je nekdanji Oddelek za etnologijo razvil v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Gre torej za razširitev študijskega programa na Oddelku z novo disciplino. Sam se sicer ne bom preusmeril na področje, ki ga ne poznam dovolj dobro, vendar to razširitev v načelu pozdravljam.

Sicer pa je mogoče ugotoviti, da pri nas koeksistirajo različne etnološke usmeritve. Tako imamo na eni strani historično etnološke obravnave in obravnave

"Ni slabo!" - dr. Angelos Baš

najnovejšega časa, na drugi pa obravnave razmerja ljudi do kulturnih prvin in obravnave zgodovine kulturnih prvin "an sich". Meni so vsekakor najbližje raziskave, ki jim gre za obravnavo razmerij posameznih socialnih skupin do določenih kulturnih prvin, s čimer pa ne trdim, da kakorkoli odklanjam drugače usmerjene raziskave. Vsakemu znanstveniku je določena usmeritev bolj ali manj osebno blizu. Zelo razveseljivo pa je to, da danes študira razmeroma veliko število študentov, tako da je iz tako velikega števila realneje mogoče pričakovati nekaj perspektivnih študentov, kakor sicer. To je nekaj čisto drugega, kakor je bilo stanje v štiridesetih letih, ko sem sam študiral: tedaj je etnologijo kot glavni predmet študiralo komaj toliko študentov, da jih je bilo mogoče prešteti na prste ene roke.

Božidar Jezernik

MUZEJ NA PROSTEM - ROGATEC

VITO HAZLER

ABSTRACT

The Rogatec open-air museum has been designed as a local open-air museum, consisting of a medium-sized farmhouse from surroundings of Rogatec in Eastern Styria. Beside strictly museum-related activities, it also offers tourist accommodations, which are based on the popularization and promotion of cultural heritage. Beside the definition of the program of the museum, the article also deals with those who have taken part in its creation, namely the Institute for protection of monuments and the Society for Organization of Rogatec Open-Air Museum, with the cooperation between conservators and the building company, with the manner of financing the museum, selecting the most suitable building company, and cooperation with the sponsors. The museum has become more and more incorporated into the consciousness of people, and the number of visitors has been growing each year. This rising number of visitors however, also presents a certain obligation, and the creators of the museum plan an extension, and also additional museum activities. Thus it has been necessary to create a strong connection between the museum, between different cultural institutions and places of business, the University of Ljubljana and local inhabitants.

UVOD

Leta 1991 je minilo deset let od prvih priprav na prestavitve stavb v Muzej na prostem Rogatec, ki se je takrat zaradi dediščine političnih razmer še imenoval Spominski muzej Rogatec. Spodaj podpisani sem vsa ta leta aktivno sodeloval pri njegovi izgradnji, zato sestavek o rogaškem muzeju na prostem verjetno ne bo vseboval vseh tistih "objektivnih resnic", ki bi jih raziskal nepristranski in z izgradnjo muzeja neobremenjeni opazovalec. Kljub temu sem se odzval na ljubeznivo povabilo urednice Glasnika, ki me je prosila, naj napišem nekaj besed o tem muzeju. Problematika muzejev na prostem je namreč postala ponovno zanimiva tema razmišljanj slovenskih muzealcev in konservatorjev, tej problematiki pa je bila posvečena tudi zadnja številka Glasnika SED. Zato se vključujem v razmišljanja o tej "večni" temi s predstavitvijo nekaterih značilnosti izgradnje Muzeja na prostem Rogatec.

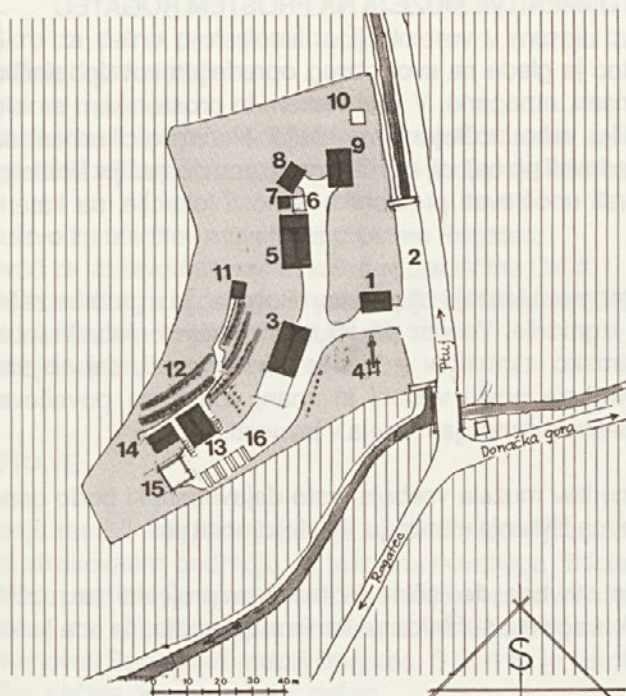
ZAMISEL O POSTAVITVI MUZEJA NA PROSTEM V ROGATCU IN KONCEPT NJEGOVE ZASNOVE

Zamisel o postavitvi muzeja na prostem v Rogatcu se je porodila že ob koncu sedemdesetih let. Takrat je skupina rogaških intelektualcev, združenih v Prosvetnem društvu Rogatec, razmišljala o ohranitvi rojstne hiše pesnika Jožeta Šmita, ki je doma iz Tlak pri Rogatcu. Pesnikov brat, Leopold Šmit, si je namreč sredi sedemdesetih let zgradil na domačiji novo hišo, staro pa je prepustil propadu. Nameraval jo je podreti, saj ga je v to odločitev silila tudi odločba lokacijskega

dovoljenja. Toda domoljubni Rogatčani so pravočasno izvedeli za usodo hiše in so se odločili ohraniti hišo, saj je bila to rojstna hiša njihovega uglednega rojaka. Z rušitvijo bi po njihovem prepričanju izgubili še eno značilno kmečko hišo iz krajev pod Donačko goro, zato so za pomoč zaprosili Zavod za spomeniško varstvo Celje.

Legenda:

- 1 muzejska pisarna
- 2 parkirišče
- MUZEJSKI DEL
- 3 stanovanjska hiša z zelenjavnim vrtom
- 4 vodnjak
- 5 gospod. posl. (štala)
- 6 gnojišče
- 7 leseno stranišče
- 8 svinjak (štalunci)
- 9 kozolec
- 10 apnena jama
- 11 čebelnjak
- 12 brajde, trta divjerodnica
- TURIST-GOST. DEL
- 13 hiša "pušišank"
- 14 stranišča za obiskovalce
- 15 oder
- 16 klopi in mize

Muzej na prostem ROGATEC

dec. 1992
P. S.

Leta 1978 so si zavodovi strokovnjaki prvič ogledali Šmitovo hišo. Ocenili so njeno gradbeno ohranjenost in ob tem priporočili naj se ohrani in čimprej zaščiti pred nadaljnjim propadanjem. Slamnata streha je namreč že močno puščala, ilovnati omet pa je zaradi zamakanja odpadal z vseh fasad. V hišo se je naselila lesna goba, ki je pospešila propadanje lesene konstrukcije.

Še slabši je bil videz hiše leta 1980, ko je zavod zaposlil etnologa. Ena njegovih prvih delovnih nalog je bila valorizacija Šmitove hiše in izdelava navodil za njeno varstvo. Rogatčani so se s tem predlogom strinjali, predvsem pa jim je bila všeč zamisel o postavitvi "vzhodnoštajerske domačije". S tem je bila prižgana zelena luč za priprave na ohranitev hiše in za postavev muzeja na prostem. V dopisu, ki ga je zavod naslovil Prosvetnemu društvu Rogatec (datum: 9.12.1980) so zapisane naslednje misli: "Predlagamo, da se ob novi lokaciji stanovanjske hiše postopoma

dograjuje domačijski ambient, s tem da se pridobijo tudi pripadajoča gospodarska poslopja. Presentacija tovrstnega muzeja na prostem bo zahtevala ob osnovni tehnični dokumentaciji tudi izdelavo detajlnih konservatorskih programov...".

Koncept zasnove muzeja takrat še ni bil povsem izdelan, toda kljub temu so bile citirane misli osnova za vse nadaljnje načrtovanje izgradnje Muzeja na prostem Rogatec.

TEMELJI PROGRAMSKE USMERITVE MUZEJA NA PROSTEM ROGATEC

Muzej na prostem Rogatec je glede na svoj obseg opredeljen kot tip lokalnega muzeja na prostem (skansen, etnopark). V vsebinskem in prostorskem smislu je zasnovan kot srednjevelika vzhodnoštajerska kmetija. Načrtovalci urbanistične podobe muzeja so se zgledovali po najbolj značilnem vzorcu domačij v širši okolici Rogatca. Pri tem so morali upoštevati prostorske danosti lokacije, na kateri so zgradili muzej.

Urbanistični in vsebinski program Muzeja na prostem Rogatec je v grobem načrtan že od začetkov njegove izgradnje. Vendar pa so načrtovalci in skrbniki muzeja njegovo splošno programsko usmeritev z leti še dopolnjevali, saj so širitev programa omogočali uvajanje novih vedenj in znanj, zlasti pa povečevanje finančnih možnosti in uspešna promocija muzeja v javnosti.

Splošna programska usmeritev muzeja vsebuje vrsto dejavnosti, ki bodo osnova gospodarskega in kulturnega življenja v muzeju. Te dejavnosti so:

1. Presentacija obstoječe stavbne dediščine in izdelava projekta za razširitev muzejskega kompleksa (kovačnica, sušilnica za lan in suho sadje, še ena kmetija, vinograd z vinsko kletjo).
2. Presentacija stanovanjske opreme in materialnih oblik kmečkega gospodarstva do srede 20.stoletja (upoštevan kriterij plastovitosti kulturne dediščine in kulturnega izročila).
3. Vloga muzeja na prostem kot ohranjevalca kulturnega izročila in nosilca promocije kulturne dediščine v luči sodobnosti, v kar bo zajeto:
  - raziskovanje kulturne dediščine,
  - organiziranje nekaterih stalnih oblik gospodarskih in rokodelskih dejavnosti v muzeju (kovaštvo, čebelarstvo, vinogradništvo, sadjarstvo, žganjekuha, pletarstvo, izdelovanje papirnatega cvetja) s poudarkom na izobraževanju obiskovalcev in prenašanju znanj v obliki izobraževalnih tečajev (kuharski tečaj, izdelovanje brusov, kritje streh s slamo, apneničarstvo, tesarstvo itd),
  - povezava z rokodelci na širšem območju Rogatca in pomen muzeja kot osrednjega kulturnega centra pri prodaji njihovih izdelkov,
  - povezava z nosilci kulturnih dejavnosti in nosilci tradicionalnega duhovnega izročila v širši okolici Rogatca ter pomen muzeja za njihovo promocijo v javnosti

(pevci, godci, igralci),
- vključevanje muzeja v turistično ponudbo Rogatca in Rogaške Slatine v obliki zgoraj navedenih usmeritev in gostinske ponudbe v samem muzeju - "pušnšank".

4. Muzej kot nosilec lastne in krajevne turistične ter kulturne propagande (razglednice, koledarji, vodniki, prospekti, spominki itd.).

5. Stiki Muzeja na prostem Rogatec s sorodnimi domačimi in tujimi inštitucijami.

6. Skrb za delno profesionalizacijo kadrov v muzeju za področje muzejske in turistične dejavnosti.

Pri raziskavah in promociji kulturne dediščine ter izdelavi vseh vrst delovnih programov za rogaški muzej sodelujejo naslednje inštitucije:

- Društvo za ureditev muzeja na prostem Rogatec,
- Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje
- "Mlaj", Inštitut za raziskavo in promocijo kulturne dediščine Slovenije
- Oddelek za etnologijo FF v Ljubljani
- Muzej sodobne zgodovine Celje

PRIPRAVE

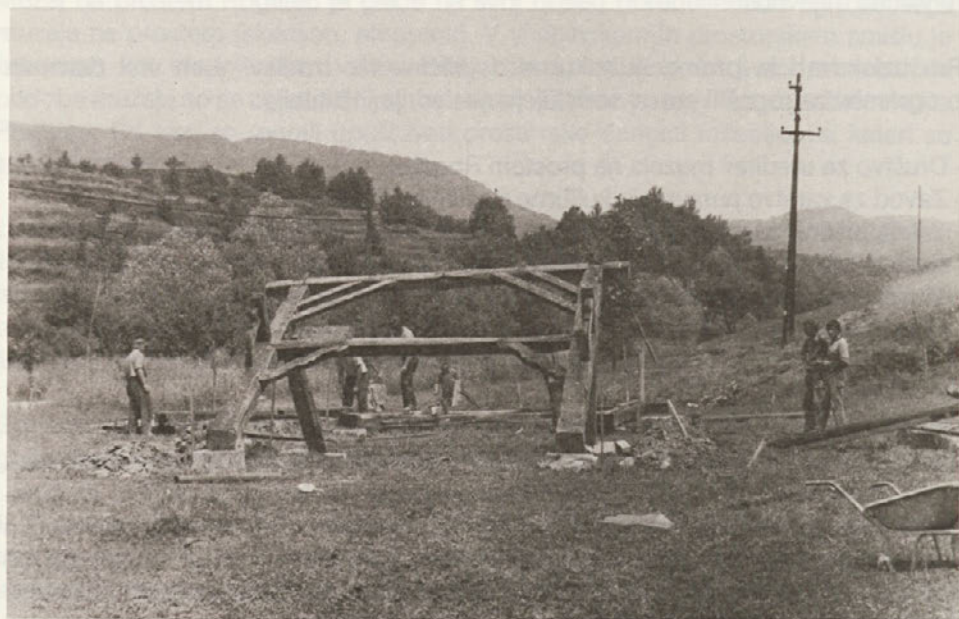
Zorenju zamisli o izgradnji muzeja so sledile temeljite priprave na organizacijskem in na strokovnem področju. Iz tako imenovanega "Iniciativnega odbora za pres-tavitev in ureditev Šmitove domačije v krajevni spominski dom" je v letu 1981 nastalo Društvo za ureditev spominskega muzeja Rogatec, bodoči muzej pa so poimenovali Spominski muzej Rogatec. S tem se je ustoličil upravljalec muzeja in nosilec večine organizacijskih nalog.

Zavod se je z novoustanovljenim društvom dogovoril o delitvi nalog. Prevezel je predvsem strokovne naloge, povezane z izborom lokacije in zasnovo bodočega muzeja. V tej zvezi smo v sodelovanju z društvom in Krajevno skupnostjo Rogatec pregledovali možne lokacije na zemljiščih v družbeni lastnini. Na razpolago so bile tri lokacije (ob Šmitovi domačiji, ob novi osnovni šoli in ob križišču cest Rogatec-Žetale-Ptuj), ki smo jih presojali glede na dostopnost, velikosti, urejenost in konfiguracijo zemljišča. Izbrali smo lokacijo ob križišču cest, saj leži na prometno najbolj ugodnem mestu. Ta izbor smo opravili spomladi leta 1981, zato smo se nekaj let kasneje odločili, da bomo to leto označili kot začetek ustanovitve in izgradnje Muzeja na prostem Rogatec (znak muzeja je opremljen s to letnico).

PRVA PRESTAVITEV

Na začetek dejanske izgradnje rogaškega muzeja je bilo potrebno počakati do leta 1983, ko so bili izpolnjeni vsi pogoji za postavitev Šmitove hiše. Poiskati je bilo treba

finančna sredstva in primerno urediti izbrano zemljišče na parceli št.925/2, k.o.Rogatec, ki meri 0,84ha. Ob tem je bilo potrebno izdelati tudi obsežno dokumentacijo o zasnovi muzeja in konservatorski program o načinu prestavitve hiše ter pridobiti lokacijsko dokumentacijo. Spomladi leta 1983 so stekla pripravljala na gradbena dela in konec poletja je bila prestavljena Šmitova hiša že prekrita s slamo. Prestavitev smo ocenili kot velik strokovni uspeh, ki je še vzpodbudil zavzeto delo zavodovih strokovnjakov in članov rogaškega društva. Akcija je bila odmevna tudi v strokovni javnosti in konec istega leta si je prestavljeno hišo v hudem mrazu ogledala prva skupina etnologov konservatorjev.

Tesarji sestavljajo kozolec v MNP Rogatec (foto: V. Hazler)

DRUGE PRESTAVITVE IN GRADNJE

Osnovna zamisel o ureditvi muzeja kot srednjevelike kmetije tudi po prestavitvi hiše ni doživela bistvenih sprememb. Pomembne so bile predvsem dopolnitve osnovnega načrta, saj smo z leti ob štiri glavne muzejske stavbe postavili še petnajst različnih objektov, brez katerih si danes ni več mogoče zamisliti celovite podobe Muzeja na prostem Rogatec.

Ob osrednjo hišo smo najprej prestavili gospodarsko poslopje, nato pa še kozolec in svinjak. Povsem na novo smo v muzeju postavili muzejsko pisarno, vodnjak "na čapljo", čebelnjak, leseno stranišče z ograjenim gnojiščem in manjšo hišo (pušnšank) s straniščem za obiskovalce. Ob tem je potrebno tudi poudariti, da nekaterih zamišljenih posegov nismo uspeli izvesti, ker za njihovo uresničitev ni bilo

pogojev. Tako zaradi slabe vodnatosti potoka Draganje nismo postavili mlina (njegovo postavitve so načrtovali v društvu, vendar se je kmalu izkazalo, da je pogonske vode premalo), v program muzejske ponudbe pa se ni vklapljala tudi načrtovana postavitve sušilnice za lan in sadje. Zaradi preobilice nalog nam ni uspelo raziskati in oživiti tradicijo predelovanja lanu in sušenja sadja.

Deloma smo dopolnjevali in spreminjali tudi namembnost posameznih stavb. Prilagajati smo se morali pogojem finanserjev, ki so glede na svoje srednjeročne plane, stopnjo letne inflacije in dotoka denarja v republiški in občinski proračun, odločali o količini denarja. Tako smo v osrednji muzejski hiši nameravali najprej predstaviti notranjo opremo, tkalstvo in celo postaviti "pušnšank" (gostišče pod vejo). Sredi osemdesetih let, ko je bilo sredstev nekoliko več, smo to zamisel opustili in hišo v celoti namenili za muzej. Del teh dejavnosti smo nato porazdelili na gospodarsko poslopje in na muzejsko pisarno, po letu 1990 pa tudi na novozgrajeni "pušnšank".

Na začetku izgradnje muzeja smo bili vsi v tem poslu popolni začetniki. Spodaj podpisani sem imel takrat le dve leti delovnih izkušenj in sem moral delati po načelu "znajdi se sam". K sreči sem imel veliko strokovno oporo v upokojenem gradbenem inženirju Francu Žerdonerju iz Rogatca, ki je imel bogate izkušnje na vseh področjih gradbeništva, toda s takšnimi načini ohranjanja stavbne dediščine se je tudi on srečeval prvič. Zato se je s povečevanjem števila prestavljenih in novozgrajenih objektov širilo tudi naše strokovno znanje. Vse to pa se je med drugim odražalo tudi pri prezentaciji stavb, saj smo nekatere posege v prvih letih izgradnje morali celo ponoviti (npr. veliko preglavic so nam povzročale v hiši lesene stopnice na podstrešje, ki smo jih kar trikrat naredili na novo), saj se je dogajalo tudi to, da smo izvajalcem posredovali ne dovolj natančna navodila.

Pri svojem delu smo se morali srečevati tudi s kompromisnimi odločitvami, ki bi jih danes, ko smo si nabrali dovolj izkušenj, verjetno izpeljali na drugačen način. Tako je bila na primerčasna in kompromisna (žal je še) rešitev glede ureditve kleti v dveh prostorih gospodarskega poslopja, kjer sta bila prvotno klet in goveji hlev. Toda preureditev vsega pritličja v klet je bila potrebna zaradi "gospodarskega življenja" v muzeju in društvu, ki si je s prodajo vina (kupljen pri bližnjih vinogradnikih) in drugimi pijačami zaslužilo (in si še zasluži) za svoje osnovno poslovanje. V prihodnjih letih želimo gospodarskemu posloplju povrniti prvotno namembnost in urediti muzejsko zbirko, ki bo predstavljala značilno kmečko gospodarstvo na obravnavanem območju. Zato pa bomo morali pridobiti vso potrebno opremo.

PRIDOBIVANJE DENARJA, SPONZORJI

Pridobivanje denarja je bilo na začetku posebej zahtevna naloga, saj izgradnja muzeja ni bila vključena v srednjeročni program spomeniškovarstvenih akcij za obdobje 1981/85. Zato je bilo potrebno vsako leto posebej iskati vire finansiranja. Člani društva so se izkazali kot uspešni finančniki, saj so nekateri med njimi celo s

svojim političnim vplivom pridobivali različne sponzorje (Medex, Belinka, Tekstilna tovarna Prebold). Denar so zagotavljali tudi s pomočjo popularne akcije "88 dreves za maršala Tita". V ta namen so "člani društva v sodelovanju s šolsko mladino" zasadili drevesa (vrbe, trepetlike, breze, lipe), ki so jih nabrali v bližnji okolici.

S to saditvijo dreves se na zavodu nismo strinjali predvsem zaradi slabih izkušenj iz drugih krajev, kjer so "načrtovalci" in krajevne skupnosti tekmovali med seboj, kdo si bo izmislil bolj izvirno idejo zasaditve, ki je pogosto že presegala meje dobrega okusa. Menim pa, da bi lahko te akcije obravnavali tudi iz etnološkega zornega kota, saj so v letih po Titovi smrti zapolnile dobršen del družabnega in političnega življenja v naših krajih. Pa o tem le mimogrede. V Rogatcu je znamenita saditev dreves kmalu utonila v pozabo, zato smo lahko na zavodu izdelali konservatorska izhodišča za ureditev območja muzeja in za novo drevesno ter grmovno zasaditev in ureditev povezovalnih poti.

Izgradnja muzeja je bolj uspešno stekla po vključitvi v novi srednjeročni program spomeniškovarstvenih akcij za obdobje 1986/90. Predstavnik zavoda in nadzornik del sva takrat pripravila temeljit načrt del v muzeju in ga finančno ovrednotila po letih. Zneski so bili seveda precej višji od realnih stroškov, toda takšna je bila v času troštevilčne inflacije logika finančnega poslovanja. To se je v kasnejših letih izkazalo kot uspešen poseg, saj bi v nasprotnem primeru akcija propadla zaradi visoke inflacije in skromnih revalorizacij odobrenih sredstev.

Sedanje politične spremembe so prinesle tudi omejevalno politiko na področju finansiranja spomeniškovarstvenih akcij. Denarja je po letu 1990 na razpolago vse manj in Ministrstvo za kulturo se je odločilo za poostren nadzor tudi nad to dejavnostjo. V primeru rogaškega muzeja ti ukrepi ne predstavljajo posebnih ovir, saj je izgradnja muzeja ocenjena kot uspešna spomeniškovarstvena akcija, ki jo podpira Ministrstvo za kulturo. Kljub temu smo se odločili, da bomo del denarja začeli pridobivati tudi s pomočjo sponzorjev. Stike smo navezali že z več delovnimi organizacijami in med najuspešnejše spada sodelovanje s kemično tovarno Belinka, ki svoje izdelke propagira z rogaškim muzejem, s tem pa tudi njega promovira v javnosti (npr. 3 minutni reklamni spot na TV Slovenija v oktobru 1992 je vzbudil veliko zanimanja).

Pomemben vir dohodkov pa načrtujemo tudi po izdelavi celovitega programa muzejsko-turistične ponudbe. Ponudbo bomo oblikovali tako, da bo muzej ustvarjal tudi lastni dohodek. V tem smislu so koncipirani tudi Temelji programske usmeritve Muzeja na prostem Rogatec (glej prilogo) in tudi muzejska delavnica leta 1993.

GRADNJA, STROKOVNI IN GRADBENI NADZOR TER IZVAJALCI DEL

Strokovni in gradbeni nadzor ter izvajalci del so v vsakršni spomeniškovarstveni akciji tisti najpomembnejši dejavnik, ki glede na svoje sposobnosti, uigranost in

pogosto tudi glede na medsebojno kruto hierarhično navezo odločilno vplivajo na uspešnost ali neuspešnost zastavljene naloge. Vsak je odgovoren za svoje področje in če le en člen v tej verigi popusti, je rezultat slab.

Strokovni nadzor nad izvajanjem del, ki ga za določeno akcijo opravlja zavod za spomeniško varstvo, predstavlja zadnjo fazo dolgotrajnih raziskovalnih prizadevanj in celovitih programskih usmeritev. Le-te določajo, na kakšen način bo prezentiran nek kulturni spomenik in kakšna bo njegova namembnost. V primerih varovanja, obnavljanja in v našem primeru tudi prestavljanja tako imenovane etnološke stavbne dediščine so v ekipo, ki pripravlja dokumentacijo in opravlja strokovni nadzor, navadno vključeni etnolog, arhitekt, inženir urejanja krajine in še kakšen tehnični sodelavec. Vsak s pozicij svoje stroke opravlja potrebne raziskave in prispeva svoj vidik v skupne ali posamične konservatorske programe, ki so nato osnova za izdelavo projektne dokumentacije. V primeru Muzeja na prostem Rogatec je opravljal vlogo koordinatorja takšne ekipe etnolog, ki je izdelal splošni koncept zasnove in namembnosti muzeja ter skrbel za redno posredovanje vseh strokovnih navodil pooblaščenemu nadzorniku gradbenih del. Slednji je bil tudi član Društva za ureditev spominskega muzeja Rogatec, kar je omogočilo neposreden pretok konservatorskih in gradbeniških odločitev. Zato se je razvilo tudi zgledno sodelovanje med zavodom in društvom.

Velikega pomena za uspeh vsake večje spomeniškovarstvene akcije predstavlja namreč dober nadzornik gradbenih del. V primeru Rogatca je bil to upokojeni gradbeni inženir, ki je pomembno prispeval h kontinuirani in gradbeno kvalitetni izgradnji muzeja. Skrbel je za nadzor nad izvajalci del in za pravilno prenašanje konservatorskega jezika v gradbeništvo. Podpisani namreč sodim, da je spomeniškovarstvena akcija tudi gradbeniški poseg, ki mora upoštevati vse zakonitosti gradbeništva. Seveda pa od vsebine posamezne akcije zavisi, kateri del, restavratorski ali gradbeniški, bo v posameznih fazah prezentacije v ospredju.

Za izgradnjo Muzeja na prostem Rogatec je bilo značilno usklajeno delovanje strokovnega in gradbenega nadzora. Pred vsakim posegom so poleg izdelave celovite dokumentacije potekali številni (in dolgotrajni) razgovori med zavodovim etnologom in gradbenim nadzornikom ter njunimi sodelavci. Na ta način se je z leti izoblikovala strokovno dokaj uigrana ekipa, ki uspešno sodeluje tudi na nekaterih drugih spomeniškovarstvenih akcijah. Posebnega pomena je pri vseh spomeniškovarstvenih akcijah izbor kvalitetnih izvajalcev del. V desetih letih izgradnje rogaškega muzeja so se zvrstili slabi in dobri izvajalci. Njihov izbor ni odvisen samo od presoje investitorja ali zavoda o njihovi kvaliteti ali primernosti, temveč tudi od tega, koliko sredstev je na razpolago in kolikšna je ponudba izvajalcev na gradbeniškem in restavratorskem trgu. Tako smo v prvih letih izgradnje zaradi skromnih sredstev lahko najemali predvsem cenene izvajalce, ki so bili pripravljene in sposobni opravljati le enostavna in najbolj umazana dela (tako je bilo na primer razstavljanje in sestavljanje napol gnile Šmitove hiše). Za težavna gradbena in komunalna dela so se na razpise prijavljale predvsem gradbene skupine s Kosova s slabo plačanimi in nekvalificiranimi delavci. Ena izmed teh

skupin je na primer z ilovico ometavala stene tako, da so delavci z bosimi nogami menciali glino in pleve ter nato "omet" z dlanmi mazali na stene. Skupina istega "palirja" je na povsem prvobiten način skopala tudi 5m globok vodnjak.

*Delavec z bosimi nogami gnete ilovico, pšenično pleve in slamo za pripravo zidu
- MNP Rogatec (foto: V. Hazler 1985)*

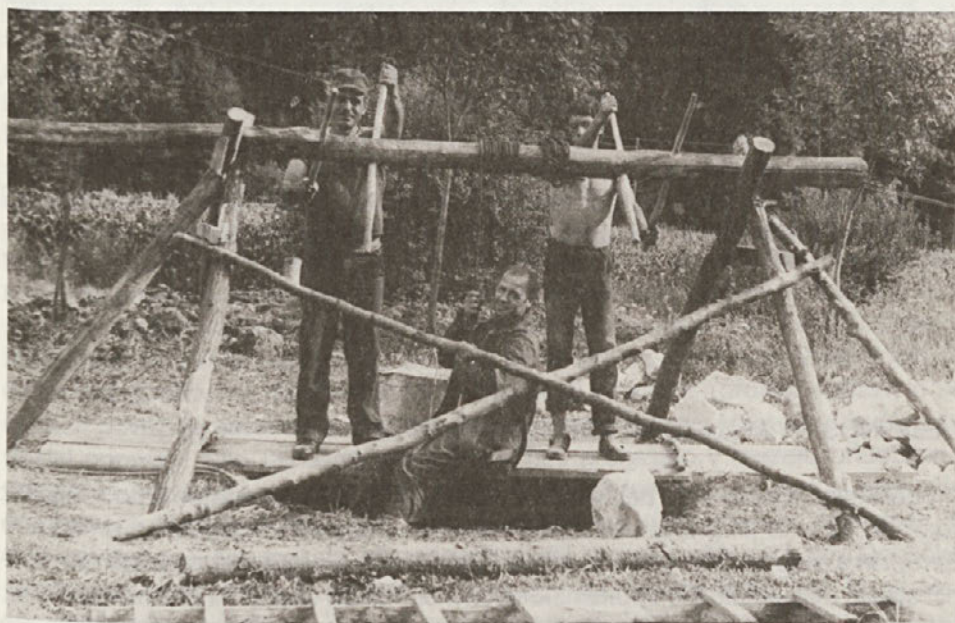
Za takšna in podobna dela domači izvajalci sredi osemdesetih let še niso kazali zanimanja. V primerih, ko so le izdelali vljudnostne ponudbe, so bili njihovi predračuni tako precenjeni, da je bilo že takoj jasno, da niso zainteresirani za podpis gradbenih pogodb. Vendar pa se je s krizo v gradbeništvu spremenil tudi njihov odnos do podobnih gradbenih nalog, ki jih je na področju obnavljanja stavbne dediščine vedno dovolj. Tako so bile nekoč "gosposke firme" (npr. Ingrad, GO-KOP) čez noč pripravljene sprejeti tudi takšna dela, ki so na prvi pogled prinašala manj denarja, toda vendarle reden dohodek. Kljub temu nam je ob koncu osemdesetih let v muzeju le uspelo "vzgojili" nekaj zelo dobrih izvajalcev (zlasti zasebni podjetniki), ki znajo opravljati tudi zahtevna rekonstrukcijska dela.

OBJEKTI IN INFRASTRUKTURA V MUZEJU

Od leta 1983 do 1992 smo v rogaškem muzeju postavili petnajst objektov, ki so razporejeni v dveh glavnih območjih muzeja. V ožjem muzejskem kompleksu stojijo stanovanjska hiša z vrtom, gospodarsko poslopje, kozolec, svinjak, leseno stranišče, ograjeno gnojišče, vodnjak, čebelnjak in apnena jama, v tako

imenovanem turističnem delu pa stanovanjska hiša (pušnšank), klopi z mizami, stranišče za obiskovalce in oder za nastope ob družabnih prireditvah. Pred muzejem je prostorno parkirišče, ob vhodu v muzej pa stoji muzejska pisarna, ki je tudi razvodno središče za elektriko, vodo, plin, telefon in alarmne naprave. Spodnja tabela ponazarja leto postavitve, način postavitve in namembnost posameznih objektov. Na leto je bil muzej bogatejši za enega, dva ali največ tri objekte, odvisno od finančnih možnosti in obsega prezentacijskih del.

Sočasno s postavljanjem objektov je potekala tudi izgradnja celotne komunalne infrastrukture. Do vseh stavb v muzeju je pod zemljo napeljana elektrika, voda je razpeljana do muzejske pisarne, gospodarskega poslopja, čebelnjaka, "pušnšanka" in stranišča za obiskovalce, telefon je v muzejski pisarni, plin pa je napeljan le do "pušnšanka". Po celotnem muzejskem kompleksu je razpeljana kanalizacija, ki se zaključuje v troprekatni greznici. Na najbolj močvirnatih delih zemljišča so pod zemljo položene drenažne cevi, ki se stekajo v obcestni jarek. Pred vhodom v muzej je urejeno prostorno parkirišče, ki smo ga pridobili s položitvijo kanalizacijskih cevi v obcestni jarek in ga zasuli.

Kopanje vodnjakov - MNP Rogatec (foto: V. Hazler; 1987)

Med nujne in za izgled muzeja zelo pomembne komunalne posege sodijo tudi zemeljsko kabliranje dela javnih električnih in telefonskih vodov, ki potekajo vzdolž muzejskega kompleksa. Te naloge potekajo ob pomoči krajevne skupnosti in pošte, vendar pa smo morali del električnega voda, ki je prečkal muzejski kompleks kablirati sami že leta 1983, saj sta tako zahtevala požarni inšpektor in zavarovalnica (slamnate strehe, lesene stene).

Opisanih je le nekaj pomembnih in zahtevnih ureditvenih posegov, ki so bili nujni za funkcioniranje Muzeja na prostem Rogatec. Skriti so pred očmi obiskovalcev, saj smo se držali načela, da mora imeti muzej vsa sodobno komunalno infrastrukturo, ki pa mora biti "nevidna". To so bili pogosto tudi najdražji posegi v muzeju.

ZBIRANJE MUZEJSKIH PREDMETOV IN POSTAVITEV ZBIRKE

Sočasno z izgradnjo smo organizirali tudi zbiranje notranje opreme za stanovanjsko hišo ter zbiranje vseh vrst kmečkih orodij, vozov in priprav. Zavod je pripravil scenarij muzejske postavitve in člani društva so v sodelovanju z Osnovno šolo Rogatec zbrali precej predmetov. Z njimi smo lahko opremili dve tretjini notranjščine hiše in zunanjščino gospodarskega poslopja, svinjaka in kozolca. Pri zbiranju so se omejili predvsem na bližnjo okolico, saj smo od tam predstavili večino muzejskih stavb. Naloga še ni zaključena, saj posamezni prostori v objektih še niso v celoti opremljeni, prav tako pa predmete slabše kvalitete (kriterij ohranjenosti) postopoma zamenjujemo z boljšimi.

Žal za te naloge v preteklih letih nismo uspeli pridobiti področni pokrajinski muzej. Mnogo več si obetamo od sodelovanja z ambicioznim Muzejem sodobne zgodovine iz Celja, katerega raziskovalni koncept se v marsičem ujema s potrebami Muzeja na prostem Rogatec. Tako bodo na primer sodelovali pri opremi "lodna", značilne podeželske trgovine v okolici Rogatca. Želimo pa tudi, da bi rogaški muzej vključili v svojo ustanovo kot dislocirano enoto. S tem bi (vsaj tako upamo) zagotovili sredstva tudi za redno obratovanje muzeja in za vzdrževalna dela. V prihodnjih letih bi v muzeju zaposlili tudi stalnega etnologa.

DEJAVNOSTI V MUZEJU NA PROSTEM ROGATEC

Pri oblikovanju programa dejavnosti v Muzeju na prostem Rogatec smo izhajali iz izkušenj, ki smo jih pridobivali z obiskovanjem podobnih muzejev na prostem v Evropi in s prebiranjem strokovne literature. Pri tem smo se tudi zavedali odklonilnih stališč dela etnološke stroke na Slovenskem (zlasti v začetku osemdesetih let), ki je ocenjevala, da so takšni muzeji neustrezna oblika varstva stavbe dediščine. Po teh naziranjih bi naj imeli malo skupnega s prizadevanji sodobne etnološke vede. V istem času so se nadaljevali tudi spori med muzealci in konservatorji o tem, čigava je naloga izgradnja muzejev na prostem in kakšna naj bo njihova zasnova (centralni, regionalni, lokalni). Kljub takšnim razmeram v strokovnih krogih smo se na zavodu odzvali na "pobudo s terena" ter v sodelovanju z Društvom za ureditev muzeja na prostem načrtovali izgradnjo muzeja. Tudi zaradi omenjenih odklonilnih stališč smo se že na samem začetku izgradnje odločili, da rogaški muzej ne bo muzej cenenega folklorizma, temveč tako imenovani "živi" ali "eko" muzej.

Hiša, vodnjak, brajde in 'puššank' v Muzeju na prostem v Rogatcu (foto: V. Hazler; 1992)

Prizadevanja za "oživljanje" muzeja in tudi za prihodnje ureditvene ter gradbene posege so razvidna iz priloženih dokumentov (glej priloge). V njih so navedene temeljne programske usmeritve in plani posameznih dejavnosti. Predstavljajo temelj za temeljito strokovno delo do dokončne izgradnje muzeja in določajo tudi program dejavnosti društva in ne nazadnje tudi strokovnega dela ZVNKD Celje in MSZ Celje. Pri tem je pomembno zlasti to, da se širi strokovni krog sodelujočih, in da se tudi društvo na določeni stopnji dejavnosti (oskrbnik) profesionalizira in se čimbolj povezuje navzven, z okoljem. Prav to pa so naloge, ki so jih v društvu že doslej opravljali zelo uspešno, saj njihovi člani prenašajo v muzeju pridobljeno znanje in odnos do ohranjanja kulturne dediščine tudi na druga področja družbenega življenja v Rogatcu. Prav to je ena največjih vrednot dejavnosti in pojavnosti rogaškega muzeja. Muzej je postal del zavesti prebivalcev pod Donačko goro, prav tako pa se je povečalo zanimanje za stavbo dediščino, ki postaja splošna vrednota življenja. Zato so se možnosti za njeno ohranjanje in situ tudi zaradi muzeja zelo povečale.

KONFERENCA LJUDSKA ARHITEKTURA MED ALPAMI IN JADRANOM

22. in 23. oktobra 1992 je potekala v Gozdu Martuljku že druga mednarodna konferenca z naslovom Ljudska arhitektura med Alpami in Jadranom v organizaciji Fakultete za arhitekturo v Ljubljani. Vodja konference dr. Juvanec je nadvse skrbno pripravil in vodil potek dela. Udeležencem je najprej predstavil sklepe prve konference, ki ne obidejo nujnosti interdisciplinarnega dela, kjer gotovo najdemo svoje mesto tudi etnologi.

Program druge konference je oblikovalo nekaj izrednih predavateljev iz Slovenije, Avstrije, Madžarske, kot je vidno iz programa konference;

PROGRAM KONFERENCE

četrtek, 22. oktobra 1992 ob deseti uri v hotelu ŠPIK v Gozdu Martuljku:

10.00 začetek, nagovori

uvodno predavanje: dr. Peter Fister, Slovenija
POMENI IN SESTAVINE IDENTITETE PROSTORA

referati:

dr. Oskar Moser, Steiermark
GRENZEN UND MOEGELICHKEITEN DER IDENTITAET IN DER
UEBERLIEFERTEN VOLKSARCHITEKTUR

vmes: kosilo

14.00

mr. Paul Werner, Bayern:
THE LAST 'RUNDUMKASER' IN THE BERCHESGARDEN DISCRICT
dr. Tunde Szabo, Somogye:
DIE ENTWICKLUNG DER BAUERNHAEUSER IN SUEDOST EUROPA
dr. Borut Juvanec, Slovenija:
LJUDSKA ARHITEKTURA MED IDENTITETO IN INTERNACIONALIZMOM

koreferati:

mrs. Zvezdana Koželj, Slovenija:
Ljudsko stavbarstvo - ena temeljnih prvin pri oblikovanju in načrtovanju
podeželja
mrs. Živa Deu, Slovenija:
Vključevanje meril in vrednot identitete izvenmestnega prostora v planske
dokumente na nivoju republike
prof. Marjan Ocvirk, Slovenija:
Razprodaja in razvrednotenje arhitekturne stroke je vzrok za propad

kvalitativnih značilnosti slovenskega arhitekturnega prostora

dr.Jože Marinko, Slovenija:

Identiteta v sodobni slovenski sakralni arhitekturi

mr.Peter Rau, Slovenija:

Razvojne značilnosti naselja Žabče pri Tolminu

mr.Saša Dalla Valle, Slovenija:

Čop kot razpoznavni arhitekturni element zgornjesavske doline

mrs.Breda Ogorelec, Slovenija:

Poudarek in ornament v sodobni ljudski arhitekturi

mr.Janez Bizjak, Slovenija:

Obnova in ohranjanje ljudske arhitekture v narodnem parku

Petek, 23. oktobra

9.00 ogled ljudske arhitekture:

Jezersko: krajina, Jenkova kasarna, Makekovi kašči

Velika Planina: staje

vmes: kosilo

18.00 zaključek: Kamnik

19.00 povratek v hotel ŠPIK, Gozd Martuljek

S posvetovanja to pot predstavljamo referat dr.Juvanca, v naslednji številki pa bomo priobčili referat dr. Oskarja Moserja - etnologa, ki ima prav gotovo na področju ohranjanja ljudske arhitekture največ izkušenj.

urednica
Majda Fister

LJUDSKA ARHITEKTURA MED IDENTITETO IN INTERNACIONALIZMOM

Dr. BORUT JUVANEC

ZUSAMMENFASSUNG

Volksarchitektur zwischen Identität und Internationalismus

Volksarchitektur ist die typische Architektur, die an die Entstehung gebunden ist - im Raum, mit Voelkern, die in diesem Raum zuhause sind.

Identität ist eine Charakteristik im Ganzen: auf dem Gebiet des Entwurfs, der Organisation, Konstruktion, der Technik und der Technologie, der Ausführung, Materiale, der Form. Die Zusammenstellung, die Komposition dieser Elemente stellt die Ausnutzung der Architektur dar, die Ausnutzung im gegebenen Moment, im Raum; im Rahmen eines Volks oder der Voelker ist jedoch die Kultur.

LJUDSKA ARHITEKTURA IN IDENTITETA

Ob problematiki identitete v arhitekturi je treba nujno povedati predvsem to, da je ljudska arhitektura le del arhitekture, čeprav je res, da je identiteta v njej najbolj izrazita.

Ljudska arhitektura je tista arhitektura, ki je niso postavljali profesionalci za nekega uporabnika, pač pa jo je gradilo ljudstvo; gradilo jo je zase. Graditelji so bili kmetje, pastirji, občasni rokodelci; arhitektura jim je služila za lastno uporabo. Stikov z zunanjim svetom je bilo malo, zato tudi tujih vplivov skorajda ni bilo. Zato je ta arhitektura bolj čista od drugih, ki so jih postavljali poklicni mojstri, šolani ljudje, ki so prinašali svoje poglede, znanje in vplive preko vse Evrope.

Arhitektura je oblikovanje prostora: od načrtovanja pa vse do najmanjših detajlov, od planiranja, urbanizma, arhitekture v ožjem pomenu besede do oblikovanja pri čemer ločimo oblikovanje predmetov in grafiko.

Identiteta je splet značilnosti, je sestav, ki mu ni mogoče določiti mej, ne pomembnosti in ne poudarkov. To je prepoznavnost prostora, časa, naroda in ne nazadnje posameznika.

Ljudska arhitektura je domača, je doma narejena in doma uporabljana na domače načine, za domače ljudi. Ker je namenjena človeku, je majhna, njemu po meri. Ker je narejena doma, brez profesionalnega orodja, z domačimi materiali in na podedovan način, ni vezana le na prostor in materiale, na obdelave in na postavitve; tudi značilnosti naroda so vključene. In še ena posebnost: značilnost zamaha, dotoka v prostoru.

Identiteto si vedno predstavljamo kot nekaj starega, ustaljenega, *utesnjujočega*. Prepoznavnost pa je enako značilna za današnje rešitve. Kreativnost je osnovno gibalno umetnosti,¹ zato vse dobre postavitve *lahko* postanejo značilne; to seveda potrди šele čas.

IDENTITETA PROSTORA

Prostor je z identiteto povezan predvsem z materiali in z njihovimi obdelavami, potem z masami v prostoru, temu sledijo postavitve objektov v teren. Narava omogoča mnogotere rešitve, ki so mogoče in uspešne v danih okvirih. Tudi te določa narava sama. Pri tem je seveda človek tisti, ki dane možnosti izkoristi ali pa tudi ne; način, kako jih izvede, pa je njegova osebna značilnost.

Prostor določajo v arhitekturi predvsem materiali in pa vremenske značilnosti, torej neke vrste klimatska identiteta.

Tehnične značilnosti materialov so predvsem izbor in tehnologija nabave materiala. Kamnita hiša bi bila najboljša iz monolita, a so tehnične težave prevelike. Kamnita streha je nedvomno najtrajnejša, a je težka in nerodna, ne nazadnje tudi draga zaradi teže in prevoza.

Tehnične značilnosti obdelave lesa vplivajo na obliko celote in na obliko detajlov lesene hiše v Alpah. Toda ta značilnost je le delna, saj les ni uporaben za vse elemente, tako da je treba leseno hišo vedno sestavljati tudi iz drugih materialov, ki imajo ugodnejše značilnosti. Identiteta arhitekture je pri tem značilnost celote, ki je sestav posamičnih elementov.

Tehnološke značilnosti materialov so bolj vezane na znanje in s tem na vplive. Na primer: naravni material - glino - lahko v notranjosti okrepimo, armiramo in vstavljamo v kalupe, tako da dobimo neke vrste tehnološki monolit, sušen na zraku; taka konstrukcija sicer deluje, a ni posebno konstruktivna.

Bolj udomačena je navada, da oblikovane zidake umetno sušimo na ognju, pri čemer dobimo povsem konstruktivno zadovoljujočo konstrukcijo.

Ker pa so elementi, iz katerih sestavljamo, majhni, so skupne značilnosti bistveno manjše. Več možnosti za oblikovanje pomeni vedno manj možnosti za neke skupne značilnosti, za identiteto: veliki in samostojni elementi omogočajo jasno prepoznavnost, majhni in sestavljivi ne več.

Mere in razmerja so bistveni del, povezan z materialom. Ne glede na absolutno dolžino trama so na primer staje na Veliki planini enake drugi drugi: uporabljen je princip dolžine 'ena', ki s pravim kotom oklepa dolžino 'kvadratni koren iz dve'. Ne glede na dolžino je torej konstrukcija vedno enaka, lahko je nekoliko večja ali manjša, a tako tloris kot pogledi, prerezi so vedno v stalnih razmerjih. Osnovna zakonitost ostaja: IDENTITETA je zagotovljena. (Pri tem gre seveda za povsem praktične razloge: izvor tramov je razmeroma daleč, dostop je možen le po pešpoti, zato je preprostost izvedb nujna). Identiteta je torej plod okoliščin.

IDENTITETA NARODA

To je najbolj sporna identiteta: narodnostne meje se nikoli ali skoraj nikoli ne pokrivajo z državnimi; narodnostne meje se spreminjajo pod vplivi in pod prisilami večjih narodov. Zgodovina dokazuje, da je Avstro-Ogrska razpadla zaradi narodnostnih problemov. In vendar ni Združena Evropa nič drugega kakor neke vrste malo večja Avstro-Ogrska. Toliko naporov, toliko sredstev in toliko odrekanj gre za preprosto idejo: kako živeti skupaj. Enakovredno živeti skupaj. Gre pa pravzaprav

le za enakovrednost identitet. In če je identiteta splet, sklop, sestav značilnosti, je življenje v skupni Evropi le sestav narodov z več identitetami. Bojazen nekaterih pri tem je *izguba identitete*. Sestav več identitet je nedvomno identiteta višje stopnje. Enako je v arhitekturi. Malo je arhitektur, ki bi bile vezane na narod in ne na prostor in na njegove posebnosti.

Kozolec je lesena, vertikalna, pokrita stalna naprava za spravilo in sušenje. Najdemo ga v etničnem prostoru Slovencev: v Sloveniji in na južnem Koroškem, sega le v Ziljsko dolino in po poti iz koroške nižine proti Salzburgu. Njegova konstrukcija, izvedbe in detajli pričajo o trdnih koreninah neke arhitekture, ki danes ni več niti gospodarna, pa vseeno obstaja. Gre za izrazito identiteto elementa, vezano na narod, vendar v prostoru, kjer deluje, funkcionira. Njegove značilnosti so izrazite tako v postavljanju kot v postavitvah.⁵ Na Krasu in v Panonski nižini ga ni. Identiteta, vezana na narod, ni le najbolj sporna; tudi najbolj redka je.

IDENTITETA ZAMAHA, VDORA VPLIVOV

Pri tem gre za večja območja, katerih identiteta ni vezana le na prostor, na narode, ki tam živijo, pač pa na zgodovinski razvoj, na vdor vplivov v prostoru, ne glede na narode.

Slamnata streha je v navadi v večjem prostoru, od panonske nižine v loku vse do našega Krasa. Zaradi izjemnih razdalj so tudi materiali različni: ob Blatnem jezeru uporabljajo trstiko, bolj zahodno pšenično slamo. Gre za slične, a vendar različne materiale, ki pa so vdeleni v konstrukcijo kmečkega doma na različne načine: na Krasu je streha vpeta med obodna kamnita zidova, v notranjosti sega streha bogato preko temeljnih zidov v napuščih.

Princip tlorisa kmečke hiše v južnih in vzhodnih krajih Slovenije, Štajerske in Madžarske je pravzaprav enak. Ob vdoru novih postavitev iz alpskega sveta tloris dobi nove značilnosti,⁶ ki se preoblikujejo, udomačijo in postanejo povsem uporabne tudi v drugem prostoru: v končni fazi postanejo te značilnosti identiteta tega novega prostora.

Gre za trocelični princip kmečkega tlorisa, ki preide iz Madžarske ravnine z vstopi od zunaj na Štajerskem in v Sloveniji z enim samim vhodom in s prehodi iz veže, črne kuhinje v praviloma večetažno zgradbo na jugu Slovenije. Elementi kleti so na Madžarskem vedno posebej, celo tam, kjer je postavljena hiša v strm teren in bi bila izraba temeljev oportuna. Toda ne; klet postane pravilo šele v Slovenskih goricah, v jugovzhodnih obrobjih Slovenije pa se razvije postavitev vzdolžno na plastnice z vso kletno etažo, ki je izrabljena kot gospodarski del: hlevi in shrambe so ločene po namembnosti, za različne vrste živali, za različne vrste živil (za suho in za vlažno shranjevanje in donegovanje).

Kamnita zatočišča³ so lahko doma le tam, kjer je kamen in klima dopušča njegovo uporabo. Kamen je konstruktivno izredno uporaben material in dopušča mnogo možnosti oblikovanja: zato presenečajo ista izhodišča v oblikovanju na prostoru od južne Italije do Istre,² severne meje so postavljene na obrobje Alp,⁴ na zahodu pa

segajo vse do Francije. Beseda je seveda o trulijih, ki so v južni Italiji koncentrirano postavljeni (na primer Alberobello), na zunanji zaščiteni z apnenim beležem, delno celo nadstropni. V Istri so izjemoma nadstropni, toda tudi kvadratni, v deželi Camarque pa so najbolj opremljeni in na pogled skoraj identični južnoitalijanskim. Gre torej za material in za sredozemski prostor ter klimo, kar vse omogoča dane rešitve.

Del oken stegnjenega kozolca v Šenčurju (fot M. Fister, 1990)

MEJE IDENTITETE

Pri tem se postavlja predvsem vprašanje: kje so meje identitete?

Ali se ta meja ustavi na mojem pragu, morda na vašem? Gre za mejo v uporabnosti, za narodnost, za politiko, za prostor?

Odgovor je lahko le eden: vse to drži, a vse le delno. Če govorimo o identiteti v arhitekturi, mislimo najprej na tisto identiteto, ki izhaja iz naših korenin. Pa je le to prava identiteta?

Edina? Odgovor je: ne. Tudi plod današnjega časa, današnjega dela je lahko tako pomemben, tako uporaben, da ga sprejme narod ali narodi nekega prostora. Ponarodela pesem je lahko le tista pesem, ki predstavlja identiteto tega naroda. Ne izhaja iz nekajtisočletne zgodovine, ne predstavlja starih resnic, pač pa je napisana danes. Napisana pa je tako dobro, da bi *lahko bila stara*. Torej je več vredna od drugih, je *dobra*. Predstavlja identiteto.

Tudi današnja arhitektura ima svoje značilnosti, mesta imajo svoje značilnosti in gradovi. Gradovi predvsem tehnične značilnosti, in preživeli so le tisti, ki so bili dobri. Mesta so ostala taka kot so bila nekoč le, če so bila dobro postavljena.

Identiteta torej zelo razločno izbira le najboljše. Sicer pa: v arhitekturi vse slabo tako ali tako propade.

Redovi v klasični arhitekturi so identiteta časa in prostora, stili v arhitekturi prav tako. Bauhaus predstavlja celotno identiteto nekega časa od ideologije do oblikovanja v prostoru, a ta prostor je v danih možnostih mnogo večji kot kdajkoli prej.

Identiteta torej ni vezana le in samo na stare rešitve. Če so rešitve dobre, uporabne, človeku blizu, potem *lahko* postanejo njegova identiteta, njegova prepoznavnost.

INTERNACIONALIZEM V ARHITEKTURI

Pri tem mislim na svoje naslednje razmišljanje: okoliščine so prisilile mala mesta v rast. Nihče si tega ni želel, saj je preveč slabih elementov, ki tak razvoj spremljajo. Ne le v arhitekturi: v gospodarstvu na primer, so bile multinacionalke pred leti hit stoletja, izmikale so se nacionalnim kontrolam, bile so bolj uspešne, posegale so na vsa področja, celo v zgodovino (na primer Čile, CIA in ITT).

Vzporedno s tem se razvija tudi arhitektura: razvoj velemest prinaša nove zahteve. Velika vrednost prostora, velika koncentracija ljudi, narodov, gospodarstva, denarja, moči. Take razmere *zahtevajo novo arhitekturo*. In če je takih rešitev več, potem lahko le te predstavljajo identiteto nekega časa, prostora, razmer.

Internacionalizem v arhitekturi je plod razvoja človeštva, okoliščin, tehnologije, razumevanja, komunikacij in znanja. Ta razvoj prinaša nove rešitve, ki z novimi možnostmi uvajajo nove oblike. Te pa niso vselej vezane na prostor, na kulturo, ne na krajevne materiale. Ekonomika nadvladuje druge parametre. Gre za funkcionalizme z novo obliko, z brezosebno identiteto. Kajti identiteta postane, ko se zadosti razširi, *pravilo*. Značilnosti take arhitekture, identitete, so: funkcionira in je lahko postavljena kjerkoli. V prostoru je *nova* in kot taka nima *primerljivih* elementov. Njena edina skupna točka vseh postavitev je, da je *velika*. Nobene zveze torej z ljudsko arhitekturo, ki je po meri človeka in človeku blizu. Gre za nove vsebine, oblike, razmere in razmerja.

Ali je to prav? Teoretično seveda je. Ali bi bilo možno vgraditi elemente ljudske arhitekture v to novo zvrst? Možno. To bi bila edina rešitev. Vendar če se želimo poenotiti, sprejeti skupno identiteto, postanemo s tem tudi primerljivi. Temu pa se slabe rešitve izogibajo. In zato imamo toliko posebnih rešitev, *drugačnih rešitev*. Ne gre za neznanje ali za sprejemanje dogem, za istovetenje z nečim. Preprosto gre za to, da se bojimo ocene. In če smo drugačni, nas ne morejo primerjati. To je bistvo.

Mesto je drug element kot ljudska kultura, ki je doma na vasi. Vsebina mesta je drugačna, pravico ima biti drugačno tudi po obliki.

LJUDSKA ARHITEKTURA V IDENTITETI NOVE ARHITEKTURE

Naše korenine so pretežno tiste vaške, zato si želimo vsaj nekaj tistega, od koder izviramo, vgraditi v današnji svet, v današnjo arhitekturo.

Identiteta ni le ena značilnost, je *splet značilnosti*. Je torej značilnost v celoti in to na področju zasnove, organizacije, konstrukcije, tehnike in tehnologije, izvedbe,

materialov, oblike, estetike.

Izrabo tega sestava na področju arhitekture v prostoru in času za človeka imenujemo kultura.

Človek pa je (po velikosti) majhen in si želi arhitekturo sebi po meri. Velik, sodobni človek mora najti vmesno pot: staro z novim, strogo funkcionalno z domačnim, nove materiale in izvedbe mora povezati z znanimi in značilnimi za prostor, za človeka.

OPOMBE

- ¹ Košir, F. Arhitekturna teorija... Zbornik LSA. Ljubljana 1987
- ² Mandato, D. I TRULI SDI PUGLIA ED ISTRIA. Roma 1932
- ³ Allen, E. STONE SHELTERS, MIT Press. Cambridge USA
- ⁴ Werner, P. Trulis, Charivari. Miesbach 1987
- ⁵ Juvanec, B. Kozolec in koren iz pet, Sinteza 72. Ljubljana 1985
- ⁶ Klaar, A. PLANZEHNUNGEN ALTER BAUERNHOEFE, OK. Wien 1991

ETNOLOGIJA

Opis raziskovanja na področju spomeniškega varstva

VITO HAZLER

Po zakonu o varstvu naravne in kulturne dediščine (Uradni list SRS št.1/81) so skrb za področje nepremične dediščine prevzele strokovne organizacije s skupnim imenom zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine. V Sloveniji obstaja poleg osrednjega republiškega zavoda še sedem regionalnih zavodov in nekateri med njimi imajo splošnemu strokovnemu imenu dodane še pridevnike kot so 'ljubljski', 'regionalni' ali 'medobčinski'.

Ustanoviteljice zavodov so bile (so še) občine, ki so jih v dobršni meri financirale (sedaj je delež njihovega financiranja simboličen). Glavni in najpomembnejši finansier zavodov je bila v preteklosti Kulturna skupnost Slovenije. Njene naloge je v zadnjih dveh letih v celoti prevzelo Ministrstvo za kulturo.

Ustanoviteljstvo in odvisnost od finansierjev je v marsičem oviralo zavode, da so se bolj kot bi bilo to potrebno, posvečali 'dnevni politiki' varstva in manj kontinuiranemu raziskovalnemu delu, ki je tudi v teh aplikativnih strokovnih dejavnostih še kako potrebno. Primanjkuje celovitih topografskih raziskav stavbne dediščine. V primerih, ko se takšne raziskave le opravljajo, se delo zaključi na stopnji, ki je potrebna za predložitev gradiva za 'razglašanje' spomenikov in za razne prostorske

dokumente. S tem nastaja velika škoda, saj dragoceno gradivo, ki so ga s trudom zbirali strokovni delavci zavodov, ne pride v javnost v obliki tiskanih topografij.

Kljub takšnemu neugodnemu stanju, ki je navsezadnje tudi posledica dejstva, da zavodi nimajo statusa raziskovalne inštitucije, pa se na zavodih le opravljajo določene naloge, ki imajo raziskovalni značaj. Vendar je treba poudariti, da so takšna prizadevanja dostikrat rezultat prizadevanj posameznikov in ne toliko načrtno delovne usmeritve zavodov.

Znano je, da so zavodi po kadrovski zasedbi izrazito polidisciplinarno zasnovane strokovne organizacije, kjer so poleg umetnostnih zgodovinarjev, arheologov, arhitektov, zgodovinarjev, biologov, geografov, krajinarjev zastopani tudi etnologi. Glede na tradicionalno delitev dela 'po zvrsteh spomenikov' je delo etnologov omejeno zlasti na področje varstva tako imenovane etnološke dediščine, ki obsega področje kmečke kulture oziroma ljudskega stavbarstva. Vendar pa kljub tej tradicionalni delitvi dela, ki se le deloma ujema s področjem delovanja matične etnološke vede, tudi med etnologi-konservatorji pripravljajo raziskovalne naloge.

Poleg topografskih raziskav stavbne dediščine so se pojavile tudi etnološke raziskave načina življenja prebivalcev v spomeniško zavarovanih stavbah, delih naselij ali naselbinskih celotah. Vse bolj so namreč potrebni podatki, ki usmerjajo načrtovalce v kvalitetnejše prenovitvene posege. Zaradi teh ugotovitev, ki jih vse bolj sprejemajo tudi predstavniki drugih strok v spomeniški službi, so takšne in podobne raziskave etnologov izrednega pomena in bi jih veljalo v prihodnosti še stopnjevat.

Iz zbranih podatkov, ki so jih posredovali zaposleni etnologi z vseh regionalnih in osrednjega republiškega zavoda, je bilo možno raziskovalno delo etnologov konservatorjev razporediti v tri osnovne skupine:

- A. Raziskovalno delo, ki je vodeno in podprto s strani zavoda.
- B. Raziskovalno delo, ki ga etnologi konservatorji opravljajo samoiniciativno, samostojno ali v povezavi z zunanjimi nosilci raziskav ter svoje izsledke publicirajo v strokovni literaturi.
- C. Poglobljene strokovne študije vezane na večje strokovne naloge, ki so sestavni del rednega zavodovega dela.

Glede na to, da se je teh nalog v zadnjih petnajstih letih nabralo že precejšnje število, bomo našteteli le najpomembnejše;

A.

A.1. Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran:

- Konservatorski programi za obnovo etnoloških spomenikov (nosilki: etnologinja, mag. Mojca Ravnik /ko je bila še zaposlena na zavodu/ in Eda Benčič-Mohar);

(naloga je sestavni del široko zasnovanega projekta Specifičnosti istrske kulturne dediščine, koordinator dr. Duša Krnel-Umek);

A.2. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor:

- Raziskava in postavitve razstave Pohorska arhitektura (nosilka: etnologinja Jelka Skalicky);

A.3. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto:

- Raziskava načina življenja prebivalcev Brega v Novem mestu (nosilka: etnologinja Marinka Dražumerič),

- Ljudsko stavbarstvo v občini Novo mesto (nosilka: etnologinja Marinka Dražumerič);

A.4. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica:

- Sodelovanje pri projektu korpus slovenske arhitekture, katerega nosilka je Fakulteta za arhitekturo (dr. Peter Fister), (sodelavca: etnologinja Eda Belingar, umetnostni zgodovinar Bojan Klemenčič),

- Sodelovanje pri projektu Prenova vasi Goče, katerega nosilka je bila Fakulteta za arhitekturo (dr. Peter Fister), (sodelavca: etnologinja Eda Belingar, umetnostni zgodovinar Bojan Klemenčič);

A.5. Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine :

- Projekt Raziskave za razvoj modelov muzejev na prostem in ekomuzeja kot najbolj vidnega elementa regionalne in nacionalne identitete; projekt poteka v sodelovanju z regionalnimi zavodi (ena izmed nosilk naloge je etnologinja Zvezda Koželj).

B.

B.1. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje: v soglasju z vodstvom zavoda etnolog vodi oziroma sodeluje pri dveh raziskovalnih nalogah:

- Etnološka stavbna dediščina v občini Trbovlje (nosilec: etnolog Vito Hazler, naloga je v zaključni fazi),

- Gradnja v vaškem prostoru celjskih arhitekturnih regij (sodelavec: etnolog Vito Hazler);

B.2. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto:

- Pravoslavni Srbi v Beli krajini (nosilka: etnologinja Marinka Dražumerič),

- Izselenstvo iz Bele krajine do druge svetovne vojne (nosilka: etnologinja Narinka Dražumerič),

- Gospodarsko življenje med 1. svetovno vojno (nosilka: etnologinja Marinka Dražumerič).

C.

C.1. Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran:

- Krajinski park Strunjan (sodelavka: etnologinja mag. Mojca Ravnik),

- Sečoveljske soline (sodelavki: etnologinji mag. Mojca Ravnik, Eda Benčič-Mohar);

C.2. Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine:

- Konservatorski program za prenovo Železnikov (sodelavka: etnologinja Ada Bar-Janša),
- Konservatorski program za prenovo Stare ceste na Vrhniki (sodelavka: etnologinja Ada Bar-Janša),
- Spomeniškovarstvena izhodišča za Krajinske zasnove za območje Podratitovca (sodelavka: etnologinja Ada Bar-Janša),
- Strokovno gradivo za razglasitev območja Krakovega (sodelavec: etnolog Boris Mravljje);

C.3. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj:

- Strokovne osnove za PUP Bohinj (sodelavec: etnolog Vlado Knific),
- Strokovne osnove za PUP Triglavski narodni park (sodelavec: etnolog Vlado Knific),
- Prenova delavske kolonije Kasarna na Jesenicah (sodelavec: etnolog Vlado Knific),
- Projekt muzeja na prostem (nosilec: etnolog Silvester Gaberšček);

C.4. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje:

- Naravna in kulturna dediščina Logarske doline (sodelavec: etnolog Vito Hazler),
- Spomeniškovarstvena izhodišča za prenovo Šoštanja (sodelavec: etnolog Vito Hazler);

C.5. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica:

- Spomeniškovarstvena izhodišča za izdelavo PUP-ov za občine Sežana, Ilirska Bistrica, Tolmin in Nova Gorica (sodelavca: etnologinja Eda Belingar, umetnostni zgodovinar Bojan Klemenčič),
- Spomeniškovarstvena izhodišča za prenovo Štanjela, Vipavskega Križa in Šmartnega v Brdih (sodelavec: umetnostni zgodovinar Bojan Klemenčič).

Skupen projekt etnologov konservatorjev je raziskava Etnološko konservatorstvo, ki smo ga pripravili kot skripte za Vaje iz etnološkega konservatorstva. Žal naloga ni celovita, saj so bili doslej predstavljeni le pregledi stavbne dediščine in številne druge naloge, ki jih opravljajo etnologi na zavodih v Piranu, Novi Gorici, Celju in Novem mestu. K temu tekstu je dodano še splošno uvodno poglavje, ki ga je pripravila etnologinja z republiškega zavoda.

Na zavodih so trenutno zaposleni naslednji etnologi-konservatorji:

- Zavod RS za VNKD: Zvezda Koželj, Borut Koloini
- Ljubljanski regionalni zavod za VNKD: Ada Bar-Janša, Boris Mravljje
- Zavod za VNKD Kranj: Vlado Knific, Silvester Gaberšček
- Zavod za VNKD Nova Gorica: Eda Belingar, Andrejka Ščukovt (dela na

dokumentaciji), Bojan Klemenčič (umetnostni zgodovinar, ki dela na področju varstva etnološke dediščine)

- Medobčinski zavod za VNKD Piran: Eda Benčič-mohar, Milena Turk
- Zavod za VNKD Novo mesto: Dušan Strgar, Marinka Dražumerič (dela predvsem na področju varstva umetnostne dediščine)
- Zavod za VNKD Maribor: Jelka Skalicky, Lilijana Medved
- Zavod za VNKD Celje: Vito Hazler, Božena Franc

Sklep:

Želja po raziskovalnem delu je med etnologi-konservatorji zelo prisotna. Obilica strokovnih in upravnih nalog jih odvrta od raziskovalnega dela, ki je osnova kvalitetnega varstva. Etnologi-konservatorji zelo dobro poznajo svojo regijo, imajo veliko gradiva, ko ostaja neobdelano v predalih. Zato bi bilko potrebno podpreti akcijo izdajanja topografij (ali topografskega gradiva) stavbne dediščine. V sodelovanju z Ministrstvom za kulturo bi bilo potrebno vzpodbuditi zanimanje za raziskovalno delo na zavodih, oziroma ga poleg upravnih in strokovnih nalog vključiti v delovni proces.

Del gospodarskih poslopij v Muzeju na prostem Rogatec (foto: V. Hazler, 1992)

POROČILO O POSVETU ETNOLOŠKA DEDIŠČINA ZA 21. STOLETJE

Velenje, 3. in 4.12.1992

DAMJANA PEDIČEK

Dvodnevno posvetovanje, ki ga je Slovensko etnološko društvo skupaj z muzejem Velenje načrtovalo že za prejšnje leto, se je odvijalo 3. in 4.12.1992 v Topolšici pri Velenju. Vsebina posvetovanja je bila razdeljena v dva tematska sklopa: etnološka dediščina za 21. stoletje in etnologija v šoli. V okviru prvega sta predstavila svoja referata Zvezda Koželj in Vito Hazler o problemih varovanja nepremične kulturne dediščine in njenega vključevanja v prihodnost ter Jože Hudales in Tita Ovsenar o premični etnološki dediščini, etnološkem muzejskem predmetu in vlogi ter vključevanju etnologije v turistično ponudbo. Bistvena ugotovitev vseh prispevkov in razgovora, ki je sledil, je bila, da se mora etnološka dediščina bolj vključevati v sodobno življenje in da je še vedno premalo prisotna v zavesti ljudi.

Stavbno dediščino in situ lahko s pravilno izbranimi pristopi konservatorstva in muzejske stroke ohranimo v njeni materialni, socialni in duhovni pričevalnosti in jo tudi z natančno izdelanimi 'marketinškimi' projekti vključujemo v turistično ponudbo posameznih krajev. Najbolj dosledno realizirani primer takšne prezentacije, ohranjanja stavbne dediščine in situ vsekakor predstavlja obnovljena Kavčnikova domačija v Zavodnjah, katere 'otvoritvi' je prisostvoval tudi zbor slovenskih etnologov, zbran po posvetu.

Vprašanje skansenov sicer ni bila predvidena tema posvetovanja, vendar smo se prav ob problemih varovanja nepremične etnološke dediščine dotaknili tudi tega, že nekaj desetletij trajajočega projekta, ki pa v zadnjem času v nekaterih področjih dobiva prva konkretne oblike. Ponovno se je potrdila teza, da skanseni ne morejo biti samo edini možen način varovanja stavbne dediščine, ampak samo sredstvo za njeno popularizacijo in hkrati 'lupina' v katero je moč prenašati tradicionalne vrednote, znanja in vrsto izročil, pomembnih za prihodnost. Etnološki spomenik nastane namreč šele takrat, ko se v njem začne odvijati življenje, oz., ko ga napolnimo z vsebino. Ta vsebina pa je lahko v muzejski, stanovanjski ali turistični funkciji.

Vito Hazler je v svojem predavanju ponovno opozoril na to, kar ugotavljamo tudi v drugih arhitekturnih krajinah, namreč, da arhitekturna stroka pri projektiranju novogradenj v ruralnem okolju premalo upošteva, ne pozna ali ne uporablja tistih tradicionalnih stavbnih elementov, ki imajo svoj izvor v praktičnem vsakdanjem načinu življenja in gospodarjenja nekega območja.

O etnološki premični dediščini sta razmišljala Jože Hudales in Tita Ovsenar in njune zaključke lahko strnemo v naslednje:

Na otvoritvi Kavčnikove domačije v novembru 1992

- premična etnološka dediščina je najbolj pod udarom nestrokovnega zbiranja in varovanja, njeni problemi so povezani s problemi muzejev in muzejske stroke.
- Problem muzejskega marketinga in z njim povezano iskanje drugačne komunikacije z obiskovalci je danes prevladujoča usmeritev muzealcev.
- muzejski predmet, ki je pomemben kot vir ali kot ideja ujeta v materialni obliki, je zaradi iztrganosti iz svoje življenjske funkcije in okolja le nekaj reprezentativnega, izbranega ali simboličnega in je kot takšen lahko tudi kopija in ne original.
- Danes mora v muzejih prevladovati 'dinamično varovanje'. Muzejski predmet se naj v muzeju uporablja, saj varujemo le njegove informacijske vrednosti, medtem ko je predmetova materialna oblika manj važna. Takšno usmeritev, ki je zelo pomembna za muzejsko vizualno komunikacijo, mora vsaj v nekaterih oblikah postati danes v muzejih prevladujoča, obenem pa je s takšnim konceptom potrebno zastaviti temelje za varovanje v 21. stoletju.
- Tradicionalnost postaja danes ekonomska kategorija in tržno blago. Etnologi o trženju z narodnim blagom nimamo veliko izkušenj in znanja, zato moramo izdelati temeljni koncept o turistični ponudbi in vzpostaviti stike s turističnimi delavci.
- Danes se v etnološkem muzealstvu še vedno kaže veliko pomanjkanje bazičnih raziskav. Redke so namreč raziskave, ki temeljijo na temeljiti raziskavi.

-Kaj je tisto, kar je treba zbirati danes za prihodnost? Predmet preučevanja in zbiranja je tudi današnja potrošniška družba - torej sedanji trenutek etnološke dediščine. Predvsem pa so to tiste kulturne vrednote, ki so se kot takšne izkazale do sedaj in jih je potrebno vgraditi v prihodnje življenje. Ali smo etnologi usposobljeni za odkrivanje teh tradicionalnih vrednot in za njihovo prenašanje naprej v 21. stoletje?

Popoldanski del posvetovanja je bil posvečen projektu Etnologija v šoli. Ker so bili odsotni pedagoški delavci s fakultete - nekateri imajo že izdelane programe o vključitvi etnologije v šolske programe, je svoje teze predstavil le Rajko Muršič. Po njegovem mnenju je vključitev etnologije v osnovne šole kot posebnega predmeta le iluzija. Nasprotno pa vidi večje možnosti v 'podtaknitvi' etnološke vsebine v že obstoječe šolske predmete. Meni, da bi bilo dobro vzpodbujati tudi doslej dokaj uspešne metode izven- in obšolskega dela z otroci. Na nivoju srednješolskih programov bi bilo etnologijo nujno potrebno vključiti v srednje trgovske, gostinske in turistične šole, medtem ko bi bila po Muršičevem mnenju v gimnazijskih programih ustrežnejša od nacionalne etnologije širša antropološka usmeritev v smislu splošnega poznavanja kultur in priznavanja njihovih različnosti, kar bi pri mladih krepilo in ustvarjalo kulturno ozaveščenost. V razpravi so se izoblikovali trije možni koncepti vključevanja etnološke vede v izobraževanje: formalni (etnologija kot posebni predmet, imenovan tudi domoznanstvo), neformalni (v obliki izvenšolskih dejavnosti in krožkov, raziskovalnih taborov in nalog ter izbirnih predmetov) in alternativni (v univerzi za tretje življenjsko obdobje idr.). Temo smo zaključili s sestavo posebne komisije, ki bo izoblikovala koncept oz. strategijo in ga predložila Ministrstvu za šolstvo.

ETNOLOŠKA PREMIČNA DEDIŠČINA ZA XXI. STOLETJE

JOŽE HUDALES

Specializiranih etnoloških muzejev, z izjemo SEM, v Sloveniji ni, zato pa praktično nimamo muzeja splošnega tipa brez etnološke dediščine. Prav tako imamo celo vrsto manjših zbirk (tudi privatnih), ki po svoji pretežni orientaciji ohranjajo tudi etnološko dediščino. Tako lahko rečemo, da je morda prav etnološka premična dediščina za najširši krog ljudi najbolj zanimiva in zato tudi najbolj pod udarom nestrokovnega zbiranja in varovanja.

Etnološka premična dediščina v slovenskih muzejih seveda deli usodo in probleme ostale dediščine in institucij, v katerih se ukvarjajo z njo - muzejev. Glavni problemi etnološke dediščine so zato povezani s splošnimi problemi muzejev in muzejske

stroke, med katerimi posebej poudarjam pomanjkanje denarja, slabo oz. neustrezno kadrovsko strukturo v muzejih, prostorske probleme nekaterih muzejev (zlasti SEM) itd.

Po drugi strani pa je najbrž tudi muzejem in ljudem, ki so zaposleni v njih, mogoče očitati, da se niso dovolj ukvarjali s problemi marketinga v muzejih, in da se, ob državnem sistemu financiranja, niso posebno trudili izboljšati svojega finančnega položaja. Lastni prihodki (vstopnina in prodaja propagandnega gradiva) so v muzejih povprečno dosegali le 3 - 5% vseh pridobljenih sredstev.

Naslednji problem slovenskega muzejstva, ki zadeva tudi etnološko dediščino v njih, je povezan z muzejskim obiskom in celotnim kompleksom komunikacij z muzejsko publiko. Obisk slovenskih muzejev je bil v prvih letih po vojni skromen, komaj 54.000 obiskovalcev leta 1947, nato je hitro naraščal; v petdesetih letih za sedemkrat, v šestdesetih počasneje (za dvakrat), nato pa v sedemdesetih letih spet hitreje - na skoraj 4,5 milijona letno. V osemdesetih letih pa muzejski obisk močno pada ter že nekaj let stagnira pri 2 do 2.2 milijona obiskovalcev letno. V primerjavi z obiski drugih kulturnih institucij, kjer je obisk tudi statistično primerljiv (npr. gledališče in kino) in kjer v vseh treh dejavnostih nastopa izrazita konkurenca t.i. elektronskih medijev, je sicer muzejski obisk strmo naraščal in tudi strukturni delež muzejskih obiskovalcev je dokaj zadovoljiv:

leto	muzej	gledališče	kino
1947	0.8 %	6.4 %	92.9 %
1956	3.2 %	4.2 %	92.6 %
1968	8.3 %	3.4 %	88.3 %
1979	33.4 %	3.5 %	63.1 %

Slovenski muzeji smo torej pridobili svojo publiko, ki smo jo v primerjavi z nekaterimi drugimi kulturnimi dejavnostmi v veliki meri obdržali, vendar je kriza obiska že krepko potrkala na naša vrata. Toda tendenca upada in konkurenca elektronskih medijev (televizije, videa) bo prej ali slej krepkeje vplivala tudi na nas. Tako je očitno dejstvo, da tudi pri nas muzeji stopajo v čas krize svoje identitete in institucionalne organiziranosti. Na zahodu muzejski delavci že nekaj časa opozarjajo na krizo muzejev. Rešitve iščejo tudi v korenitih spremembah komuniciranja nasproti obiskovalcem.

Prav gotovo obstajajo še drugi, tudi povsem specifični problemi etnološke dediščine v današnjih muzejih, kakor je npr. v zadnjem času ilegalni izvoz dediščine, vendar se mi za vprašanje usode etnološke dediščine v naslednjem stoletju ne zdijo toliko pomembni.

Zato pa se mi zdi pomembnejše, razmišljanje o bodočih funkcijah in usodi etnološke dediščine povezati najprej z usodo same stroke - etnologije in drugih

družboslovnih in humanističnih znanosti, njihovega nadaljnega drobljenja, parceliziranja ali nasprotno povezovanja. Za etnologa - muzealca se to vprašanje neposredno nanaša na vprašanje etnološkega muzejskega predmeta, ki se deloma navezuje na odnose med strokami, ki v muzejskih institucijah (so)delujejo, deloma pa tudi na vrsto teoretičnih razmišljanj o naravi muzejskega predmeta sploh. V zadnjem času se tovrstna razmišljanja zelo intenzivno pojavljajo v okviru muzeologije. Čeprav mnenja niso povsem poenotena in enosmerna, se pridružujem mnenjem, ki o naravi muzejske dediščine vedo povedati tole:

- Muzejski predmet sam po sebi ni statičen in še potem, ko ga že izberemo in označimo za muzealijo, spreminja svojo funkcijo in informacijske potenciale, ki jih je imel že v teku svojega "nemuzealnega" časa. Muzejski predmet se namreč kasneje spreminja zaradi propadanja, konserviranja in restavriranja itd. Tako je tudi v resnici originalen predmet sam po sebi lahko imitacija svoje nekdanje podobe in svojih informacijskih potencialov. Marsikakemu muzeologu zato originalnost ni tako sveta, kot je to običajno v zahodnih civilizacijah, ki temeljijo na predmetnosti in s tem povezanim tradicionalizmom. V "nezahodnih" civilizacijah je pomembnejša od muzejskega predmeta ideja, ki je ujeta v njem oz. v njegovi materializirani obliki. Ne glede na to pa ima vendar originalni muzejski predmet nekaj posebnega, kar ga odlikuje med podobnimi predmeti (torej tudi reprodukcijami). "V tem mitskem, skoraj metafizičnem pomenu se reprodukcija nikoli ne more izenačiti z originalom" (Peter Van Mensch).

Ob otvoritvi Kavčnikove domačije novembra 1992

- Govora je tudi o neke vrste odtujenosti muzejskih predmetov, ki je nujna posledica dodeljevanja predmetu neke posebne vrednosti muzealnega, saj ga odvaja od njegovega kulturnega konteksta in ga konservira v muzeju. S tem predmet izgublja informativnost, hkrati pa dobiva novo vrednost - vrednost izbranega in nov informacijski potencial, ki mu ga pač pripiše kustos. Ta njegova vrednost se s pretekom časa še povečuje. Hkrati obstaja v muzeju množica "nevidnih predmetov", ki so obkrožali razstavljeni oz. izbrani muzejski predmet, ki pa jih v muzeju ni.

Še nekaj je treba upoštevati: predmeti tudi sami, poleg nevidnih predmetov okoli njih, vsebujejo neke "nevidne informacije", ki jih kustos - etnolog, pa celo multidisciplinarna raziskava predmeta, v trenutku izbora ni sposobna zaznati, dokumentirati in poudariti. Ta druga stran predmeta je vedno latentno prisotna in jo bodo lahko odkrili šele kdaj v prihodnje. Večkrat se v predmetu in okrog njega, tudi ko je že nekaj časa v muzeju, razvije neka reprezentativna in simbolična vrednost, ki je v prvotni funkciji ni imel.

Sprejem takih teoretičnih izhodišč ima seveda velike posledice za varovanje etnološke dediščine, pri čemer z uporabo tega termina vedno mislimo na celoto fizičnega varovanja predmeta (restavriranje, konserviranje), na dokumentiranje in varovanje celote informacijskih potencialov dediščine, kot tudi varovanje konteksta in idej, ki jih predmeti nosijo s sabo in ki jih lahko posredujemo predvsem z muzejsko prezentacijo.

V tem pogledu se torej zavzemam (vendar ne vedno in povsod in ne za vsak etnološki predmet v muzeju) za t.i. "dinamično" varovanje (Peter Van Mensch), ko predmet v muzeju tudi uporabljamo, zamenjujemo, nadomeščamo izrabljene dele itd. V tem primeru gre bolj za varovanje "software-a" predmeta, njegove informacijske vrednosti in večšine uporabe predmeta itd. Sam "hardware" predmeta, varovanje njegove fizične integritete in njegova avtentičnost v takem konceptu ni toliko važna.

Ta koncept varovanja, ki temelji na ohranjanju in varovanju vrednot, idej, tradicij, načina mišljenja in načina življenja, bi po mojem mnenju moral biti etnologom mnogo bolj blizu in "umerjen po njihovi duši", kot t.i. statični model varovanja, ki je v bistvu materialna konservacija predmeta ex situ.

Tradicionalni muzeji zahodne civilizacije so skoraj izključno institucionalizirane manifestacije "materialne konservacije ex situ". Sodobni muzeji in mnogi muzeologi, zlasti iz nezahodnih civilizacij, se taki konceptiji muzejev kot "bolnic za umetniške predmete" močno upirajo in menijo, da bi primarna naloga in skrb neke družbe morala biti varovanje tradicije, znanj in idej. Vsekakor pa naj bi bil sodobni trend v konservatorstvu in muzealstvu, trend za XXI. stoletje, kombiniranje in medsebojno prepletanje več vrst zaščitne politike:

1. Materialne konservacije in situ
2. Funkcionalnega varovanja in situ
3. Funkcionalnega varovanja ex situ
4. Materialne konservacije ex situ
5. Zaščite z dokumentiranjem

UNESCO-v "sporazum o svetovni dediščini" iz leta 1972 je v tem pogledu že temeljni dokument, ki se zavzema za take vrste zaščite. Na Nizozemskem menijo, da je treba naravno in kulturno dediščino povezati s prostočasno in rekreacijsko dejavnostjo ljudi in jih zaščititi v njihovi medsebojni povezanosti.

V tem smislu se tudi Kenneth Hudson zavzema za "integriran muzej", in Peter Van Mensch za "integrirano zaščito", ki je multidisciplinarna in predvsem (!) integrirana v sodobni svet in njegove kulturne vrednote in zahteve. Pomemben poskus "institucionalizacije integrirane zaščite" na lokalnem nivoju je "ekomuzej", pri katerem je poudarek na prikazu in obravnavi lokalne družbe v celoti, na vsej aktivnosti človeka in situ, z inkorporiranjem fizične okolice in njenim dinamičnim obravnavanjem ter varovanjem predmetov, znanj in idej. Ekomuzeji, ki so jih v sedemdesetih in osemdesetih letih razvili Riviere, Evrard, Stevenson in Mayrand, tako pomembno prispevajo k razvijanju zavesti o kulturni identiteti lokalnega prebivalstva z raziskovanjem in kritičnim vrednotenjem kulturnih vrednot.

Navajanje takih muzeoloških izhodišč se zdi za obravnavano temo nekoliko nerelevantno, vendar lahko ima v konkretni etnološki muzejski praksi za XXI. stoletje naslednje implikacije:

- ambientalni način zbiranja predmetov, ki v večji meri lahko ohranja tudi kontekst, "atmosfero" predmeta v njegovem izvornem okolju in potencialne informacije ter "ideje", ki jih predmet ali skupina predmetov lahko posreduje današnjemu človeku;
- potrebo po temeljitem dokumentiranju etnoloških predmetov, zbranih v muzeju, tako s stališča konteksta, v katerem so ga uporabljali ter skupaj z vsemi njegovimi "nevidnimi" - ne(i)zbranimi sopotniki. Pri tem bi bilo zelo koristno uporabiti idejo švedskega projekta SAMDOK Nordiska museum iz Stockholma, ki muzeološko dokumentira sodobnost, ko je bodoči muzejski predmet še v uporabi in so njegovi informacijski potenciali tako rekoč neizčrpani;
- dokumentiranje, proučevanje in ohranjanje (tako v okviru študija, kot v muzejski ali konservatorski praksi) pozabljenih znanj, veščin in spretnosti, povezanih z izdelavo ali uporabo etnološke premične dediščine;
- mnogo večjo stopnjo integriranja naporov in dela etnologov - muzealcev in etnologov - konservatorjev
- vsako etnološko razstavo bi moral spremljati set marketinških in strokovnih prijemov, katerih končni cilj bi moral biti, ne samo množičen obisk in evociranje emocij v smislu "iskanja korenin" ali "tako so živele naše babice", ampak tudi spodbujanje ljudi k spoznavanju in poznavanju starih znanj in spretnosti.

Slovenska muzejska praksa (zlasti etnološka!) je, vsaj od začetka osemdesetih let dalje, v tem pogledu že močno napredovala. Cela vrsta etnoloških razstav je presegla tradicionalno "zahodnjaško" koncepcijo muzejskih postavitvev. Brez namena, da bi bil zelo temeljit, naj naštejem samo nekatere: Vetrnik, Ljubljana po predzadnji modi, Slivarji, Mlinarji in žagarji v dolini zg. Krke, Kam so vsi pastirji šli, serije razstav in razstavic brežiškega muzeja, muzejske instalacije velenjskega muzeja in še mnoge druge.

Ob koncu tega prispevka naj na kratko predstavim še dva projekta iz muzejske prakse velenjskega muzeja. Leta 1989 smo obiskovalcem predstavili rekonstrukcijo podeželske trgovine z mešanim blagom iz tridesetih let tega stoletja. Prava vrednost te razstave je bila predvsem v množici detajlov; opreme, trgovskega blaga, značilnega vonja v taki trgovini itd. V dveh mesecih, ko je bila razstava odprta, si jo je dnevno ogledalo več kot 300 obiskovalcev, ne da bi posebej vlagali v propagando in marketing razstave. Razstava je del nedokončanega muzejskega projekta "Ambienti", zasnovanega leta 1986, ki mu bodo v naslednjih letih sledile še rekonstrukcije gostilne, šolskega razreda, delavnice najpogostejših obrti v Šaleški dolini itd.

Drugi projekt je muzejska prezentacija Kavčnikove domačije v Zavodnjah, ki je bila strokovni (etnološki) javnosti prvič predstavljena decembra 1992, sicer pa bo dokončana v juniju 1993. Tudi v tej prezentaciji smo skušali z množico detajlov - originalnih predmetov iz domačije ali iz Zavodenj - oživiti enkratno dimnično arhitekturo domačije. Pri tem nismo skušali posebej rekonstruirati stanja iz nobenega preteklega časovnega obdobja, ampak smo prepustili predmetom iz prejšnjega stoletja, da v sožitju s tistimi iz sedemdesetih let našega stoletja spregovorijo obiskovalcu o načinu življenja na domu malega kmeta v Zavodnjah. Ob muzejski prezentaciji je bil pripravljen tudi marketinški projekt, ki bo poskušal afirmirati Kavčnikovo domačijo kot neke vrste promocijsko središče vse etnološke dejavnosti velenjskega muzeja, ki sega tako na področja komuniciranja z različnimi vrstami domače in tuje muzejske publike, na področje turistične ponudbe, založništva, oživljanja starih obrti in spretnosti itd. Sicer pa bo priložnost za podrobnejšo predstavitev tega projekta kdaj pozneje, ko bo čas pokazal, da ga je mogoče tudi uresničiti.

NAJPOMEMBNEJŠA REFERENČNA LITERATURA:

- Peter Van Mensch: Muzeji i avtentičnost. *Informatica Museologica*, 1985, št. 3-4, str. 4;
Peter Van Mensch: Muzeologija i muzejski predmet kao nosioci podatka. *Informatologia Jugoslavica* 18, št. 1-2, str. 35-44, 1986;
I. Počkar: Obrobni razstavam ob rob ali o konjih, ki ne dvigajo prahu... *Glasnik SED*, 1991, št. 31, 1-2, str. 46-49;
B. Šulc: Muzeji potkraj 20. stolječa. *Informatica Museologica*, 1989, št. 1-2, str. 8-13
B. Brumen: Razvoj etnološkega muzealstva na Slovenskem, Dipl. delo, Ljubljana 1987,

ETNOLOGIJA V ŠOLI - V PRETEKLOSTI IN V PRIHODNJE

MARIJA STANONIK

ABSTRACT

Ethnology in schools - the past and the future

The author chronologically lists a number of actions of Slovene ethnologists and teachers, dating from the world war II., when Slovenia was incorporated into the Socialist Federative Republic of Yugoslavia up to the disintegration of Yugoslavia. They were trying to find the ways to incorporate ethnology into the curriculum of primary and secondary schools, with teachers becoming useful field researchers and cooperators of ethnological research institutes. So far, the most successful in this field was Niko Kuret.

Simultaneous to this, the author endeavors to activate new initiatives to standardize the curriculum in connection to ethnology. The author feels that it would be essential for ethnology to import the criteria of national (self)awareness upon students, thus conveying an integration within and a differentiation without. On this basis, they would be able to understand others as well as themselves.

Ob izpisovanju gradiva za razne obravnave s področja slovstvene folklorne se mi je ob listanju časopisov oko marsikdaj ustavilo ob člankih na temo: etnologija v šoli. Zaznamovala sem si podatke in izziv Slovenskega etnološkega društva,¹ ki vabi na pogovor o tako pomembnem vprašanju in daje priložnost za zaokrožen pregled, kaj je bilo v tej zvezi sproženo in narejeno v zadnjih štiridesetih letih. Morda je, a ne namenoma, kakšno dejstvo prezrto, toda poročilo o tem bo morda vseeno dobrodošlo.

1. "Zbirajmo narodno blago!"

Je na tretji strani v rubriki Zgodovina naših krajev in v poudarjenem okvirčku naslovljena spodbuda prosvetnim delavcem v lokalnem časopisu Glas Vrhnike v novoletni številki I. 1952.² Neznani avtor takole vabi na delo: "*Marsikakšna narodna pesem, ples in običaj je še Vrhnčanom v spominu. Vse to je naše narodno blago neprecenljive vrednosti, ki je izpostavljeno pozabi, če se o pravem času ne bomo pobrigali zanj in ga ne bomo zabeležili. Dolžnost nas vseh je, da zberemo vse gradivo s tukajšnjega okoliša in tako prispevamo k oživitvi slovenske folklorne, da bodo še naši potomci živo občutili silo slovenske pesmi, domačih šeg in navad. Zato pa pozivamo vse prosvetne delavce Vrhnike in okolice, da takoj začno z nabiranjem in zapisovanjem. Obogatiti moramo številne folklorne zapise Slovenije še s tukajšnjimi, kajti ugotovljeno je, da vrhniški običaji, pripovedke in pregovori razen v Valvazorjevih in morda v nekaterih drugih manjših delih niso zabeleženi nikjer.*"³

Verjetno gre za istega avtorja, ki na isti strani povzema, kaj je v svoji Slavi vojvodine Kranjske pisal J.V. Valvazor o Vrhniki in zmaju v Starem malnu, a je tudi tu podpisan le z "e".⁴

Prav zato lahko le ugibamo, ali je spodbudo za terensko delo, katerega cilj je, da "prispevamo k oživitvi slovenske folklorne", našel v ustreznih pripombah katerega od tedanjih strokovnjakov, ali je sad njegovega lastnega spoznanja. Vsekakor je v tukajšnjem okviru pomembno, da se obrača izrecno na "vse prosvetne delavce Vrhnike in okolice".

Leta 1953 se je Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU ob zbiranju slovenskih otroških iger in pesmi obrnil po pomoč za sodelovanje na osnovne šole in vrtce, a se je od 1145 šol odzvalo le štirinajst, od 125 vrtcev pa nobeden.⁵ Nad tem sta se zamislila Milko Matičetov⁶ in Niko Kuret, ki je v članku *Ljudska kultura in učiteljstvo* sumarno pretehtal vlogo in pomen šolnikov pri zbiranju vsakovrstnega etnološkega gradiva in njegovega zapisovanja dotlej in si skušal razložiti, zakaj v njegovem času v tej zvezi naenkrat taka praznina.

Toda ob tedanji reformi učiteljišča, ko se je od štiriletnega prešlo na petletno šolanje, je Kuret odkrival možnost, da bi se v zadnja dva letnika, v katerih je bila "predvidena prostovoljna 'specializacija' posameznikov za bodoče izvenšolsko delo", s pridom uvrstila tudi "Ljudska kultura", "folklor", "etnografija", kakor Niko Kuret označuje predmet, ki ga ima pred očmi. Za uresničitev te zamisli avtor podaja vrsto predlogov, najprej o šolanju učiteljiščnikov: "Inštitut za slovensko narodopisje SAZU in Etnografski muzej bi brez dvoma rada sestavila osnutek učnega načrta za etnografijo na učiteljišču in predlagala strokovnjaka, ki bi mogel prevzeti pouk. Etnografija na učiteljišču bi morala biti seveda predvsem praktična. Upoštevati bi morala prvenstveno učiteljevo bodoče delo - opazovalca, zbiralca, poročevalca. Aktivno učiteljstvo pa bi bilo treba zainteresirati in usposobiti za takšno delo s tečajji po okrajih, s publikacijami (poseben priročnik!), s predavanji po radiu in članki v strokovnih glasilih prosvetnih delavcev."⁷

Toda Kuret ne ostaja samo pri tem, kako izšolati učitelje za terensko delo, ampak že tudi zarisuje idealno sodelovanje šolnikov z etnološko raziskovalnimi ustanovami: "Etnografu so pri njegovem znanstvenem delu nešteto krat potrebni podatki iz neraziskanih ali slabo raziskanih področij. Ali naj gre sam v vsak kraj? To bi bilo idealno in se včasih zgodi, je pa v večini primerov iz gmotnih razlogov in zaradi tesnobe s časom nemogoče. Ali ne bi bila za te namene nekaj imenitnega poročevalska mreža s poverjeniki v vsakem okraju ali okolišu? Organizirala bi jo naj kakšna naša znanstvena ustanova - Inštitut za narodopisje SAZU ali pa EM, ali pa oba skupaj, poročevalci in poverjeniki pa bi bili ravno - učitelji. Oni bi za svoj kraj ali okoliš na željo te znanstvene ustanove nabirali zaželeno gradivo in ji ga pošiljali. ... Poleg teh poročil 'po potrebi' naj bi skrbeli poverjeniki s pomočjo svojih poročevalcev še za redno letno poročilo o spremembah v strukturi ljudske kulture svojega okraja ali okoliša v preteklem letu."⁸

Kakor je bil z vidika raziskovanja Kuretov predlog hvalevreden, zbode v oči dejstvo, da pri ustanovah, ki naj bi šolnike izobraževale za terensko delo, navaja le dve, izpušča pa katedro za etnologijo na Filozofski fakulteti. Ali res le zato, ker mu gre v prvi vrsti za pridobivanje gradiva, kar je pač naloga, vsaj po tedanji organizaciji

dela, Inštituta za slovensko narodopisje in Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani? Kuret sam poudarja, da mu gre za zelo praktično pomoč, ki jo pričakuje od učiteljev: *"Kako preprosto bi bilo vse to!"*⁹

Franjo Baš se je nemudoma odzval temu Kuretovemu pisanju in skušal neuspeh akcije za zbiranje slovenskih otroških iger in pesmi osvetliti z nasprotnega zornega kota. Če je M. Matičetov *"napravil za neuspeh odgovorno učiteljstvo"*, N. Kuret pa *"za njim postavil predloge, ki bi mogli v prihodnosti voditi podobne potrebne akcije do uspehov"*, F. Baš kljub temu ugotavlja, da je bila akcija *"psihološko nerodno in organizacijsko premalo pripravljena"*. Šolam v opravičilo navaja, da so njihove uprave itak preveč zasute z vsakovrstnimi dopisi in vprašalniki, da je že iz tehničnih vzrokov nemogoče vsem ustreči dokler odlašanje ne stori svoje. Seveda je tudi vprašanje, koliko so laiki, četudi dobre volje, na ankete sposobni odgovarjati: *"Strokovna vsebina vprašanj in za njo potrebni metodični prijemi pa terjajo od naslovljenca določen vpogled v samo stroko, ker brez zadostnega vpogleda naslovljenec ne bo našel poguma in veselja, da se zaprosenega dela loti in ga tudi opravi. Za tako delo mora pripraviti naslovljenca organizacija, ki ga vpelje v njegovo vlogo in nalogo ter ga o potrebi sodelovanja tudi prepriča."*¹⁰ V tej luči ob omenjeni akciji zbiranja otroških iger in pesmi F. Baš opozarja na nekatere pomanjkljivosti, ki so ustvarile vtis *"o nadrejenosti organizatorja in o podrejenosti naslovljenca ter tako slabo pripravile za odgovor potrebno razpoloženje, ki mora izhajati iz načel sodelovanja. Psihološko in organizacijsko tudi ni bilo prav, da je bila vsa akcija naslovljena na šole, ki so pri svojih obsežnih nalogah in pomanjkljivi pripravi morale postati za akcijo abstraktni pojmi."*¹¹

Baš pristavlja, da bi bilo *"edino pravilno in stvarno"* obračati se na tiste posameznike, *"ki imajo ustrezno razmerje do etnografije in folklorne"*. Po njegovem za slab rezultat omenjene akcije ni toliko kriviti šol, in *"postavljati vprašanja o ljudski kulturi in učiteljstvu, temveč se stvarno pojavi širše vprašanje o razmerju med našo znanostjo in prosveto. Znanost in prosveta - ne samo šolstvo - živita ločeno življenje, vsaka za sebe... Pri ohlapnem razmerju med znanstvenimi zavodi ter učiteljstvom in šolstvom ni bil postavljen zadostno organiziran temelj za vso akcijo. ... Etnografija s folkloro je delovno atomizirana v Narodopisnem inštitutu pri SAZU, Etnološki stolici univerze, Glasbenonarodopisnem inštitutu ter Etnografskem muzeju, ki jih družijo objavi v Slovenskem etnografu; drugače pa so etnografski zavodi z učiteljstvom ali šolstvom samo v priložnostnih stikih."*¹² Avtor se s ciljem za odpravo naštetih slabosti zavzema za ustanovitev strokovnega društva.¹³

M. Matičetov se je uprle sklepanju F. Baša, da je slab odziv učiteljstva ob anketi o otroških igrah in pesmih pripisati morebitnim občutkom 'podrejenosti' in navedel primer, ko tudi po društveni liniji izpeljane akcije niso rodile uspeha.¹⁴ Seveda se strinja, da *"bo treba posvečati izredno skrb obliki, prijemu, ki morajo biti prilagojeni času, kraju, naslovljencu in temi"* v posamezni anketi in opozarja na zadovoljivo izpolnjena pričakovanja ob podobni akciji, ki je bila izpeljana v furlanskem Vidmu in je zajela zahodne robove slovenskega etničnega ozemlja -

Beneško Slovenijo.¹⁵ O njenih rezultatih se je mogoče poučiti v prispevku "Folklor na anketa v Furlaniji. Odgovori slovenskih šolarjev."¹⁶

M. Matičetov vabi, naj se k diskusiji priglasi še kdo iz učiteljskih vrst, toda ni videti, da bi mu kdo sledil, tako da se je z njegovim člankom končala.

Posvetovanje etnologov v Topolšici novembra 1992

Pač pa se je čez pet let res oglasil učitelj Tone Ljubič iz Dobrega polja s člankom: Etnografija v osnovni šoli.¹⁷ V njem se zavzema za uvajanje "narodopisja v osnovno šolo preko svobodnih dejavnosti učencev." Avtor upa na uresničitev svoje zamisli v "obči šolski reformi" tistih let, zato v sklepu svojega pisanja ponudi tudi še bolj optimistično varianto svojega predloga: "Menim, da se sedaj, ko so v reformiranem predmetniku osnovne šole na razpolago tudi dopolnilni učni predmeti, nudi prilika uvedbe posebnih učnih ur, ki bi bile posvečene narodopisju ne samo kot metodičnemu pristopu k ostalim učnim predmetom, ampak tudi kot posebnemu učnemu predmetu."¹⁸ Smisel svojega predloga vidi T. Ljubič v tem, da je tudi "narodopisje" eden od predmetov, ki učenca povezuje z življenjem nasproti nekdanjemu "verbalizmu in knjižni učenosti". "Seveda mora biti ta, za našo šolo nova učna vsebina očiščena navlake romantičnosti in posebnosti. Biti mora znanstveno neoporečna, temelječa na ugotovitvah zgodovinskih dejstev, razvojnega nauka in medsebojne vzročne povezanosti pojavov. Edino takšna narodopisna tvarina se more vključiti v naše šolsko delo."¹⁹ V takem utemeljevanju je slutiti poskus slediti marksističnim smernicam tedanje šolske politike. Metodično avtor šteje za zelo primerno z delom na tem področju začeti pri otrocih ob slikovnem svetu likovnega

ustvarjanja "ljudskih množic, od koder pozneje ni težko pristopiti k prvina duhovnega sveta, saj so mnogotera izhodišča za likovno ustvarjanje utemeljena ravno na duhovni vsebini življenja; tvaren je pravzaprav le njihov zunanji tehnični izraz. Zelo hvaležna tovrstna tvarina je tudi ljudski pesniško-glasbeni ustvarjalni svet."²⁰ Med cilji -ali po šolniško: smotri- takšnega početja T. Ljubič ne vidi le problemov "registracije, konservacije in iskanja virov za pravilno tolmačenje raznih predmetov in pojavov iz stvarnega in duhovnega sveta ljudske kulture", ampak tudi primerno obliko boja "proti kiču."²¹

Kaže, da je bilo Ljubičevo razmišljanje del širšega gibanja za etnologijo v šole na Dolenjskem, saj istočasno lahko beremo poročilo o dveh 'etnografskih krožkih' v Novem mestu in sicer na osnovni šoli, kjer "prof. Bačar že dve leti zbira okoli sebe dijake, ki se zanimajo za etnografijo in jih opozarja na Trdinove prikaze ljudskega življenja na Dolenjskem. Tako dobivajo dijaki pobudo za opazovanje etnografskih značilnosti svoje okolice in nekateri prav pridno zapisujejo ljudske pripovedi in domače izraze po bližnji in daljni okolici Novega mesta."²² V šolskem letu 1959-60 pa je Dolenjski muzej organiziral na novomeški gimnaziji muzejski krožek, čigar del je bila tudi "etnografska sekcija". Njeni člani so se sistematično seznanjali "s slovensko ljudsko kulturo in z vedo, ki jo obravnava: teorija etnografije, struktura slovenske ljudske kulture in značilnosti etničnih območij, pregled materialne, socialne in duhovne kulture Slovencev." Za nazornejšo predstavitev pojavov si je kustos iz muzeja pomagal s slikovnim gradivom, diapozitivi in filmi. "V skladu s sodobnim načelom o sodelovanju med muzeji in šolami je Dolenjski muzej skupaj s Tajništvom za šolstvo zasnoval cikel predavanj iz muzejskih disciplin po šolah v novomeškem okraju. Etnografskih nastopov je bilo blizu trideset, in sicer predavanja o slovenski ljudski kulturi z diapozitivi iz Etnografskega muzeja ter Večer etnografskih filmov s kratkim uvodom o etnografskem filmu in komentarji (Bloško smučanje, Nevesta, le jemlji slovo, Zima mora umreti, Pomlad v Beli Krajini)."²³ Iz poročila je razbrati, da so bila v ospredju poglavja iz materialne kulture. To se vidi 1) iz odločitev nekaterih dijakov, da so izbrali za svojo maturitetno nalogo "s področja etnografije" temo "o kmečki hiši na Slovenskem", "o ljudskem lovu v slovenski etnografiji", 2) iz pohvale, da vsi člani omenjene sekcije "pridno odgovarjajo na Glasnikovo vprašalnico o opremi goveje živine" in 3) iz prošnje, ki je bila poslana "vsem šolam v okraju", "naj učitelji s pomočjo učencev naredo seznam etnografskih predmetov in spomenikov v svojem okolišu." K temu je kustosa za etnologijo opogumilo dejstvo, da so učenci že dotlej "po predavanjih nosili v šolo predmete, kakršne so bili videli na platnu" in hkrati so skušali s tem reševati finančne zadrege Dolenjskega muzeja, zaradi katere "sam ne more evidentirati celotnega terena."²⁴

Tudi v naslednjem letniku Glasnika slovenskega etnološkega društva se učitelj Stanko Kotnik s Koroške ustavlja predvsem ob pojavih materialne kulture. Ob lastnih konkretnih izkušnjah, ko se je seznanil z družino, ki je slovela po svojem petju, je odkril, da ta poleg tega hrani veliko takega, kar bi prišlo s pridom v poštev ob raziskovanju posameznih pojavov iz materialne (kmečka domačija) in socialne (šege) kulture. Kotnik takole razmišlja: "Učitelj, ki živi na deželi in se količkaj skuša

poglobiti v ljudi in pokrajino, kar nekam nehote malce zajadra tudi v etnografske vode. Ne mislim, da bi postal temeljito strokovno podkovan in široko razgledan znanstvenik, toda ob vsakodnevnem stiku z materialno in duhovno ljudsko kulturo sedanjosti in preteklosti postane podrobneje pozoren na marsikatero čisto etnografsko vprašanje in če je vsaj malo vrtajočega duha, začne kmalu iskati razlage in širše vidike tudi po strokovni literaturi. Taka nova razgledanost koristi najprej pač njemu samemu pri delu v šoli, utegne pa prav priti tudi čistim strokovnjakom, kadar je treba dobiti kako gradivo, podatke, redke primerke in podobno. Že preprosti fotografski posnetek kakega predmeta ali pojava lahko opravi zelo koristno informacijo, za katero je hvaležen celo ugleden znanstvenik preko meja, kakor sem že sam imel priložnost spoznati."²⁵

Ob isti priložnosti poroča Janez Dolenc iz Tolmina, da "številni dijaki tolminskega učiteljskega doma že nekaj let marljivo zbirajo ljudsko blago in si prizadevajo, da ga zapišejo po sodobnih znanstvenih načelih"²⁶ in za dokaz njihovega truda objavlja tudi konkreten primer. Uredništvo objavlja tudi sadove takega dela "iz dijaških listov,"²⁷ a se ustavlja Jožetu Bohincu, ki piše o naporu zapisovanja "ljudskega blaga, ljudskih pesmi, balad, zgodb, običajev in navad, ugank in podobno - seveda takšnih, ki še niso bile nikjer zapisane,"²⁸ češ da ne gre le zanje, ampak tudi za že znane motive: "Kakor se zmerom razveselimo srečanja z dobrim starim prijateljem, prav tako etnografska znanost ceni skrbno zapisane variante že znanih zgodb, pesmi, navad ipd."²⁹

Vsaj po nadaljnjem molku iz šolniških vrst o tukajšnji problematiki kaže, da je zagnanost iz začetka šestdesetih let polagoma uplahnila, kar so očitno opazili tudi v vodstvu Slovenskega etnografskega društva. Da bi rešili iz zadrege mlade učitelje, ki da "nimajo smisla za ljudsko kulturo in da to ustvarja med njimi in domačini pregrado nerazumevanja, kar škoduje tudi njihovemu poklicnemu delu."³⁰ Odbor društva je zato sklenil zbuditi zanimanje za etnologijo pri njih s kratkim tečajem: "Tečaj naj bi obsegal 4 učne ure in dal vpogled v ljudsko materialno kulturo, ljudske običaje, pripovedništvo in pesem - torej tiste veje etnografije, s katerimi se bodo učitelji v poklicnem delu največkrat srečevali. To bi bilo tudi v skladu s sodobnim prizadevanjem po čim širši splošni izobrazbi, bodočim učiteljem bi pomagali vživeti se v okolje, kjer bodo delali, hkrati pa bi bili tudi posredniki med nosilci ljudske kulture in njenimi raziskovalci."³¹ Ponudba za tečaj je bila poslana vodstvu učiteljskega doma oz. pedagoških gimnazij v Sloveniji, a simptomatično je, da je bila ugodno sprejeta v tistih krajih, kjer so že prej gojili zanimanje za etnologijo: Celje, Ljubljana, Novo mesto, Tolmin. Predavali so N. Kuret o šegah, M. Matičetov o pripovedništvu, Z. Kumer o pesmi in B. Kuhar oz. F. Šarfova o materialni kulturi. Uvodoma je N. Kuret "mladim učiteljskim kandidatom pojasnil namen tečaja in koristi, ki jih prinaša."³² A prav tako simptomatična je opazka neznanega poročevalca: "Predavanja so sprejeli z velikim zanimanjem in se zanje s pristranskimi besedami zahvaljevali. Sicer pa so po večini minila neopazno in marsikje na šolah oz. v zbornicah niti vedeli niso zanje."³³ Hkrati s tem poročilom je objavljen tudi Kuretov uvod "k predavanju na narodopisnem tečaju za učiteljske."³⁴

Očitno je, da se je v tej zvezi največ trudil N. Kuret, ki je z velikim veseljem poročal tudi o uspehu pripomb Inštituta za slovensko narodopisje SAZU, ko je V. kongres tedanje Zveze kulturno prosvetnih organizacij Slovenije v drugem odstavku točke 5 svojih Programskih smernic zapisal: *"Kulturno prosvetne organizacije morajo posebno skrb posvečati tudi ljudskemu izročilu, dediščini materialne, duhovne in socialne kulture slovenskega ljudstva. Potrebna sta stalna strokovna pomoč in strokovni nadzor pri prizadevanjih za ohranjanje in gojitev našega ljudskega izročila. Skrb za živ stik z ljudskim izročilom bi morala biti bolj prisotna tudi v delu naših šol."*³⁵ Hkrati s tem poročilom Kuret objavlja vsebino pripomb samih, v katerih med drugim stoji: *"V skrbi za dediščino in za spremenbe materialne, duhovne in socialne kulture slovenskega ljudstva se postavljajo ne samo šoli, ampak tudi ljudsko-prosvetni organizaciji temeljno važne naloge, ki se jim ne sme in ne more ogniti."*³⁶

Kaj je bilo v luči naslovnega vprašanja storjeno za rodovitno sodelovanje, v obojestranski prid, med šolami in slovstveno folkloristiko v sedemdesetih in osemdesetih letih, se je mogoče poučiti iz poročila o pripravah za izdajo slovenskih pripovedk³⁷ in članka Recimo bobu bob in popu pop,³⁸ podrobneje pa iz vsakoletnih Letopisov SAZU.

V pripravah za (postopno) uvajanje etnologije v šole, na katerokoli stopnjo že, bi si kazalo uzavestiti tudi misel nekdanjega direktorja Zavoda Republike Slovenije za Šolstvo Sreča Zakrajška, ko med drugim pravi: *"Nekatere ljudi bo mogoče presenetilo to, da v zahodnoevropskih državah dajejo velik poudarek poznavanju svoje države, njenih simbolov, načina življenja. V našem sistemu se bomo - vsaj v prvi fazi - morali potruditi, da bomo obdržali občenanodno pomembne stvari, dali učencem tudi nekaj, kar je samo naše, slovensko. Sicer pa bodo - kot povsod po svetu - morali naši učenci spoznavati različne načine življenja, mišljenja, verovanja. V sodobni šoli gre za vzgojo in izobrazbo, ki v končni fazi učencu omogočata razumevanje in sporazumevanje z ljudmi v svojem okolju in povsod po svetu."*³⁹

V tukajšnji kontekst sodi v premislek še pisanje Jožeta Kurinčiča, ki kot šolnik zelo nazorno utemeljuje potrebo po ustreznejši kulturološki izobrazbi naših šolarjev z vrsto primerov, kam privede neznanje o utemeljenosti današnje slovenske in z njo evropske kulture v krščanstvu. Avtor pri tem med drugim pravi: *"Evropska kultura in z njo slovenska kultura je krščanska. To pomeni, da je religiozna komponenta te kulture krščanstvo, znanost in umetnost pa sta bolj določeni od antične, predvsem grške dediščine - te druge najpomembnejše korenine naše kulture."...* *"Ko govorimo o krščanski kulturi in o njeni vlogi v šoli, pomislim najprej na tiste elemente te kulture, ki so tako splošno civilizacijski, da smo domala že pozabili, da so krščanski... Če hočemo, da se bodo stvari na tem področju izboljšale, je treba čim prej ustvariti prijaznejši odnos do krščanstva kot temelja naše kulture. Tu imajo posebno vlogo sredstva družbenega obveščanja in seveda šola. Če namreč nimaš rad, če vsaj ne spoštuješ temeljev kulture svojega naroda, tudi današnje kulture ne moreš ceniti in spoštovati."*⁴⁰ Kurinčič na primeru interpretacij iz slovenske literature dokazuje zgrešenost prakse, ko je bilo seznanjanje slovenskih

učencev s krščansko religiozno komponento evropske kulture tabu in zato prihaja do "informacijske blokade", "ker pač ne poznajo nekaterih temeljnih kulturnih vzorcev."⁴¹

Analogno Kurinčičevim ilustracijam iz slovenskega leposlovja se podobni problemi pojavljajo tudi v slovenski etnologiji in folkloristiki, zato je njegov celoten članek v tukajšnji zvezi vsega premisleka vreden, ne glede na to, da je imel avtor pri njegovi objavi pred očmi drugačne cilje. Tudi nekatere sestavine iz članka *Spomenik, ki bo živel*⁴² prihajajo v poštev za diskusijo na temo etnologija v šoli. Predvsem mislim na dva drobna odlomka, ki se dotikata etnološke razsežnosti novega predmeta, ki naj bi prišel v šole. "Ta novi predmet, ki ga tu predlagamo, naj bi učil in vadil, bolj vadil, kakor učil, mlade ljudi, kako ljubeznivo in kooperativno shajati z drugimi ljudmi, ki so lahko druge rase, veroizpovedi, jezika in kulture, drugega političnega prepričanja, drugega spola in drugega socialnega sloja."⁴¹ "Spoštovanje lokalnih kulturnih in civilizacijskih razmer in navad ter običajev" sledi cilju, da bi se mladina med drugim vzgajala v "identitetno ozaveščenem" duhu.⁴²

Muzejska stavba, v kateri je bil pripravljen 'pušnšank' (foto: V. Hazler)

Za konec temu katalogu o preteklih poskusih, kako vključiti etnološke učne vsebine v našo šolo, in nekaterih vidikov, ki jih ne kaže pozabiti pri sedanjem prizadevanju, kako uresničiti ta cilj na novo ali z upoštevanjem katere od nekdanjih izkušenj, še misel Jožeta Širca, saj utegne biti za morebitno sistemsko reševanje in rešitev naslovnega problema zelo pomembna. V sestavku *Avtonomija šole - utvara ali stvarnost*, pod točko 2. piše: "V politično demokratsko zasnovanem šolskem

sistemu je mogoče zagotoviti optimalno konvergentnost izobrazbenih interesov posameznika in države tako, da razdelimo razpoložljivi fond učnih ur na dva dela: na obvezni izobrazbeno tematski del, ki je zakonsko obligaten za vsako šolo in ga opredeli nacionalna specializirana strokovna služba, seveda v sodelovanju z vsemi relevantnimi dejavniki, vključno z učitelji, učenci in starši. Pri tem delu šolskih izobraževalnih obveznosti ne more biti izobrazbene tematske avtonomije posamezne šole; in na izobrazbeno tematski del, ki je v popolni avtonomni pristojnosti vsake posamezne šole, se pravi učiteljev, učencev in po specifičnosti neposrednega šolskega okolja pogojenih dejavnikov. V tem pogledu mora biti izobrazbena tematska avtonomija vsake šole tudi zakonsko zagotovljena, saj bi sicer onemogočali delovanje vseh individualno specifičnih potencialov."⁴³

Namesto sklepa:

Nanizanka poročil o preteklih prizadevanjih slovenskih etnologov in folkloristov za rodovitno povezavo obeh omenjenih strok s slovenskim šolstvom utegne biti koristna toliko, kolikor daje pobudo za premislek, kaj je od nekdanjih naporov na naslovno temo smiselno obnoviti, kaj pa bi bilo primerneje storiti drugače ali zastaviti na novo. Za pogled v prihodnje je zato navrženih tudi nekaj paberkov iz člankov nekaterih avtorjev, ki so se v svojem razmišljanju o različnih strokovnih ali splošnih področjih hote ali nehote dotaknili tudi etnološkega predmeta. Kljub morebitni kritičnosti etnološke srenje do njih se mi jih je zdelo vredno ponuditi v strokovno diskusijo - že zaradi ozaveščanja, da je etnološka problematika dobrodošla sestavina deklarativnih izjav, prav v izobraževalnem procesu pa je še vedno bolj ali manj pastorka, ki dobi pri posameznih predmetih toliko strehe nad glavo, kolikor se kdo zanjo zna ali zmore zavzeti na lastno odgovornost, sistemsko pa njen položaj ni urejen.

V današnjih razmerah je treba prejkone najprej misliti na standardiziranje izobraževalnega procesa na temo etnologije (pri čemer je misliti na njeno pojmovno razmerje do kulturne antropologije in folkloristike), nato šele na izhodišča nekdanjih, tu predstavljenih poskusov, da bi med šolniki novačili tako rekoč terenske sodelavce.

Bistveno za šolski predmet etnologije bi po mojem bilo, da privzgaia učencem kriterije za narodno (samo)zavest, torej integracijo navznoter in diferenciacijo navzven, da na tej podlagi skušajo razumeti sebe prav toliko kot druge.

Opombe

¹ Vabilo na posvetovanje. Okrožnica Slovenskega etnološkega društva, Ljubljana. 4.nov. 1992; za SED podpisana tajnica Barbara Sosič.

² Zbirajmo narodno blago! Glas Vrhnike, Leto II, št.1, Vrhnika, 1.jan. 1952, str.3.

³ Glej op. 2.

⁴ -e., Kaj pravi Valvazor o Lintvernu? Glas Vrhnike, glej op. 2.

⁵ N.K. (= Niko Kuret), Ljudska kultura in učiteljstvo, Naši razgledi, 6.feb. 1954, 19-20.

- 6 Slovenski poročevalec, št.260, 3.nov. 1953, str.4.
7 Glej op. 5.
8 Glej op. 5.
9 Glej op. 5.
10 Franjo Baš, Ljudska kultura in učiteljstvo, Naši razgledi, 20.feb. 1954, 17-18.
11 Glej op. 11.
12 Glej op. 11.
13 Glej op. 11.
14 Milko Matičetov, Ljudska kultura in učiteljstvo Naši razgledi. 6.mar. 1954, str.19.
15 Glej op. 14.
16 D'Aronco-Matičetov, Folklorna anketa v Furlaniji. Odgovori slovenskih šolarjev. Slovenski etnograf 3-4, 1950, 297 sl.
17 Tone Ljubič, Etnografija v osnovni šoli, Glasnik SED, Leto II, 1959/60, št.3, str. 1.
18 Glej op. 17.
19 Glej op. 17.
20 Glej op. 17.
21 Glej op. 17.
22 D.Z., V Novem mestu dva etnografska krožka po šolah, Glasnik SED, Leto II, 1959/60, št.3, str.17-18.
23 Glej op. 22.
24 Glej op. 22.
25 Stanko Kotnik, Srečanja z etnografijo, Glasnik SED, Leto III, 1960/61, št.3-4, str.20.
26 Janez Dolenc, "Nesrečna nevesta" s Strmca, Glasnik SED, Leto III, 1960/61, št.3-4, str.20.
27 Rubrika "Iz dijaških listov" - ponatis dveh sestavkov; Lenka Ramšak, Vígred Vi/3, Prevalje, maj 1961, str.12; Jože Bohinc, Beli lokvanj, Bled, maj 1961, št.3, str.24.
28 glej Beli lokvanj pri op.27.
29 Pripomba uredništva na koncu rubrike iz op. 27.
30 Anonimno, Enodnevni etnografski tečaj za učiteljstvenike, Glasnik SED, Leto IX, 1968, št.2, str.4-5.
31 Glej op. 30.
32 Glej op. 30.
33 Glej op. 30.
34 Niko Kuret, Osnove in ozadje naših šeg. Glasnik SED, Leto IX, 1968, št.2, str.1-2.
35 Niko kuret, Kulturno prosvetne organizacije in naša ljudska kultura, Glasnik SED, Leto X, 1969, št.2, str.1-2.
36 Glej op. 35.
37 Marija Stanonik, O pripravah za izdajo slovenskih pripovedk, Traditiones 13, Ljubljana 1984, 173 str.
38 Marija Stanonik, Recimo bobu bob in popu pop, oddano v tisk pri Novi reviji.
39 Janko Svetina, Marksizem odhaja iz šol, iz šolskih zakonov še ne. Delo, 26.aprila 1990.
40 Jože Kurinčič, Posledice socialističnega "izvirnega greha", Delo, sobotna priloga, 28.julija 1990, str.27.
41 Glej op. 40.
42 Pobudniki, Spomenik, ki bo živel, Celovski zvon, Leto VIII/27, jun. 1990, str.78-79.
43 Jože Širec, Avtonomija šole - utvara ali stvarnost, Naši razgledi, 22.jun. 1990, str.354.

ZMAJ - Ti si pravi zmaj

JANEZ KEBER

ABSTRACT

Animals in allegories: The Dragon

The author talks about the dragon, an animal from fairytales, its appearance in phraseology, in metaphors and in symbolism. The starting-point of his article is Slovene language, but he also takes into account other European languages. Thus he arrives at some interesting conclusions. Worth mentioning are also different Slovene names for the dragon, such as pozoj or premog. The dragon may also characterize negative as well as positive metaphorical characteristics of people.

Morda bo kdo vprašal, kako je zašel zmaj v moje Prispodobe, ki govorijo vendarle o živih, resničnih živalih iz mesa in krvi. Kljub temu pa je tudi res, da mnogo zlasti mestnih otrok bolje pozna zmaja kot pa marsikatero drugo običajno žival. Otroško domišljijo in strah vzbujajoči zmaj se nahaja v grbih petih slovenskih mest, med katerimi je tudi glavno mesto Ljubljana.¹ Še bolj pa vsi poznamo zmaja iz ljudskih pesmi, pravljic in bajk. Da ga kljub njegovi zdajšnji neresničnosti brez težav sprejemamo med ostale živali, je najbrž posledica dejstva, da v nas vzbuja praspomin na nekdanje prazgodovinske živalske pošasti, kot so npr. dinosavri, brontozavri ihtiozavri itd., ali slutnjo njihovega obstoja zdaj ali v prihodnje kjerkoli v brezkončnem vesolju. Kako naj torej opišem to sicer vsem znano, a neresnično žival?

Najkrajša² razlaga bi lahko bila: v pravljicah "hudobna krilata žival z eno ali več glavami, levjimi kremplji in kačjim repom, ki navadno bruha ogenj". Za bolj zahtevne nadaljujem v izčrpnem enciklopedijskem stilu. Zmaj kot bajeslovno oziroma pravljичno bitje se pojavlja v verovanjih mnogih narodov. Ima nadnaravno moč in lastnosti, njegovo telo pa kot da je sestavljeno iz telesnih delov različnih živali. Kombinacije teh delov se spreminjajo glede na različne kulture, npr. slon-zmaj v Indiji, bik-zmaj na Kitajskem. Nasploh pa ima zmaj telo kače, krokodila, glavo (ali več glav) leva, orla, sove ali celo človeka, kremplje leva, volka, krila ptice, netopirja. Po telesu je pokrit z luskami ali bodicami, iz žrela mu bruha ogenj in bliskajo strele, glas ima kot grom. V egiptovski mitologiji je zmaj zli duh, v Babilonu je zmaj-ženska princip mraka, eno od dualističnih principov. Zmaji in pošasti se pojavljajo tudi v krščanski apokaliptični literaturi kot podobe nekdanjih in prihodnjih preganjalcev, v legendah kot fantastična bitja, ki navdihujejo pesnike, slikarje in kiparje. V bajkah so slavni junaki pogosto zmagovalci v boju z zmajem, npr. Marduk, Perzej, Herkul, Apolon, Siegfried, nadangel Mihael, sv. Jurij,³ Beowulf, kralj Artur, Tristan. Lik zmaja se pojavlja kot okrasni element v arhitekturi, kot simbol in okras v heraldiki (v grbih). Zmaj je stalen motiv kitajske umetnosti, in sicer kot dediščina časov, ko je obstajal kult zmaja in ko je bil kitajski zmaj posebitev

cesarske moči. V slovenskih pravljicah je zmaj navadno utelešenje sovražnih sil. Kot bajeslovno bitje se pogosto omenja tudi v slovanski mitologiji.

Naziv zmaj za opisovano žival je vseslovanski in praslovanski. Soroden je z izrazom zmija "kača", oba pa sta tabuistični poimenovanji za "zemeljski, tak, ki se plazí po zemlji"⁴ V slovenski ljudski pesmi se zmaj imenuje tudi lintvern, oziroma lintvor, ki izhaja iz nemškega izraza Lindwurm.⁵ Naslednji slovenski izraz za zmaja je starinski pozòj, ki lahko pomeni tudi "pošast". Najdemo ga še v hrvaškem kajkavskem narečju in je nastal kot evfemistična oziroma tabuistična zloženka iz predpone po- in prevojnega glagolskega samostalnika zoj, ki podobno kot loj iz liti izhaja iz glagola zijati.⁶ Najstarejše in izvirno slovensko poimenovanje za zmaja pa je izraz premog,⁷ izpričan že pri H. Megiserju (Dictionarium quattuor linguarum 1592), v Valvazorjevi Slavi vojvodine Kranjske 1869, III, 428 in II, 143, v Gutschmannovem slovarju (Deutsch-windisches Wörterbuch 1789, 537), v Pisanicah 1780, 24 (Belin, opereta: Gadi, kacze, premogi), pri Pohlinu itd., tj. vse do začetka 19. stoletja. Šele tedaj pa se izraz prémog pojavi tudi v današnjem pomenu za nemško Steinkohlen, in sicer v Metelkovi slovnici (Lehrgebäude der slovenischen Sprache 1835, 151),⁸ dalje v Murkovem Slovensko-nemškem slovarju 1833, 431: "in Kr(ain) die Steinkohle; in Kt. (= Kärnten) der Drache", obenem pa isti Murko v Nemško-slovenskem slovarju 1833 pod "Steinkohle" navaja samo parstén voglén, kamén vógol (tj. zemeljsko oglje, kameno oglje), ne pa premog.⁹ Da sta za nastanek današnjega pomena besede prémog pomembni zlasti premogova kri oziroma zmajeva kri,¹⁰ dokazuje tudi naslednji navedek: Premog je bil za zdravilne namene znan že v 17. stoletju kot zmajeva kri. Prvi kop v Zagorju omenja že Valvazor, imenuje ga premogova kri (L. Žumer, Lesno gospodarstvo, 1968, 54). M. Cigale, Deutschslovenisches Wörterbuch, 1860, M-Z, 1080, pri iztočnici Naphta navaja slovensko nafta*, s. Bergöl (nach Ravn. in der Wohein, tj. po M. Ravnikarju v Bohinju, premogova kri?). Izraz zmajeva kri, latinsko sanguis draconis pomeni danes "neprozorna, opečnato rdeča do temnordeče rjava smola, lahko topljiva v alkoholu in etru, ki se pridobiva iz plodov palme-vzpenjalke Calamus draco (jugovzhodna Azija), se prodaja v obliki krogel, pogaç ali palic in uporablja v proizvodnji barvnih lakov".

Že omenjene slabe lastnosti zmaja - strašnost, krutost, sovražnost, neukrotljiva sila itd. - so omogočile razvoj metaforičnega pomena za označevanje oseb. Tako lahko zmaj v slovenskem jeziku pomeni "človek, zlasti ženska, ki silovito napada, navadno z besedami",¹¹ npr.: Pa tudi neprenehoma ima opravka z otroki in se mi ni mogla preleviti v zmaja, toda pri nas žene tako nimajo nič odločati, vsaj mi tako pravimo, čeprav v resnici po navadi odločajo o vsem one (T. Kovač, Spomini barona Valvasorja, 1973, 35). "Veš kaj, ti kurbin sin, če pri priči ne utihneš, ti jih naložim še nekaj!" "Ti zmaj v človeški podobi, kaj pa sem ti storil žalega (Vang Ši Čung-I. Skušek, Lepe gospe z bogatega dvora, 1964, 73)?" Ni postala nikakršen zdraharski domači zmaj z rožljajočim šopom ključev. Svobodno je lahko preizkušala svoje telesne in duhovne moči... (G. Grass-J. Moder, List I, 1980, 314).

Za krivice in pregrehe,
ki jih je Kaves kdaj spočel,
bo dolgo živel, brez utehe,
ker zmaja starega je vzel.

Tu mislim slemeniško teto (I. Rob, ID, 1965, 304).¹²

Zmaj pa lahko pomeni še "sovražnik, neprijetnost, nesreča, neobvladljiva stvar sploh", npr.: Bog poživi hrvaške sokole, koji so se nas spomnili v nadlogah in nam prihiteli na pomoč proti našemu in svojemu sovražniku, proti peklenškemu turškemu zmaju (J. Trdina, LZ 1887, 478-479). Iz majhne, nepomembne besede sem si napravil zmaja. Zmajev je bilo čedalje več (V. Zupan, Potovanje na konec pomladi, 1972, 186). No, kljub temu je to samo po sebi umevno priporočilo spodbudno, saj je menda jasno, da le združeni strokovnjaki z močjo in zvijačami svojega znanja lahko premagujejo našega finančnega zmaja, te zmeraj žive pošasti, ki mu odsekaš glavo, pa mu koj zraste nova (Ž. Kozinc, Tovariš 1971, št. 1-2, 12). Vseh tistih križev in težav, ki se skrivajo v izrazu "stanovanjska stiska", ne poznamo samo pri nas, ampak jih lahko občutijo tudi v drugih deželah. Pred tem stoglavim zmajem¹³ se je znašel tudi Marcel Lachet iz Ženeve (Tovariš 1971, št. 4, 54).

Na svet poslan je zmaj grozan,
čez vse planjave gre,
za njim gori in teče kri,
je tuga in gorje

(B. Mavrel, Partizanska ljudska pesem I, 1970, 25).

Moč in hitrost zmaja se odražata v nekoliko manj negativnem metaforičnem pomenu "neugnan, zelo živahen otrok", npr. Naš mali zmaj je šel spat. Kdo bo krotil tega zmaja? Tudi v francoščini le dragon, "zmaj" lahko pomeni "nemiren, razposajen otrok, ki ga je težko naučiti discipline". Na enaki predstavi temeljijo tudi primere,¹⁴ kot iti, teči kot zmaj v pomenu "zelo hitro", visoko stopnjo lastnosti pa lahko izraža pridevnik zmajski, npr. Lorenka je pazila na to dete s severa z materinsko nežnostjo, žensko ljubosumnostjo in zmajsko pretkanostjo (H. de Balsac-O. Župančič, Teta Liza, 1935, 71-72).

Zmajevo bruhanje ognja in gromu podobno rjojenje sta dala osnovo za metaforično rabo, po kateri se zmaj primerja z lokomotivo ali vlakom. Tako češko železni drak (tj. železni zmaj) pomeni "vlak", podobno tudi v poljščini, kot je razvidno iz zglada: Komaj se je vlak ustavil, že je zabobnel zvonec, zaslišal se je zategel žvižg in ogromni zmaj je poletel naprej, da bi na drugi postaji ponovno vrgel iz sebe množice ljudi in sprejel v svoj trebuh nove (S/łownik j/zyka polskiego VIII, 454).

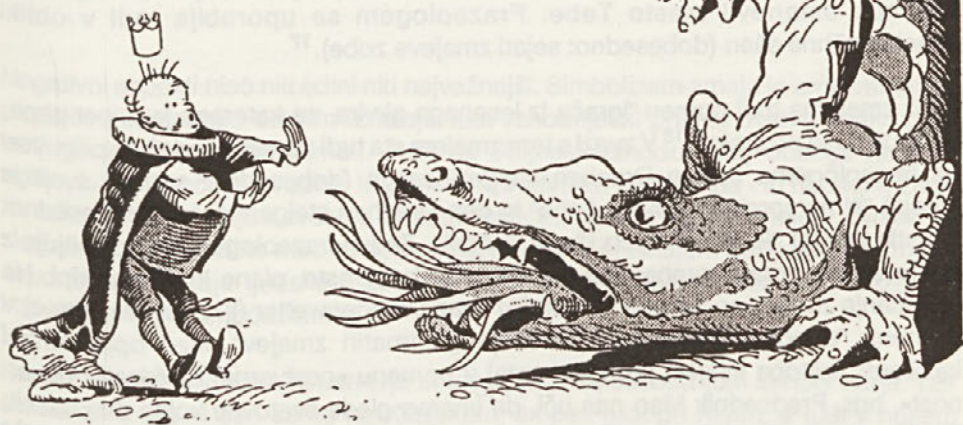
V simboliki se zmaj najbolj pogosto prikazuje kot strog čuvar ali kot simbol zla in demonskih teženj. Ker je čuvar skritih zakladov, je nasprotnik, ki ga je treba premagati, da bi prišli do teh zakladov. Na Zahodu je zmaj čuvar Zlatega runa in

Vrta Hesperid. Na Kitajskem je v neki pripovedki iz časa dinastije Tang zmaj čuvar biserov. V legendi o Siegfriedu je zaklad, ki zmaj čuva, sama nesmrtnost (Glej Rječnik simbola, 793!). V latinščini je draco "zmaj" (posebno kot čuvar zakladov), v francoščini je le dragon "buden, divji čuvar". Čuvarsko vlogo zmaja pri nas pa odkriva naslednji zgled: Njegovi zlati rogoví (tj. Zlatoroga) pa so bili ključ do zlata v gori Bogatinu, ki ga čuva stoglavi zmaj (Slovenska ljudska pripoved, 1966, 44).

Nad strašnega bajeslovnega zmaja so si upali iti samo največji junaki. Da bi se mu kdo drug upal samo približati ali mu celo siliti ali lesti v žrelo, pa bi bilo smrtno nevarno. Na tem dejstvu temelji

Upodobitev zmaja, kot ga je naslikal Jože Beranek za knjigo Kriste Hafner: Zmaj Močera in druge legende in pravljice

poljski frazeologem *leż'ć w gard/lo, w paszcz/e smokowi* (dobesedno: lesti v grlo, gobec zmaju) v pomenu "izpostaviti se smrtni nevarnosti". Podobno svarilo ima tudi naslednji književni zgled: Toda še preden je z njimi pridrvel na gmajno, so mu tisti, ki so pobegnili iz bitke, povedali, da je spodaj na cesti toliko vojske, da bodo vsak čas, v kolikor še niso, pokončali Boštjanovo četo, zmaju v žrelo pa vendar ne bo silil (A. Ingolič, Pradedje, 1975, 324). Da ni dobro imeti z zmajem prav nobenega opravka, dokazuje tudi bolgarski frazeologem *čegato go zmeeve ljubjat* (dobesedno: kot da ga zmaji ljubijo) v pomenu "slabí, hira, boleha za neko neznano boleznijo". Podobno še francoski frazeologemi - pogovorno *aller voir défiler des dragons* (dobesedno: iti gledat, kako se sprehajajo zmaji) "prisilno postiti se, stradati", zastarelo *avoir mille dragons* (dobesedno: imeti tisoč zmajev) "imeti tisoč razburjenj", *faire le dragon* (dobesedno: igrati, posnemati zmaja) "biti preveč strog, zadirčen". Tudi ni čisto normalen, kdor ima, si kupi zmaja, kar je razvidno iz češkega frazeologema *mít, koupit si draka* v pomenu "opiti se, biti pijan".¹⁵

Včasih pa je druženje z zmajem tudi donosno, kot zvemo iz nemškega narečnega frazeologema *der hat 'n Drachen* (dobesedno: ta ima zmaja) v pomenu "ta ima zveze s hudičem, odtod mu bogastvo, sreča". Po nemškem ljudskem izročilu namreč hudič v zmajevi podobi prinese ljudem zaklade skozi dimnik, v katerega prileta in iz njega izleta.¹⁶ S pravimi zmaji pa tudi Nemci nimajo sreče. To med drugim dokazuje frazeologem *das ist Drachensaat* (dobesedno: to je zmajeva setev) v pomenu "to je sejanje razdora". Izraz izvira iz antične legende o Argonavtih. Pri Hyginusu in Ovidu piše, da je Kadmus posejal in podoral zobe zmaja, ki ga je bil ubil. Iz njih so zrasi vojščaki, ki so se med seboj pobijali. S petimi preživeli je Kadmus ustanovil mesto Tebe. Frazeologem se uporablja tudi v obliki *Drachenzähne säen* (dobesedno: sejati zmajeve zobe).¹⁷

Izraz *zmaj* ima tudi pomen "igrača iz lesenega okvira, na katerega je pripet papir, za spuščanje po zraku".¹⁸ V zvezi s tem zmajem sta tudi nemška sodobna pogovorna frazeologema *seinen Drachen steigen lassen* (dobesedno: spustiti svojega zmaja) "iti na sprehod s svojo ženo" in *den Drachen steigen lassen* (dobesedno: spustiti zmaja) "jeziti učiteljico (ženo, taščo)". Zadnji frazeologem se pojasnjuje z dvigovanjem zmaja, preneseno pa, da prizadeti zraste, plane kvišku, vzkipi. Na spuščanje zmajev se nanaša še nemški izraz *Drachenwetter* (tj. zmajevno vreme) v pomenu "ugodno vreme za spuščanje papirnatih zmajev". Med opisovanimi igračami izstopa kitajski papirnati zmaj v pomenu »nestvarna, navidezna nevarnost«, npr. Predsednik Mao nas uči, da imamo glede svetovne vojne dve načeli: "Prvič, mi smo proti, in drugič, ne bojimo se." Sovjetski revizionizem in ameriški imperializem sta papirnata zmaja, ki nimata na sebi nič strašnega (Naši razgledi 1977, št. 21, 568). Kitajci pa so spuščali zmaje v zrak tudi s pomočjo raket. Prvo 'vesoljsko ladjo' sta sestavljala dva zmaja, opremljeno s 47 raketami; to je bil izum kitajskega mandarina Van Pouja (G. Siefarth-L. Berden, Vesoljski poleti, 1974, 3).

Zmaj se pojavlja tudi v športu, kjer pomeni "naprava s krili za letenje, spuščanje po zraku, navadno s hriba v dolino". Športniki, ki se spuščajo s temi zmaji, se

imenujejo zmájari. V zoologiji je znan leteči zmaj "kuščar, ki živi v jugovzhodni Aziji, Indiji in Avstraliji in ima med sprednjimi in zadnjimi nogami kožno gubo za letenje, Draco volans", morski zmaji pa so "majhne morske ribe s strupenimi žlezami ob bodicah prve hrbtne plavuti, Trachinidae". V rastlinskem svetu najdemo zmájovo drevó oziroma zmájovec "na Kanarskih otokih rastoče drevo s šopli sabljastih listov na koncih vej in belimi cveti v socvetjih; dracena". Zmaj se pojavlja končno tudi v šahu, in sicer kot zmájeva variáнта »variáнта sicilijanske obrambe, v kateri črni fíjanketira kraljevega lovca«. V astronomiji je še Zmaj, Draco, ozvezdje na severni nebesni poluti; vije se okoli ozvezdja Malega Medveda; njegova glava gleda proti Vegi. Poznali so ga že stari Kitajci, Grki so trdili, da je to zmaj, ki je čuval tisto drevo z zlatimi jabolki nekje ob Atlantskem oceanu (Glej P. Kunaver, Kažipot po nebu, 1975, 43!).

Kot bajeslovna oziroma pravljíčna žival ima zmaj zelo bogato in zanimivo simboliko. Posamezne stvari iz te simbolike že vsebuje predhodno besedilo, tu pa izpostavljam še nekaj pomembnejših izsekov (Podrobneje glej Rječnik simbola, 793-796!).

Zmaj se kot demonski simbol pravzaprav istoveti s kačo, kar potrjuje tudi Origen ob Psalmu 74 (glej Leviatan). Zdrobljene zmajeve glave, uničene kače - to je Kristusova zmaga nad zlom. Ob sv. Mihaelu ali sv. Juriju se tudi Kristus včasih prikazuje, kako z nogami tepta zmaje. Zen učitelj Hui Neng ima zmaje in kače za simbole sovraštvá in zla. Strašni japonski Fudô (Acala) z obvladanjem zmaja premaga neznanje in mrak.

Negativni aspekti niso niti edini niti najvažnejši. Simbolizem zmaja je ambivalenten, protisloven, kar med ostalim izražajo tudi vzhodnjaški prikazi dveh zmajev, postavljenih eden proti drugemu... Tudi na Daljnem vzhodu zmaj obsega različne vidike, ker je istočasno vodna, kopenska - predvsem podzemna - in nebesna žival; zaradi tega se spravlja v zvezo s Quetzalcoatlom, azteško pernató kačo. Zaman so skušali ugotoviti razliko med zmajem long (vodnim) in zmajem gui (kopenskim); na Japonskem obstaja ljudska razdelitev na štiri vrste zmajev: nebeške, deževne, kopensko-vodne in podzemne.

Ker je nebeška sila tista, ki ustvarja in ureja, je zmaj seveda tudi simbol carja. Tak simbolizem mu ni dan samo na Kitajskem, ampak tudi pri Keltih, a tudi v nekem hebrejskem napisu se govóri o nebeškem zmaju kot o kralju na svojem prestolu. Povezujejo ga tudi z gromom (bruha ogenj) in z rodnostjo (prinaša dež). Simbolizira kraljevske funkcije in ritme življenja, ki zagotavljajo red in mir. Zaradi tega je postal cesarski znak, zaradi tega se postavljajo tudi njegovi portreti: kadar je zavlada suša, se napravi slika zmaja Yin, in tedaj začne deževati. Zmaj je razodevanje kitajske cesarske vsemoči: zmájovo lice je carjevo lice, zmájeva hoja je velíčanstveno vladarjevo obnašanje; zmajev biser, ki ga ima menda v žrelu, je nesporen sijaj vladarjeve besede, popolnost njegove misli in njegovih ukazov. Še več, tudi Mao Ze Dong je rekel: O zmajem biseru se ne razpravljá.

Čeprav je vodni simbolizem osnoven, čeprav zmaji živijo v vodi in delajo izvire, a je tudi Kralj-zmaj eden od kraljev naga (tudi tukaj se enači s kačo), je zmaj tesno povezan z nastajanjem dežja in groma, razodetjema nebesne dejavnosti. Ko združuje zemljo in vodo, je zmaj simbol nebeškega dežja, ki oplojuje zemljo. Z zmajskimi plesi in razstavljanjem zmajev ustreznih barv se bo dobil dež, nebesni blagoslov. Zaradi tega je zmaj ugodno znamenje, njegova pojava pa posvetilo srečnih vladavin. Iz odprtega gobca mu pogosto poganja listje: simbol klitja. Grom je nedeljiv z dežjem, a njegovo povezovanje z zmajem se pridružuje pojmu aktivnega, demiurškega principa; Huang Di, ki je bil zmaj, je bil istočasno duh groma; v Kambodži vodni zmaj poseduje drag kamen, katerega sijaj in blesk povzročata dež.¹⁹

Rdeči zmaj je znak Walesa. V Mabinogiju o Lluddu in Llewelys se govori o boju rdečega in belega zmaja, ki pa spet simbolizira osvajače Saksonce. Na koncu sta oba zmaja, pijana od medice, pokopana v kamnito krsto v Oxfordu sredi Britanskega otoka. Otok ne bo osvojen, dokler ne bosta odkrita. Zaprti zmaj je simbol skritih in premaganih sil: dve podobi prikritega bitja. Beli zmaj ima blede barve smrti, rdeči zmaj pa barve jeze in silovitosti. Oba skupaj pokopana zmaja označujeta povezovanje njunih usod. Jeza je popustila, toda zmaja lahko ponovno skupaj vstaneta od mrtvih. Ostala sta kot grožnja, potencialna, možna sila, pripravljena, da nastopi proti vsakemu novemu osvajalcu.

Frazeološka, metaforična in simbolična predstavitev zmaja je tako bolj ali manj končana. V njej se je izkazalo, da je zmaj dolga stoletja živel v domišljiji pre mnogih človeških rodov, posebljal zlasti zlo, a vendarle ponekod tudi dobro, zamenjeval nerazložljive naravne pojave, leteče predmete oziroma pošasti, duhove, vampirje itd. Vse to se bogato odraža tudi v jeziku, književnosti, zlasti v bajkah, pravljicah, legendah, a tudi z mnogimi zanimivimi poimenovanji. Kot tak torej živi med nami tudi zdaj in bo živel tudi v prihodnosti.

OPOMBE

¹ Na registrskih tablicah avtomobilov imajo zmaja v grbih naslednja slovenska mesta: Ljutomer (Konj samorog, pod nogami zmaj, kar pomeni, da dobro obvladuje slabo.), Radlje ob Dravi (Sv. Mihael drži v desnici meč, v levici tehtnico za tehtanje duš, pod nogami pa ima zmaja.), Šentjur pri Celju (Sv. Jurij na konju s kopjem ubija zmaja, ki z repom opleta po zadnjih nogah konja.), Kamnik (Sv. Marjeta stoji pred gradom, pri njej sta dva zmaja.), Ljubljana (Na hribu s tremi vrhovi stoji grad, na njem pa zmaj.). Zmaja v ljubljanskem grbu je dokončno uvedel J. V. Valvazor, prej pa se pojavi že na pečatu mesta Ljubljana. Najlepši in najbolj znan spomenik ljubljanskemu zmaju je brez dvoma Plečnikov zmajski most s štirimi bronastimi zmaji. V zvezi z njim je časopis Pavliha (1965, št. 6, 8) postavil vprašanje: - Kdo je postavil taščam največjašnji spomenik? - Ljubljana - s štirimi zmaji na zmajskem mostu.

² Glej SSKJ V, 906!

³ Sveti Jurij je pri nas brez dvoma med najbolj znanimi svetniki, ki ima v sebi tudi mnogo predkrščanskih značilnosti in se kljub krščanski prevleki še danes izkazujejo v različnih šegah in običajih v zvezi z jurjevanjem. Njegovi atributi so kopje ali izdrt meč, ščit (na belem ščitu je rdeč

križ), bela zastava z naslikanim rdečim križem, zmaj. Motiv njegovega boja z zmajem se uvede šele v 12. stoletju, od 13. stoletja pa ta motiv postane najpogostejši pri upodabljanju tega svetnika in junaka. Svetega Jurija je v odnosu do zmaja opisal pesnik Josip Murn v Pomladanski romanci (ZD I, 1954, 11) v naslednjih verzih:

Sveti Jurij ta ni pa le cvetni maj,
Sveti Jurij je božja svoboda
in življenje in moč in priroda,
in tema le zimski bil zmaj.

Med omenjene junake, ki so ugnali zmaja, lahko štejemo tudi svetopisemskega Danijela. V Bibliji, Danijel, 14, 22-27, poziva babilonski kralj preroka Danijela, da bi častil velikega zmaja, ki so ga imeli za boga. Danijel si je zamislil načrt, kako bi ubil zmaja brez meča in kija. Ko je dobil za ta poskus dovoljenje od kralja, je dal zmaju kolač iz smole, sala in dlake, zaradi katerega je zmaj počil, dokazujoč s tem, da ni bog.

⁴ Po nastanku je zmaju sorodna albanska beseda dhemjë "gosenica", ki jo razlagajo iz dveh "zemlja". Sicer pa je danes glasovna povezava med besedama zmaj in zmij, zmija nespoznavna, še bolj pa je nespoznavna povezava pravkar omenjenih z besedo zemlja. P. Skok (ERHSJ III, 657-658) meni, da je v besedah zmaj, zmij, zmija treba videti ničelno korensko stopnjo *z/em, v besedi zemlja pa praslovanski koren *zem-. Izraz zmaj smo v slovenščino sprejeli po vsej verjetnosti iz hrvaščine oziroma srbščine. Tako ima F. Vrančič (Dictionarium 1595, 30: Draco, Track Zmaj; od tod H. Megiser, Thesaurus Polyglottus 1603, I, 448: Draco... Dalm. zmay. Na srbski izvor izraza zmaj je opozarjal že M. Cigale (Deutschslovenisches Wörterbuch) pri iztočnicah Drache, der, (nach dem Serb.) zmaj, pozoj, drakon, lintvern*, böhm. u. poln. smok. in Lindwurm, der, ein erdichtetes Ungeheuer, zmij (nar. pes., altsl. zmij, Schlange), lintvern*, serb. zmaj, pozoj, poln. smok. Po M. Pleteršniku, Slovensko-nemški slovar II, 928, je beseda zmaj pri Murku, Cigaletu, Janežiču in Cafu. V dodatkih k Pleteršnikovemu slovarju pa je Breznik pripisal: Metel. 44, pač iz Vuka (tj. v Metelkovi slovenski slovnici 1825). Kot ugotavlja tudi že M. Cigale (Glej iztočnico Lindwurm!), najdemo izraz zmij v pomenu "zmaj" v slovenski ljudski pesmi. Tako npr. v pesmi Sveta Marjeta, sveti Jurij in zmaj (SNP I, št. 626):

Po jezeru plava čudna zver
Pa je z imenam hudi zmij.

⁵ Nemško Lindwurm »zmaj« je zloženka, v kateri sestavina Lind pomeni »kača«, morda tudi »mehek« in »zivir«, medtem ko sestavina Wurm pomeni »črv«. Ta črv se v slovenski ljudski pesmi pojavi v pomenu »kača« ali tudi »zmaj«, npr.:

Reci temu črvu, naj gre ta strup,
Kakor gre ta sapa od mene! (SNP III, 208)
Tam stoji, stoji velika vas.
Na konc vasi beli grad.
Na konc gradu pa jezer globok.
Notri je pa neguden červ,
Neguden červ, lintvern hud;
Druzga ne pije, družga ne je,
Leško kri, leško meso. (SNP I, št. 627)

⁶ Primerjaj še korensko sorodni besedi zéhati in zévi! Z glagoloma zijati, zevati se razlaga tudi naziv živali zajec (glej tam!). Izraz pozoj v pomenu "zmaj" (manj pogost pomen je "pošast") je danes že starinski, da pa je bil nekoč precej rabljen, dokazujejo naslednji zgledi: Ljudska pravljica pripoveduje o boju med junakom Krsnikom in hudobnim sesom (pozojem) (Dolenjske Novice 1918, 21). Praznoverni in vražasti ljudje pa pripisujejo staremu petelinu - zlasti črnemu - še posebno čudne moči. "V sedmem letu, ali kali, znese jajce, ki takoj zleze v zemljo, kjer se godi toliko časa, da se iz njega izvali strašen zmaj ali pozoj" (F. Erjavec, ZD III, 94). Potlej je "življenje ječa", in "v nji rabelj hudi" ni "čas" nego hišni pozoj, ki je k móžu priklenjen za vse žive dni z jeklenimi verigami (J. Mencinger, Abadon, LZ 1893, 211). "Spomnila sem se, da so nas v ljudski šoli učili o jezerskem pozaju... ah, kje je že to, medtem sem tudi sama postala starikava ljubljanska pošast" (B. Zupančič, Golobnjak, 1972, 247).

In delo strastno ni storjeno,
in beda je rohneč pozoj.
Ko glavo mu odsekaš eno,
priraste druga večja koj.
(Medved, Poezije II, 1909, 64)

Besedo pozoj ima že Dalmatin 1584 v Registru s.v. Lintvor pod Slovenski oli Bežjáhki, dalje pri Gutschmannu, 69: divja svér, ktiro habát, pozoj, smam alj lindvorm imenujejo (Kershanska beseda, 1836, 14) prekmursko. Tu se pojavi še en zanimiv izraz, in sicer zmam v pomenu »pošast«, nemško "Ungeheuer" (primerjaj glagol zmamiti!) ali včasih tudi "zmaj".

⁷ Slovenski prémog v pomenu "zmaj" je izvirna tvorba v primerjavi z enakopomenskimi izrazi v drugih jezikih. Razlagati ga je mogoče iz glagola premôči v pomenu "premagati", torej "kdor obvladuje koga, kaj, zmagovalec". O pomenu izraza prémog je pisal I. Koštiál (ZfSlPh. VII, 1930, 380-383 in ŽS, 1930, 425).

⁸ I. Koštiál v že omenjenem članku o premogu pripisuje prvo omenitev izraza premog v pomenu "Steinkohlen" Murku (1833). Po Koštiálovih besedah v istem članku si F. Levstik že leta 1833 drzne trditi, da je beseda premog "Steinkohle" pri Slovencih na Kranjskem običajna beseda. Koštiál meni, in v tem se mu pridružujem, da ljudje na Kranjskem za premog uporabljajo pretežno izraz kólem (iz nemškega Kohlen), a tudi štánkuln.

⁹ Tudi v tem pomenu je slovenski izraz premog izviren v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. V teh obstajajo izrazi, ki ustrezajo že omenjenemu slovenskemu izrazu kameno oglje, npr. rusko kamen-nyj ugol', poljsko w/egiel kamienny, češko kamenné uhlí, srbsko mrki ugalj, hrvaško smeđi ugljen itd.

¹⁰ Izraz prémog naj bi torej nastal iz izraza premogova kri, tj. zmajeva kri, nemško Drachenblut, po Koštiálu (glej omenjeni članek!) in Pleteršniku tudi premrlóva krí, znana pa je še pozojna kri, po Ravnikarju za nemško schwarzes Steinöl premogova ali kamena kri, tudi smolnjak (glej M. Cigale, Deutschslovenisches Wörterbuch I, A-L, 346, in II, M-Z, 1547!). Tega mnenja je tudi J. Glonar, SSSJ, 310, ki je pod iztočnico premog zapisal: domača označba za naravno, podzemeljsko oglje, ki smo ga nekdaž imeli za strjeno kri zmaja, kateremu smo pravili "premog"; - črn, rjav premog. Zanimivo pri tem je, da J. Glonar sploh nima iztočnice zmaj, ima pa npr. iztočnico pozoj. O izrazu premogova kri, ki označuje določeno smolo temnordeče ali črne barve, piše že Valvazor v tretji (str. 428) in drugi knjigi (str. 143) Slave vojvodine Kranjske: "Dess Drachenbluts trifft man gleichfalls einiger Orten etwas an, sonderlich nahe bey dem Dorff Strahole, nicht weit von Gallurg in dem Walde Jablanshik genannt. Denn allda erzeigt sich in den Erden eine schwarze Materi wie Steinkohlen und zwar nach der Menge. Die dortherum wohnenden Bauren nennen es Premogouakry, die Apotheken aber Sanguinem Draconis oder Drachenblut." "Der Berg Jablanshik, welcher nicht weit von Galneck... Man findet allda das schwarze Drachen-Blut, so man auf Cräinerisch Promogoua Kri nennt." Izraz zmajska kri je uporabljen tudi v primeri: "Vlačuga. Razkošna in strašna. Vroča kakor lava. Težka in gosta kot zmajska kri" (C. Debevec, Izbrani gledališki članki, 1967, 165).

¹¹ Tudi v nemškem jeziku se z zmajem poimenujejo ženske osebe. Tako nemško Drache pomeni "neznosna stara (grda) ženska", dalje "nadzornica, najemodajalka sob" in "gospodovalna, močna hišna pomočnica." Kot motiv za nastanek teh pomenov navajajo, da se zmaj kot pravljica in strah vzbujajoča žival povezuje tudi s hudičem, katerega sorodstvo se pripisuje zlobnim ženskam (Glej Küpper, Wörterbuch der deutschen Umgangssprache, 172). Oznako za gospodovalno žensko vsebuje nemški frazeologem Sie ist ein wahrer Drache (Hausdrache) (dobesedno: Ona je pravi zmaj, hišni zmaj), v francoščini cette femme est un vrai dragon ter c'est un dragon infernal (dobesedno: Ta ženska je peklenski zmaj). Za označevanje žensk je v nemščini tudi izraz Drachenburg (tj. zmajski grad) v pomenih "prostor za matere plesalk in za starejše dame" (te naj bi kot zmaji zaklade čuvali čast in dobrobit svojih hčera ali varovank.) in "ženski zavod, ženski samski dom." Tudi nemški izraz Drachenfels (tj. zmajeva skala) pomeni "prostor za matere plesalk", razen tega pa še "okenska niša za gospodinjno, ki hoče opazovati mimoidoče na ulici". Omembe vreden je nemški izraz Drachen-

futter (tj. zmajeva hrana) v pomenu "slaščice kot darilce v znak pozornosti ženi, tašči itd." V češkem jeziku se za označevanje ženskih oseb uporablja ženska oblika izraza drak - dračice (tj. zmajevka), ki pomeni "zlobna ženska, ženska s krutim značajem", medtem ko drak pomeni tudi "zloben, okruten človek". Tudi v italijanskem jeziku dragonessa "samica zmaja, zmajevka" lahko pomeni "divja, strašna ženska". V angleščini dragon pomeni "strog človek", v hrvaškem in srbskem jeziku pa zmaj pomeni "zmaj, junak" (zmaj je bio, kao zmaj je i pao), "zmaj, energičen delaven človek" (bio je to čovek, i ne samo čovek nego zmaj, vatra, obara posao kao snoplje) in "hud, besen človek" (kapetan je podigao glavu, pomiren s tim da mora da živi s ognjenim zmajem). Zmaj je bil tudi vzdevek srbskega pesnika Jovana Jovanovića.

- ¹² Tašče so pogosto predmet različnih šal. Tu navajam še eno zmajevsko (Novice, 27. oktobra 1992): "Obtoženi, zakaj ste porinili taščo skozi okno?" "Sem se hotel prepričati, če zmaji res letijo." Šali dodajam še Finžgarjevo pregovorno ugotovitev (ZS V, 226): Boljše je zraven leva in zmaja stanovati, kakor pri hudobni ženi prebivati.
- ¹³ Stoglavi zmaj je resnično nepremagljiva nadloga. V svetem pismu je bil dovolj strašen že šesteroglavi zmaj, npr. "V nekaterih protestantskih kmečkih območjih na zahodni obali so nastopali proti vstopu v EGS celo z biblijo v roki, češ da je že Kristus svaril pred šesteroglavim zmajem (B. Pogačnik, Ljudje mojega časa, 1975, 177)."
- ¹⁴ Primerjaj npr. v češkem jeziku: je jako drak (dobesedno: je kot zmaj) v pomenu "razjarjen, stalno se jezi", je do práce (do vseho) jako drak (dobesedno: do dela, do vsega je kot zmaj) "zelo zavzet, učinkovit, uspešen", vojevali jako draci (dobesedno: bojevali so se kot zmaji) "divje", bt na n/ekoho jako drak (dobesedno: biti na koga kot zmaj) "zloben, strog".
- ¹⁵ S pijanostjo se v različnih jeziki povezujejo razne živali, npr. krava, maček, opica, pes, lisica, volk, svinja, koza, bober, žaba, hrošč. Podrobneje glej pri posameznih živalih in v mojem članku Biti pijan, imeti opico, imeti mačka, piti kot krava, žaba itd. (Mohorjev koledar 1992, 107- 110).
- ¹⁶ Glej L. Röhrich, Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1, 210!
- ¹⁷ V zvezi z omenjeno antično legendo je latinski izraz draconi-gena "zmajevega, kačjega rodu, kačjeroden", pri Ovidu draconi-gena urbs (o Tebah, po bajki ustanovljenih od mož, ki so zrasli iz posejanih zmajevih zob), pri Sidoniju draconi-gena hostis (o Aleksandru Velikem, ki je njegova mati o njem trdila, da ga je kačur z njo rodil) (Latinsko-slovenski veliki slovar, A - facilis, 1923, 867). V nemškem pogovornem jeziku zdaj Drachenzahn (tj. zmajev zob) pomeni "grdo dekle", v množini die Drachenzähne "protitankovske ovire", enako angleško dragon's teeth, frazeologem die Drachenzähne zeigen (dobesedno: pokazati zmajeve zobe) v pomenu "energično se postaviti v bran" in "po predhodnem pretvarjanju razkriti resnično prepričanje".
- ¹⁸ Glej SSKJ V, 906!
- ¹⁹ Na alpski predstavi o vodnem zmaju temelji nemški narečni frazeologem Ein Drach' ist ausgefahren (dobesedno: zmaj je izpeljal) v pomenu "hudournik je udaril iz gore" ali "oblak se je utrgal".

LJUBEZENSKI FOTOGRAFSKI MOTIVI NA RAZGLEDNICAH

Razglednice s 'kičastimi' ljubezenskimi motivi kot predmet znanstvenega in muzeološkega proučevanja

ALEŠ GAČNIK

Nemara se bo komu zazdelo paradoksalno, da se v omenjenem biltenu piše tudi o sporočilnosti fotografije skozi razglednice in povrh še "kičaste". In kje je lahko tovrstna (re)produkcija bolj inovativna in po svoje kreativna, kot na področju ljubezni in erotike?! "Kičaste" ljubezenske razglednice v redu, toda zakaj v muzejih? V sodobnem, razvitem in civiliziranem svetu muzeji niso le varuhi materialne civilizacije človeštva, spomini na človeštvo, temveč tudi centri za socialno in kulturno akcijo, centri neformalnega izobraževanja, skratka, generatorji kulture v najširšem pomenu besede. Nekdanja usmerjenost muzejev prehaja od elitizma k najširši publiki. Vrata sodobnih muzejev so na stežaj odprta vsem etničnim skupinam, socialnim slojem, različnim generacijam, tako "normalnim" kot hendikepiranim. Redefiniranje muzejev pripelje tudi do tega, da predmet muzejskih razstav niso le kuriozitetne visoke umetniške in estetske vrednosti, temveč tudi vsa tista produkcija oz. tisti del zgodovine, ki ga vse do sedaj nismo raziskovali oz. smo ga vede ali nevede spregledali. Poslanstvo muzejev ni le v tem, da zanamcem ali nam samim razlagajo zgodovino ali sedanost le v superlativih in skozi največje dosežke nekega naroda, temveč tudi, da nas opozarjajo na navidez nepomembne in obrobne teme iz našega vsakdanjega načina življenja. Muzeji so neke vrste ogledala družbe, ki pomagajo ljudem razmišljati o njih samih ter jim poskušajo najti odgovore na najbolj fundamentalna vprašanja človeštva.

V Pokrajinskem muzeju Ptuj želimo v letu 1994 realizirati velik muzejski projekt "Črna luknja, beli klin" (Erotika na Štajerskem). V ta namen smo v letu 1990 ustanovili in formirali "Interdisciplinarno sex delavnico", sestavljeno iz skupine strokovnjakov različnih znanstvenih disciplin, ki se na specifične načine ukvarjajo s tematiko ljubezni, erotike itn. Ker bo projekt izhajal tudi iz analize te tematike v slovenskem filmu, gledaliških projektih, slikarskih in kiparskih upodobitev, raziskave umetniške fotografije in opusa poklicnih ter amaterskih fotografov, se mi je zdela analiza razgledničarstva nujna ter hkrati velika draž. Le-ta se bo dotikala tako analize kvalitetnih veliko in maloserijskih umetniških izdelkov, kot tudi tiste cenene, t. i. "banalne" in "kičaste" produkcije.

Razglednice z ljubezensko in erotično motiviko lahko delimo kronološko, po fotografski ali risani motiviki, po tehniki izdelave itn. V tem prispevku se omejujem le na "kičaste" razglednice od petdesetih let tega stoletja naprej pa vse do danes, ki imajo za svojo osnovo fotografijo.

Tovrstna produkcija je bila v Slovenijo "uvožena" iz južnejših republik nekdanje Jugoslavije, kar ne omaja pomena tovrstnega raziskovanja v današnjem času in na

našem prostoru. V obdobju nerazvite telekomunikacijske infrastrukture po drugi svetovni vojni je bila korespondenca skoraj edini možni način komuniciranja med ljudmi na daljavo. Največji razmah tovrstne produkcije sega v obdobje šestdesetih let tega stoletja in je najtesneje povezan s služenjem vojaškega roka. Biti vojak, ki služi domovini, je bilo ena od najpomembnejših opravil takratne mlade YU generacije. Čas prestajanja vojaščine pomeni za večino mladih fantov prvo daljše slovo od staršev, žene ali dekleta, prijateljev itn. Za večino pismenih predstavlja "čas služenja" obdobje najdinamičnejše korespondence v življenju. Le-ta je najintenzivnejša med vojaki in dekleti.

Ljubezenski fotografski motivi in kvaliteta te produkcije odgovarja takratnemu povprečnemu okusu in mentaliteti mladega vojaka JLA. Ker je ta neizčrpen opus izrazito jugoslovansko usmerjen, težko govorimo o specifično slovenskih posebnostih. Le-te bi morda našli v primerjalnih raziskavah med nekdanjimi YU republikami in narodi, ob primerjavi slovenske mentalitete in okusa z "jugoslovanskim", o vplivu tovrstne industrije kiča na domačo produkcijo ipd.

Razglednice, kot vir in predmet znanstvenega raziskovanja, me zanimajo predvsem po vsebinski/tematski plati in ne po tehnični oz. tehnološki. Analiza

fenomena "kič" ljubezenskega razgledničarstva poteka na več nivojih: Dpotom analize scenografije in ambientov (studio - "narava") za starejšo tovrstno produkcijo je značilno, da je skoraj izključno narejena v naravnem okolju, v "romantičnih" ambientih, kot npr.: pred okrasnimi grmi, pod cvetočimi drevesi, med nasadi rož, na travnikih in žitnih poljih, ob jezerih, potokih, obalah rek in morij, pred kulturnimi spomeniki, "dobrimi" avtomobili in motorji itn.); -analize svetlobe, ki jo v grobem lahko delimo na naravno, umetno, mešano in umetno dodano (romantičnost in erotičnost atmosfere se želi doseči s svetlobo sončnega zahoda, sijem sveč, umetno dodanimi mavricami ipd.); -analize ljubezenskih in erotičnih razmerij med moškimi in žensko, ki delujejo zaigrano emocionalno oz. gre za "golo" poziranje brez vsakršnih emocionalnih vibracij. V grobem lahko razločimo med modeloma pet načinov razmerij: fotografiranca med seboj ne komunicirata niti fizično in niti s pogledom (moški in ženska sta v funkciji emocionalno očiščenega objekta kot predmeta fotografovega interesa), potem držanje za roke, objemi, "fatalni" pogledi, poljubi oz. priprava na poljub.

Kljub številnim definicijam kiča, se distanciram od estetskega vrednotenja kot enega izmed možnih kriterijev, ki je nemara še najmanj zanesljiv, zato tovrstno produkcijo kot predmet družboslovnega in muzeološkega raziskovanja obravnavam predvsem skozi pragmatško analizo ikonografije ter skozi analizo fenomena "kič" - razgledničarstva z ljubezensko tematiko. Skratka, fotografija sama po sebi ne more biti "kičasta", šele uporaba (aplikacija) fotografije, v našem primeru za razglednico, naredi iz fotografije "kičast" izdelek.

Poleg vsebinske analize me zanima tudi distribucijska mreža. Še danes lahko najdemo tovrstne razglednice v precej velikem številu zlasti v krajih, ki so bili centri vojaščine. Največ takšnih razglednic na enem mestu sem našel v Slovenski Bistrici. V večjih slovenskih mestih (Ljubljana, Maribor, Celje...) na takšne razglednice naletimo le v manjših trafikah in še to čedalje težje.

Ob analizi razglednic se lahko konfrontiramo z modnimi trendi in image-i v nekdanji YU, z vplivi mode, televizije in sex simbolov na razvoj "kičastih" razglednic z ljubezenskimi in erotičnimi motivi ipd.

Predmet raziskovanja so ob prodajalcih tudi kupci teh razglednic. Preko analize nakupa razglednic poskušam identificirati oz. okarakterizirati kupca. Kakšni ljudje, s kakšnim svetovnim nazorom jih kupujejo in zakaj? V nekaterih primerih se lahko soočimo z razglednicami, ki jih "odlikuje" izredno slab fotografski kader in zanič tisk, nemogoča scenografija, neumna poza fotografirancev, po najbolj tolerantnih kriterijih lepega in erotičnega - grdi modeli. Skratka, to so izredno diletantsko narejene razglednice brez najmanjše domišljije in ideje, razglednice ob katerih ti zastane dih, ko ne moreš verjeti, kako lahko ravno takšna razglednica postane tržno blago in medij. Za koga? Ob takih primerih, ki so sicer redki, sem postavljen ob zid, ne samo jaz, temveč nasploh družboslovna znanost. Znanost v takih primerih enostavno odpove oz. si z njo ne moreš nič več pomagati. Morda bi lahko našel tovrstne odgovore v mejnih znanostih, okultizmu ipd.

Razglednic z ljubezenskimi motivi niso kupovali le vojaki, čeprav so bili ravno oni največji potrošniki teh dobrin, temveč tudi civilno prebivalstvo. Za raziskovalce je še posebej zanimivo, da so se zaloge teh "kičastih" razglednic v nekaterih trafikah po Sloveniji ohranile vse do danes. Temu je po eni strani najverjetneje botrovala nekdanje izredno velika produkcija z velikimi zalogami ter po drugi strani presenetljivo pomanjkanje novih podobnih razglednic.

V devetdesetih letih zasledimo serijo "sodobnih" slovenskih razglednic z ljubezensko ikonografijo, ki se od nekdanjih razlikujejo le po boljšem tisku in grafičnih kulisah s srčki ali zvezdicami, barvnim robom okoli fotografije ...

Predvsem v zadnjih letih smo lahko pričali veliki "piratski" produkciji razglednic, katerih osnova je umetniška in dokumentarna fotografija. Fotografski objektiv najpogosteje beležijo fatalne poglede med moškim in žensko, strastne poljube ali priprave na poljub, pogosto pa je v središču fotografovega interesa svet otrok, ki želi posnemati odrasle. Predmet teh razglednic postajajo tudi atributi ljubezni, erotike, ženskosti (žensko oprsje zamenjajo velike melone ipd.).

Kljub vsemu ostaja pomislek, zakaj je slovenska založniška in samozaložniška produkcija ravno na področju kvalitetnih ljubezenskih in erotičnih razglednic tako skromna in to ob dejstvu, da imamo veliko število kvalitetnih fotografov, ki se ukvarjajo s tovrstno tematiko. Ilustrativnost primera nam lahko potrjuje domnevo, da je razgledničarstvo z ljubezenskimi /erotičnimi fotografskimi motivi predmet marginalne kulture in ekonomije.

Tudi takšna, na videz zelo banalna tematika, je lahko izredno dober vir in predmet znanstvenega raziskovanja. Tovrstna produkcija na slovenskem trgu rapidno pojenjuje in naš desetletja zvest marginalni sopotnik ("kičasta" razglednica z ljubezensko motiviko) postaja rariteta, ki izginja tudi iz naše zavesti. Zato morajo muzeji kot institucije, ki se ukvarjajo z varovanjem in promocijo naše kulture, poskrbeti, da vsa ta dediščina, kakršna koli že je, ne potone popolnoma v pozabo.

KUSTOS V KS

TANJA ROŽENBERGAR

Ob besedi kustos ali kustodinja si preprost krajan po vsej verjetnosti predstavlja vse prej kaj drugega (npr. dinosavra ali kakšno drugo podobno pošast), kakor pa zavzetega varuha kulturne dediščine.

Tako varuh kulturne dediščine opazuje svet okoli sebe in v manjši vasi opazi staro, leseno oglasno tablo iz povojnega obdobja, z izrezanim znakom Triglava, petok-rako zvezdo in oznako OF na vrhu. Takšna tabla je danes na terenu zelo redka in

pomeni svojevrsten opomin na našo bližnjo zgodovino. Zaradi tega prav gotovo sodi v muzej - še toliko bolj, če zaprašena in razpadajoča visi na zidu še bolj razpadajoče in opuščene hiše. Očitno je, da so obema dnevi šteti. Zato kustos obvesti predstavnike krajevnih oblasti in potem čez čas, ko se kljub dogovarjanjem ničesar ne stori za zaščito te deske, ukrepa sam. V skladu s svojim poslanstvom reši razpadajočo tablo pred zobom časa in neogibno pogubo, ji nudi prvo pomoč in postavi na ogled. A glej šmenta!

Sledi grozilno pismo g. predsednika KS:

"Ogorčeni krajanji takoj in brezpogojno zahtevamo, da se na staro mesto vrne oglasna deska, katero ste sneli vi z še enim pomočnikom. Svet KS prevzema nalogo, da vas pismeno opozori na nezakonito dejanje ter možnost vrnitve navedenega predmeta brez kakršnihkoli posledic do navedenega roka. Po tem datumu pa bomo ogorčeni krajanji vložili prijavo službam pregona. Zato v izogib vsemu predlagamo, da storite kot je navedeno v pisnem opozorilu." (konec citata)

Problematična lesena oglasna tabla na razpadajoči hiši

Ustrahovani kustos zato nemudoma telefonsko pokliče g. predsednika KS in mu v skladu z razsvetlenskimi idejami kar se da pragmatično razloži situacijo in opravičuje svojo drznost. Konec koncev katastrofalno stanje deske ne kaže ravno častitljivega odnosa do *obravnavega objekta*, njegova primarna funkcija pa je

tudi že leta zanemarjena. G. predsednik to globoko razume, po vsej verjetnosti prikimava na drugi strani telefona, stvari so mu jasne že od vsega začetka. Problematici so "preprosti ljudje", saj je njim to najtežje razložiti in g. predsednika še zvečer, ko "gre po mleko" vsi sprašujejo le o tem. Da bo volk sit in koza cela, se nazadnje sporazumeta, da kustos v zameno pripelje novo oglasno desko.

To stori, vendar vse do danes nove oglasne deske ni videti nikjer. Le zakaj so bili ogorčeni krajanji tako ogorčeni?

UČILI SMO SE RAZISKOVATI

ABSTRACT

The purpose of the paper is to present the work of ethnologists at the International research camp in Obrov that lasted from 10th to 22nd of August 1992. The central part of the report presents different levels of a basis of the qualitative research. The survey also presents levels of a documentation which we dealt with to authenticate the Saint's day which is held every year on the 16th of August in Obrov. The author ends her report by presenting her own experiences of the interaction between an informer and a researcher and she also enumerates some methodical problems that appeared during the work at the camp.

Letos je od 10. do 22. avgusta v Obrovu potekal mednarodni raziskovalni tabor. Udeležili smo se ga etnologi in geografi. Etnologi smo dokumentirali in raziskali praznik Sv. Marije, ki ga v Obrovu imenujejo opasilo. Spraševali smo se, ali je opasilo še danes pomemben praznik in če je, zakaj ga vaščani ohranjajo ter na kakšen način. Posebej smo se posvetili metodološkemu problemu raziskovanja, predvsem narativnemu intervjuju.

Pod mentorstvom mag. Jurija Fikfaka smo spoznavali:

1. osnove kvalitativnega raziskovanja:

a) izbira intervjuvanca

Izbira informanta je odvisna od zahtev, ki si jih postavimo. Te pa so odvisne od našega zanimanja. Če nas zanimajo kulturni vzorci, ki določajo vedenje ljudi v vasi, potem bomo, na primer, izbrali generacijski kriterij.

b) narativni intervju

Za narativni intervju je značilno, da informantu postavimo uvodno ali prvo vprašanje, katerega vsebina je odvisna od kriterijev, zaradi katerih smo se odločili

za določenega informanta. Uvodno vprašanje določi informantu okvir govora, vendar intervjuvanca pustimo, da se razgovori izven danih meja. Poslušamo njegov tok govora, če zastane ali obmolkne, ga spodbudimo k nadaljevanju tako, da ponovimo njegov zadnji stavek, besedo ali pa dodamo 'hm' oz. 'ja'. Med intervjujem opazujemo informantovo neverbalno komunikacijo in si to zapišemo. Edino standardno vprašanje, ki je za etnologa, ki ga narativni intervju zanima, potrebno, sta ime, priimek, datum rojstva, poklic. Intervju ves čas snemamo, kar je posebno pomembno za transkripcijo govora.

c) rekonstrukcija uvodne situacije oz. pogovora

Rekonstrukcija uvodne situacije je opis tega, kako je prišlo do prvega vprašanja; je opis dogajanja pred začetkom snemanja. Intervju pa se rekonstruira v primeru, ko pogovora ni bilo mogoče posneti. Rekonstrukcijo je najbolje opraviti takoj, po koncu intervjuja, v prisotnosti kolegov. Dalj ko odlašamo z rekonstrukcijo, večja bo moč naše interpretacije, ki na tej stopnji raziskovanja še ni primerna.

d) transkribiranje intervjuja z opisom uvodne situacije

Preden začnemo intervju transkribirati, opišemo dogajanje pred prvim vprašanjem. Nato se lotimo transkripcije.

Primer transkripcije:

R: In pol (2 sek) je blo to vse vredu, mi je reku to, smo se zmenli, ni kakšnga bolšga za dobit. Ti (1 sek) en teden prej ne morš se menit z muziko. (1 sek) Tkole (NEKAJ POMEMBNEGA SLEDI, 1 sek), js sm biu bolan, sm še zdej, sm še zdej. (4 sek) Nobeden se ni nč zmenu (1 sek), ne. A brez plesa u Obrovu, to bi blo neki čudneha (1 sek). Eden mi je obljubu, da bomo tekli do Splita (S. SE ZASMEJI, 1 sek), če ga ne bo (S. SE SMEJI, 3 sek), drugi, da nas bo ubil (1 sek), zdej more bit (ODLOČNO).

V: Kdo to?

R: Ples, ples.#

V: #Vem.# Kdo je to reku?

S: #To# je tradicija.

Pravila za transkribiranje:

Pomembno je, da ostanemo zvesti govoru, ki ga slišimo, saj je dialekt pomemben za identiteto naselja, ki nas zanima. Dialekta nismo transkribirali povsem fonetično. Sekunde, ki so napisane v oklepajih, označujejo čas premora (molka) med govorom. Besede, ki so v oklepajih napisane z velikimi tiskanimi črkami, so pojasnila, ki se nanašajo na govor informanta. '#' je znak za simultanstvo govora: hkrati sta govorili dve ali več oseb.

e) analiza transkripcije

Analiza transkripcije vsebuje ločevanje med splošnim (informant uporablja 3. osebo ednine, množine in posplošuje) in (p)osebno (informant uporablja 1. osebo ednine ali množine in navaja konkretne primere), iskanje pomembnih kategorij in

iskanje čustveno obarvanih (stilno zaznamovanih) besed. Koristno je, da poleg svoje transkripcije analiziramo še transkripcijo drugega raziskovalca. To je pomembno zaradi tega, ker v intervjuju, ki ga je vodil kolega, nisi bil udeležen in si bolj pozoren na njegova vprašanja. Vemo, da vsako vprašanje posreduje odgovor, zato je pomembno vedeti, ali je bilo vprašanje etnologa splošno in je pustilo odprt prostor odgovoru ali pa je bilo močno sugestivno in je natančno določilo meje odgovora.

f) vsebinska analiza z osnovnimi oblikami interpretacije
Vsebinska analiza (po Mayeringu, 1988) obsega povzetek, razlago in strukturiranje. V našem primeru smo se odločili za formalno strukturiranje. Pri tej obliki analize smo upoštevali sintaktično in semantično raven.

Primer:

Va: A prej pa nikoli nisi organiziral?

(Vi. ODKIMA, 3 sek)

Vi: Nism nikol organiziral, pomagal sm. (7 sek)

Analiza:

Vprašanje, ki sem ga postavila, je zelo ostro začrtalo okvir odgovora: 'Prej nikoli nisi organiziral?' Vi. je odkimal z glavo; neverbalno je določil: 'Ne.' Nato je izjavil: 'Nikoli nisem organiziral, pomagal sem.' Kaj nam ta segment transkripcije pove? Najprej nam osvetli problem ambivalence informanta. Vi. je imel pri organizaciji neko aktivno vlogo (je pomagal), ne pa tiste vloge, ki jo je želel imeti (biti organizator). Dejstvo (je pomagal) in želja (biti organizator) sta omejena na neko časovno obdobje, ki je označeno z besedo 'prej'. Dalje se lahko vprašamo, zakaj Vi. ni nikoli organiziral? Možno je, da ni hotel ali pa ni mogel. V primeru, da ni hotel, lahko sklepamo,

- da noče povabiti na opasilo glasbene skupine, ki mu ni všeč (a ugaja splošnemu okusu vasi),
- da hoče biti outsider,
- da se ne želi 'žrtvovati' za druge. V drugem primeru, ko sklepamo, da Vi. enostavno ni mogel organizirati, predpostavimo, da je Vi. resnično outsider. Zakaj?
- Vas ga ne sprejema kot kompetentnega za organizacijo, kakršnokoli delo.
- Njegov glasbeni okus se razlikuje od večinskega v vasi.
- Vi.-jevo vedenje (življenjski svet) je drugačno od tistega, ki ga določa splošni kulturni vzorec v vasi.

Opazili smo, da je odgovor na vprašanje, zakaj Vi. ni nikoli organiziral, na določeni ravni definiral položaj Vi. znotraj skupnosti. Na tem mestu se zastavlja vprašanje: Kakšen položaj mora mlad fant zavzemati v skupnosti, da je kompetenten za organizacijo praznika? Oziroma: Katere so tiste norme in vrednote skupnosti, ki jim je potrebno ustrezati in jih s tem posredno negovati?

Zgoraj omenjeni dialog lahko predstavimo tudi shematično:

Va:

NE in NE?

Vi:

neverbalen
NE.

Razloga:

NE in NE,

vendar

DA ali BI.

Pri interpretiranju besedila moramo biti pozorni na pogoje in okoliščine v katerih je nastala neka izjava, na strategijo izjavljanja, interakcijo med informatorjem in raziskovalcem ter na posledice izjave.

g) analiza besedil s pomočjo računalniškega programa Atlas/ti

Program je narejen tako, da lahko simultano obravnava več raziskovalnih projektov. Tako so, na primer, transkripcije in segmenti transkripcij (kode, relacije med kategorijami itd.) deli ene hermenevitične enote (HE). Urejevalnik HE je glavno okno Atlasa/ti, ki ga obdajajo podokna: lista transkripcij, lista citatov, lista kod in lista memov.

Delo s programom Atlas/ti obsega tekstovni in konceptualni nivo. Tekstovni nivo se ukvarja z izbiro delov teksta (to so lahko odstavki, stavki, posamezne besede), kodiranjem teh in pisanjem memov. Obstaja pet vrst kodiranja, vendar smo se na taboru spoznali le z odprtim (in vivo) in aksialnim kodiranjem. Poleg kodiranja smo poizkušali določiti nekatere iskalne kategorije. To pomeni, da lahko, na primer, DRUŽINO definiram kot

DRUŽINA: = *mož'*žena'*otro'*poro'

in jo označimo kot "\$DRUŽINA". Znak za dolar pomeni, da bomo v osnovnem besedilu (transkripciji) iskali vsebino (pojem) družine in ne družino kot tako.

Smisel konceptualne ravni dela z Atlas/ti je v izgradnji pojmovnih mrež, ki jih naredimo s povezovanjem kod oz. družin kod. Družine kod ustvarimo z združevanjem tako substančnih (in vivo kodiranje) kot teoretičnih (aksialno kodiranje) kod. Atlas/ti sam ponuja šest možnih relacij, ki povezujejo kode med seboj tako, da ustvarimo pojmovno mrežo. Možne relacije so: A je povezan z B, A je del od B, A je vzrok od B, A nasprotuje B, A opisuje B, A je B. Relacije lahko naredimo tudi sami.

Pojmovno mrežo lahko kadarkoli spremenimo v drevesno strukturo, katere prednost je v tem, da je prikaz jasnejši.

2. Praznik (14., 15. in 16. avgust) smo dokumentirali na treh ravneh:

- video in fotografska dokumentacija,
- risanje skic in skupinska rekonstrukcija dogajanja,
- analiza narativnih intervjujev.

Najprej smo spoznali osnove videotehnike (kadriranje), nato smo se pogovarjali o hipotetičnem scenariju. Zanimala nas je kronologija dogodkov: priprave na opasilo, praznovanje samo in zaključek praznovanja.

Etnološki film, ki ga je posnel mag. Jurij Fikfak, obsega: pripravo "korte" (prostor, kjer se pleše in prodaja pijačo), obešanje plakatov, pospravljanje in okraševanje cerkve, sobotno mašo, procesijo (vaščani gredo od cerkve do "korte" v spremstvu dveh muzikantov), prvi ples, nogometno tekmo, večerno zabavo s plesom, nedeljsko mašo in pospravljanje "korte".

Pogovor z mlajšo generacijo v Šenčurju (foto: M. Fister, 1970)

Skice so bile narisane 15. avgusta zvečer, na zabavah s plesom, v Gradišču in Obrovu. Obe vasi smo izbrali zaradi primerjave. Zanimalo nas je združevanje ljudi v skupine po spolu in po starosti (generacijsko). Opazovali smo tudi, kje skupina stoji in se spraševali, kakšen je status posamezne skupine.

Rekonstrukcija dogodkov vsebuje kronološki opis dogodka in metodično vpraševanje. Sprašujemo se po tem, kdo je bil odgovoren, da se je nekaj zgodilo,

kako je prišlo do odgovornosti, kdo je pomemben v vasi, kako se ta pomembnost manifestira, zakaj je (ni) nekaj pomembno itd.

S strani geografov smo bili opozorjeni na manko (od 20 do 40 let) v starostni strukturi drevesa v vasi. Zanimalo nas je, ali se to pozna pri organizaciji opasila in kateri so ti manjkajoči člani organizacije, zato smo rekonstruirali petkovo pospravljanje in okraševanje cerkve. Pri analizi dohodka smo se spraševali, kje in kako se ta generacijski manko manifestira.

3. V računalnik smo vpisovali podatke iz statusa animarum prebivalcev Obrova.

Sama sem se osredotočila na raziskovanje organizacije plesov na praznične dneve (opasilo), za katere poskrbijo mladi fantje. Najprej sem intervjuvala V. Ž., starega 23 let in R. D., starega 19 let. Prvi je bil organizator opasila (praznik Sv. Marije, 15 avgust) lansko leto, drugi letos. Moje uvodno vprašanje je bilo priprava plesa, pri čemer me je posebej zanimala pozicija obeh fantov v skupnosti mladih v Obrovu. Analiza pogovora z V. Ž. je pokazala problem outsiderstva. Vprašanja, ki so se mi zastavljala, so bila: Kako postane nekdo outsider v vasi? Kakšen je način življenja outsiderja? Kaj je tisto, kar dela outsiderja drugačnega (slabšega) od drugih v skupnosti?, Katere in kakšne so (niso) kompetence outsiderja v vasi? Analiza pogovora z R. D. pa je odkrila problem organizacije praznika in problem avtoritete. Vprašanja, ki so se odpirala ob analizi R.-jevega besedila, so bila: Kakšna je podoba tradicije v vasi?, Kakšen je odnos do tradicije pri mladih?, Ali je opasilo praznik tudi brez plesa? Ali je ples za opasilo nujen, potreben za Obrovce?, Kdo je odgovoren, da ples je ali da ga ni?

Zanimiv je bil tudi pogovor z D. Ž., staro 29 let, ki je v Obrovu zaposlena kot poštarica. Uvodno vprašanje, ki sem ji ga postavila, so bili prazniki v Obrovu, vendar je informatorka po nekaj stavkih, ki so se navezovali na moje vprašanje, začela pripovedovati svojo življenjsko zgodbo. Razgovorila se je predvsem o obiskovanju OŠ v Hrpeljah (od 5. do 8. razreda), kamor se je vsak dan vozila z avtobusom. Tam je imela status 'vozača', kar je pomenilo nekaj drugačnega, nekaj slabšega tako za učitelje kot za sošolce. Ta konfliktna situacija v njenem otroštvu je še danes zanjo tako aktualna, da se je odločila, da bo svoje otroke šolala v OŠ v Podgradu.

Spoznala sem skoraj izumrlo vas Poljane, kjer še danes stoji 60 hiš. V vasi stalno živi (pozimi) le deset ljudi, starih med 70 in 90 let. Pogovori z ključnimi informanti, ki smo jih s kolegicama opravile, so osvetlili problem vasi. Kmalu po 2. svetovni vojni so se prebivalci vasi, razočarani nad novim sistemom, ki ni prinesel ekonomskih izboljšav, temveč je revščino še poglobil, začeli množično izseljevati v Italijo, Avstralijo, Ameriko, v petdesetih letih tudi v Koper in na Hrvaško, na Reko. Večina hiš v vasi je že delno porušениh in opustelih, nekatere pa služijo za vikende, v katere občasno prihajajo razseljeni Poljančani.

Dan pred razstavo (petek, 21. avgusta) sem prisostvovala fokusiranemu intervjuju, ki ga je vodil mag. Jurij Fikfak. Skupino mladih fantov (najstnikov) je vprašal, kako

je bilo in kaj se je dogajalo prvi dan vojne (v Sloveniji) v Obrovu. Vsak izmed fantov naj bi povedal svojo zgodbo. Pri rekonstrukciji intervjuja se je pokazal problem razmerja med kompetenco, da nekdo nekaj pove, in dolžnostjo nekoga (enega izmed fantov sem že dan prej prosila, če bi ga lahko intervjuvala) da nekaj pove, problem avtoritete raziskovalca (fantje si niso skakali v besedo, tako so bili namreč naprošeni), problem diskvalifikacije dveh ljudi, ki sta bila pomembna tiste dni (prvi je dal svojo cisterno za zaporo in drugi je bil teritorialec), a imata v vasi poseben status.

Pogovor s starejšo generacijo v Trbovljah (foto: M. Fister, 1973)

Med delom na terenu in kasneje v pogovorih s kolegi so se mi odpirala naslednja vprašanja:

- Kako se približati skupnosti in hkrati ohraniti status raziskovalca?
- Kako biti in ostati etičen?
- Kateri so kriteriji za izbiro intervjuvanca?
- Kako informanta prepričati, da bi sodeloval v intervjuju, ali je prepričevanje sploh primerno?
- Kako posneti govor na kaseto: opazno, neopazno?
- Kdaj je primeren čas za izhodiščno vprašanje?
- Katero naj bo izhodiščno vprašanje?
- Kakšno moč ima izhodiščno vprašanje, kako določa vsebino intervjuja?
- Kako ostati poslušalec in hkrati nadzirati govor?
- Po čem in kako se vpraševati?
- Kaj je pomembno in koliko je kaj pomembno?
- Kako odkrivati prelome v govoru med samim intervjujem?

- Kako transkribirati narativni intervju?
- Kako posneti etnološki film, ki bi bil zanimiv tudi za neetnologa?
- Kako gledati, videti in razumeti fotografijo?
- Kako brati status animarum, da najdemo podatke, ki nas zanimajo?

Delo našega tabora smo predstavili vaščanom na razstavi, ki smo jo poimenovali Življenje na vasi. Ob postavitvi razstave smo morali fotografije, ki so nastale v času tabora, izbrati, zato smo jih analizirali in srečali smo se s problemom večplastnosti fotografije, ko smo odkrivali podobo vasi (npr. problem depopulacije).

Etnologi smo poleg fotografij pokazali še video in diapozitive. Razstavo so obiskali predvsem starejši ljudje in mladina, tisti dve generaciji vaščanov, s katerima smo med taborom največ sodelovali. Med predstavitvijo videa in diapozitivov smo opazovali vedenje obiskovalcev.

Tabor je uspel. Zbrali smo veliko gradiva. Z delom na terenu in v pogovorih s kolegi sem si nabrala nove izkušnje in znanja, ki me spodbujajo k nadaljnjemu raziskovanju.

Zahvaljujem se mag. Juriju Fikfaku za zanimiva predavanja in širjenje raziskovalnega duha.

Vanja Huzjan

"EYES ACROSS THE WATER"

Poročilo s Konference o vizualni antropologiji in sociologiji (Amsterdam od 24. do 26. junija 1992)

Medtem ko sta v svetu zgoraj navedeni disciplini najbolj zvesti uporabniki filma in tudi drugih vizualnih sredstev v znanstvenem raziskovanju, se v Sloveniji sistematično posveča znanstvenemu filmu Avdiovizualni laboratorij Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU s strokovnim vodjem etnologom Naškom Križnarjem, ki je tudi mentor VIDEODELAVNICE na Oddelku za etnologijo FF. V okviru tega seminarja sta v preteklem letu nastala dva videofilma: Šranga ženinu v Bruhanji vasi avtorice Polone Šega in Šranganje na Viru pri Domžalah avtorice Bernarde Potočnik. Videofilma sva predstavili na študentskem festivalu, sestavnem delu konference, ki sva se jo skupaj z mentorjem udeležili. V dopoldanskem času smo na skupnih sejah razpravljali o vsebinskih in metodoloških problemih vizualnega raziskovanja. Teme so bile naslednje:

- Ali domorodec še vedno obstaja ?
- Socialni pomen fotografije
- Dokumentarna filmska produkcija v Afriki in Aziji

Razprave so bile izredno zanimive, čeravno vedno niso prinesle končnih odgovorov. A kot je dejala Dona Schwarz, ugledna antropologinja z Univerze Minnesota : "The questioning does not necessarily give the answers, but it keeps questioning alive."

V popoldanskem delu smo se razdelili v štiri ločene sekcije, ki so tekle sočasno v obliki delovnih skupin. Udeleženci smo pripravili svoje referate, na osnovi katerih so potem tekle diskusije. Le-te so bile bogata intelektualna izkušnja ne le zaradi izmenjave mnenj in idej, pač pa tudi in predvsem zato, ker so bili udeleženci malodane iz celega sveta, torej iz različnih kulturnih okolij, kar je odločilno vplivalo na kvaliteto konference.

Veliko pozornosti je bilo posvečene t.i. vizualni ideologiji, vlogi avtorja in avtoritete, simbolom komunikacije in medijem, zlasti televiziji, kot množičnim sredstvom komunikacije. Zaradi aktualnosti tematike in zanimive prezentacije ob diapozitivih je doživel velik odziv prisotnih referat našega mentorja Naška Križnarja. V referatu z naslovom Vizualni simboli nacionalne identitete je govoril o uporabi simbolov v procesu osamosvojitve Slovenije. Osredotočil se je na tiste simbole, ki jih je bilo moč opazovati na avtomobilskih zadkih. V sekciji Demokracija podobe - razširjenost video posnetka je bilo govora o množični uporabi video tehnologije kot oblike avtorefleksije in vplivih le tega na potek vizualne raziskave in raziskovalca. V okviru te sekcije sem posredovala referat pod naslovom Vloga amaterskega video zapisa v znanstvenem raziskovanju.

Na konferenci so bile dane smernice za nadaljnji razvoj discipline, predstavljeni pa so bili tudi sodobni sistemi in oprema za shranjevanje filmske in video dokumentacije. Žal so sočasno potekale štiri sekcije, zato je bilo nemogoče spremljati celotni program in tako smo ostali prikrajšani za marsikatero temo. Tudi ob večernih projekcijah je bilo na ogled več filmov hkrati, tako smo tudi tu lahko videli le del iz bogate filmske in video produkcije ustvarjalcev znanstvenega filma udeležencev konference.

Kljub pozitivnemu odmevu konference in prepričanju o nujnosti nadaljevanja njenega poslanstva - organizatorju Centru za vizualno antropologijo Univerze v Amsterdamu - grozi ukinitvev delovanja zaradi finančnih problemov. Ker bi bila ukinitvev Centra brez dvoma velika izguba in bi tudi usodno vplivala na organizacijo prihodnje konference, smo udeleženci poslali peticijo Predsedstvu Univerze v Amsterdamu za podporo in pomoč pri reševanju problemov Centra.

Bernarda Potočnik

OBVESTILO UREDNIŠTVU

Delovno poročilo etnološkega oddelka FF, objavljeno v Glasniku št. 1-2 (32, str. 84), je v zvezi s pedagoškim in strokovnim delovanjem prof. dr. Janeza Bogataja več kot nepopolno. Med številnimi dokazi za to trditev je tudi pregled našega dela v 4. letniku, ki ga prilagamo. Prosimo za popravek te nedoslednosti in za objavo popolnih in točnih podatkov. Podobna poročila naj bodo objektivna in korektna, sicer nimajo nobenega pomena in celo zavajajo.

Absolventke etnologije A smeri

POROČILO O DELU ŠTUDENTOV ČETRTEGA LETNIKA A SMERI V ŠTUD. L. 1991/92

Poročila študentov v Glasniku sicer niso v navadi, ker pa je bilo preteklo študijsko leto za nas pestro in delovno, smo se vseeno odločili za povzetek našega delovanja.

Po programu smo oktobra začeli poslušati predavanja iz etnološke muzeologije pri prof. dr. Janezu Bogataju in iz etnološkega konservatorstva pri dipl. etn. Vitu Hazlerju. V zimskem semestru smo se seznanili s teoretičnimi poglavji, poletni semester pa je bil namenjen predvsem praktičnemu delu in spoznavanju terena. Enajst celodnevnih ekskurzij nas je vodilo na Bizeljsko, Štajersko, v Belo krajino, Zasavje, Slovenske gorice, Savinjsko dolino ter slovensko Istro in Primorje. Mentorja sta se tako z organizacijskega kot tudi s strokovnega vidika izjemno potrudila in nas uvedla v profesionalno terensko delo. Prav terensko delo in učenje interpretacije okolja smo vse od prvega letnika naprej najbolj pogrešali in omenjeni program je bil točno tisto, kar smo si želeli. Tri ekskurzije na Štajersko so bile tesno povezane z našim projektom v okviru konservatorstva. V Šmarju pri Jelšah smo raziskovali Grobelškovo domačijo ter v komplementarnem elaboratu preučili možnosti za njeno preureditev in namembnost. To je bila naša prva teoretična naloga, ki naj bi se ob zadostnih finančnih sredstvih tudi dejansko uresničila.

Pod strokovnim vodstvom profesorja Bogataja smo se spomladi začeli še intenzivneje ukvarjati tudi s pripravo dveh razstav v okviru ICSID-a. Prvo z naslovom Ptičja strašila in krmilnice (od 15. do 23. maja) smo pripravili v interdisciplinarnem sodelovanju s študenti četrtega letnika oblikovanja na ALU, pa tudi z ornitologi, psihologi in krajinarji. Naša naloga je bila preučiti dediščino slovenskih ptičjih strašil. Glede na izsledke raziskave smo na vrtu vile Katarina v Rožni dolini postavili primerke posameznih tipov, študentje oblikovanja pa so predstavili svoje lastne ideje, nekatere med njimi primerne tudi za množično izdelovanje in uporabo.

Razstavo Roka za roko (med 18. in 22. majem) smo pripravili samostojno. Z enim samim eksponatom - koso z ergonomičnim in estetsko zanimivim ročajem - smo želeli v času svetovnega kongresa oblikovalcev opozoriti na pomembno vlogo, ki bi jo kulturna dediščina lahko imela v sodobnem oblikovanju, ter na izjemne rešitve, ki jih le-to ponuja. Prva otvoritev je bila v parku pred Narodnim muzejem ob 5. uri zjutraj (skrajni čas za začetek košnje!) in celo optimisti so bili presenečeni nad velikim številom obiskovalcev. Po uvodnem pozdravu in šilcu žganja je lahko vsakdo poskusil kositi z 'našim' eksponatom, ki smo ga potem prenesli v razstavne prostore DOMUS-a. Aktivni kmečkih žena iz Postojne, Trbovelj, Krškega, Trebnjega in Medvoda so hkrati vsak dan pripravili pokušino jedi, ki so jih kosci v njihovem okolju imeli za malico. Po dve dežurni študentki sta skrbeli za stik s prijaznimi gostjami omenjenih aktivov in tudi vodili po razstavi. Na tak način smo po eni strani dobili neposreden odmev obiskovalcev, po drugi pa dodatne informacije o tematiki, tako da je bil obiskovalec hkrati v vlogi informatorja. Precejšnjo pozornost so dogodku posvetili tudi mediji. Za nas je bil izjemno prijetna izkušnja in kadarkoli smo se znašli v 'mrtvem kotu', nas je mentor znal spodbuditi in pravilno usmeriti.

Vse naštetto je za nas pomenilo prvo spoznavanje tovrstnega delovanja izven ožjih okvirov fakultete - v praksi, na terenu, v javnosti. Prvič smo imeli tudi priložnost delati skupaj kot team in se - po štirih letih - zares povezati in zblížati.

Absolventke etnologije A smeri

ETNOLOŠKA SVOBODNA KATEDRA

Ob rednem študijskem delu smo s študenti ostalih letnikov ustanovili Etnološko svobodno katedro, ki je na oddelku pred leti že delovala. Študentje etnologije smo si tako želeli tesneje sodelovati, se seznaniti z delom posameznih strokovnjakov in s smermi stroke, ki so v študijskem programu manj zastopane, ter se nenazadnje naučiti organizacije okrogle mize - od vabil preko predstavitve gosta in moderatorstva do postavljanja vprašanj in odpiranja diskusije. Vsakokrat naj bi po eden izmed nas izbral temo in gosta pogovora ter poskrbel za njegovo organizacijo in nemoten potek.

Gostja prvega večera ESK-a je bila etnologinja in muzikologinja Mira Omerzel - Terlep. Podala je etnomuzikološko podobo Slovenije, jo tudi vizualno in zvočno predstavila ter nam tako pripravila zelo pestro predavanje.

Naša druga gostja kustosinja Anka Novak nas je seznanila s svojim delom v Gorenjskem muzeju, zanimala pa so nas tudi njene bogate izkušnje s področja etnoloških raziskav. Ker smo pokazali veliko navdušenje za Dobropolje, kjer je sama veliko raziskovala, nas je na pustno nedeljo povabila v Ponikve. Popeljala nas

je skozi vas, nas seznanila z značilnimi maskami tega področja in pogostila z okusno 'štulo'.

Izredno prijeten in zanimiv je bil tudi pogovor s strokovnjakom na področju vizualne antropologije Naškom Križnarjem. Orisal je razvoj vizualne antropologije v svetu in pri nas ter nam na našo željo pokazal odlomke iz svojih filmov. Videli smo tudi najnovejši etnološki študentski film Pot v Trnovo, ki so ga pod njegovim vodstvom naredili in predstavili člani videodelavnice. Med študenti zanimanje za to vedo v zadnjem času občutno raste.

Vsem trem gostom se zahvaljujemo, ker so se odzvali našemu povabilu. V prihodnje nameravamo pripraviti obširnejše povzetke večerov ESK-a, načrtujemo pa še okroglo mizo o možnostih za zaposlitev diplomiranega etnologa in pa pogovor s študenti z dunajske univerze, s katerimi imamo zelo dobre stike. Naše vključevanje v mednarodno sodelovanje s študenti etnologije pa bi radi še razširili, zato se priporočamo za različne naslove in ostale informacije.

Želimo si, da bi Katedro za nami prevzela mlajša generacija študentov. Nekateri drugi oddelki FF in precej ostalih fakultet ljubljanske univerze ima takšno ali podobno dejavnost zelo razvito. Čim več tovrstnega delovanja je po našem mnenju lahko samo v splošno korist.

Absolventke etnologije A smeri

DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS

Mednarodna znanstvena revija Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Pred dvema letoma smo predstavili prvo številko **Dveh domovin**, ki je pomenila svojevrsten uspeh v prikazu raziskovalnega dela sodelavcev Inštituta za slovensko izseljenstvo. Na ta način so se odprle nove možnosti objavljanja rezultatov domačih in tujih raziskovalcev slovenskega izseljenstva. Z novo znanstveno revijo na Slovenskem, ki je edina te vrste, se je končno uspel povezati med seboj vsaj del raziskovalnega kadra, razpršenega od Trsta do Maribora. To zaslugo je treba pripisati Inštitutu kot izdajatelju revije.

Sedaj je pred nami druga, tokrat dvojna številka **Dveh domovin**. Njena vsebina je, za razliko od prve, mnogo bolj tematsko enotna, saj večina avtorjev obravnava priseljski tisk. Gre za objavo nekaterih prispevkov, ki so bili lansko leto predstavljeni v Mariboru na mednarodnem znanstvenem simpoziju o priseljskem tisku. Preostali referati so izšli v mariborski **Znanstveni reviji** (III/1991, št.2). Obe publikaciji skupaj torej tvorita dokaj celovit prikaz publicistične dejavnosti med Slovenci v Severni in Južni Ameriki, Argentini, Avstraliji, Kanadi in Evropi. Poleg

tega nam tuji avtorji predstavljajo še hrvaški, poljski, češki, beloruski, madžarski in ameriški etnični tisk; izven obeh okvirov sodi še članek o indijanskem tisku v ZDA.

Če se pri predstavitvi vsebine **Dveh domovin** še nadalje držimo geografskega kriterija, potem velja najprej omeniti najštevilnejše članke o slovenskih glasilih v ZDA: profesor angleškega jezika Henry A. **Christian** v analizi angleških strani **Prosvete** s stališča Američana ugotavlja neaktualnost novic o splošnem položaju ameriških Slovencev; teolog Mihael Kuzmič skozi časopis **Amerikanskih Slovencev Glas** osvetli delovanje betlehemske Prekmurce; germanist Janez **Stanonik** opozori na časnikarsko dejavnost slovenskih misijonarjev od 18. do začetka 20. stoletja; zgodovinarja Majda **Kodrič** in Rudolph **Susel** izpostavita katoliško in napredno socialistično ideologijo v glasilih Kranjske Slovenske Katoliške Jednote in Slovenske Narodne Podporne Jednote, **Susel** pa predvsem na primeru konzervativnega časopisa **Ameriška domovina**; germanistka Janja **Žitnik** spregovori o novinarski dejavnosti Louisa Adamiča.

Slovenski tisk v Argentini predstavljajo trije pisci: zgodovinar Aleš **Brecelj** do druge svetovne vojne ter umetnostna zgodovinarica Irene **Mislej** in filozof Andrej **Rot** po letu 1945.

Pregled geografa RAda **Genoria** zajema etnični tisk Slovencev v Kanadi od obdobja med obema vojnama naprej.

Germanist Igor **Maver** se loteva zanimivega vprašanja preučevanja etnične književnosti (tudi slovenske) v okviru multikulturalne in multietnične Avstralije, Amerike in Kanade. Poudarja, da je 'domača' literarna zgodovina v fazi prevrednotenja slovenskega literarnega ustvarjanja na tujem.

Najobsežnejši članek v **Dveh domovinah** je napisal zgodovinar Marjan **Drnovšek**, ki govori o zahodno evropskem izseljenskem ter jugoslovanskem in komunističnem časopisju do leta 1940.

V skupini 'evropskih člankov' velja omeniti še dva, ki predstavljata begunski tisk v avstrijskih in italijanskih taboriščih. O njegovem obsegu in delno tudi o vsebini spregovorita zgodovinar in glavni urednik revije Andrej **Vovko** in bibliotekarka rokopisnega oddelka NUK-a v Ljubljani Rozina **Švent**.

O časopisju drugih etničnih skupin izven matične domovine pišejo še: Peter J. **Rachleff** (hrvaški **Zajedničar** v ZDA), Kathryn **Koop** (etnični tisk v New Yorku) in Mark **Stolarik** (slovaški tednik **Szlovenszke Noviny** v ZDA).

Vsem naštetim člankom je skupna ugotovitev, da etnični tisk pri vseh izseljencih, ne glede na čas in geografsko območje bivanja, služi njihovem medsebojnemu povezovanju in povezovanju njih z novim in matičnim okoljem. Po drugi strani pa ga lahko, zaradi takšne ali drugačne ideološke usmerjenosti, hkrati uvrščamo med tiste dejavnike, ki neko etnično skupino med seboj razdružuje. Vsebina omenjenih

prispevkov nam to potrjuje, saj je pri večini prikaz publicistične dejavnosti v izseljenstvu uokvirjen v društveno in versko delovanje etnične skupnosti.

Izven predstavljenega tematskega sklopa sodi še pet objav: o področju sociologije migracij piše Marina **Hacin-Lukšič**; zgodovinar Matjaž **Klemenčič** opisuje uspešnost clevelandskih Slovencev na volitvah v mestni svet; slovensko šolsko katoliško dejavnost med ameriškimi Slovenci prikazujeta Darko **Friš** in Leopoldina **Plut-Pregljeva**; Breda **Čebulj-Sajko** ovrednoti avstralske, 'jugoslovanske' in slovenske migracijske študije glede na njihovo uporabnost pri etnološkem raziskovanju avstralskih Slovencev.

Za konec naj omenim še recenziji samostojnih književnih del dveh sodelavcev Inštituta, in sicer **Drnovškove** knjige **Pot slovenskih izseljencev na tuje: od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku: 1880-1924** (Ljubljana 1991) ter **Čebulj-Sajkove, Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi** (Ljubljana 1992). Njima se pridružuje še ocena knjige psihiatra Jurija **Zalokarja, Mavrična kača**.

In samo še zaključna misel v razmišljanje: medtem ko se ostale humanistične in družboslovne stroke na Slovenskem čedalje bolj posvečajo raziskovanju slovenskega izseljenstva, ostajata danes (generalno gledano) etnologija in kulturna antropologija izven tega prizadevanja. **Zakaj?**

Breda Čebulj - Sajko

PO SLEDOVIH...

Pričevanja koroških Slovencev 1920-1945

Knjigo so pripravili Helena Verdel, Mirko Messner, Andreas P. Pittler, Vidas Oblid, Jože Rovšek, Meta Domej. Izdala Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, 1991.

Skoraj štiristo strani obsežna knjiga sodi po svoji tipologiji v tako imenovano ustno zgodovino, saj je rezultat devetinpetdeset pripovedi - in to dobesedno, ker so bile posnete najprej na magnetofonski trak in nato transkribirane in toliko poknjižene, da omogočajo nemoteno branje - koroških Slovencev, kako so doživljali in prestajali zapostavljanje in preganjanje zaradi svoje narodnosti s strani svojih sodeželanov po usodnem plebiscitu leta 1920, tako da se je marsikdo od njih pridružil med drugo svetovno vojno protifašističnemu gibanju. Glede na to, da gre za obdobje od razpada Avstro-Ogrske monarhije po koncu prve svetovne vojne in ustanovitve Avstrije v obsegu, kakršnega poznamo danes, je naslov prvega razdelka v knjigi **Koroški Slovenci in prva republika**. Sledi razdelek **Koroški Slovenci in leto 1938**, ker je tega leta Hitler zasedel Avstrijo in tedaj se je začel očiten "pregon Koroških Slovencev", kakor je naslovljen tretji razdelek, medtem ko četrti zajema

pripori, ki sodijo v "odpor Koroških Slovencev". Vsak razdelek je opremljen s preglednim zgodovinskim orisom razmer, nakar sledijo življenjske usode skozi osebno in v veliko primerih otroško perspektivo (135, 138, 139, 141). Vendar ne toliko s političnega vidika, ampak z ravni vsakdanjega življenja. Devetinpetdeset pripovedovalcev in pripovedovalk (kot šestdeseto bi lahko zraven prišteli spomine Milke Hartmanove, prim. Borec, 35, 1983, 169-172). Z vseh krajev nekdanje slovenske Koroške, različnih starosti, stanov, izobraženosti in opredelitev sestavlja pravcato enciklopedijo življenja, seveda iz določenega izhodišča.

V prvi razdelek je uvrščenih petnajst pripovedi, kako so ljudje na lastni koži doživljali preganjanje njihove materinščine in so se otroci knjižne slovenščine učili le naskrivaj, ko so jim matere vcepljale ljubezen do domače literature (37), saj so bili slovenski napisi sodeželanom napoti ne le pri postajah križevega pota v cerkvi (82), ampak tudi na zvonovih in celo nagrobnih spomenikih (107). Tako je nekdo nostalgčno dejal: "Zdaj bomo pa slovensko pesem slišali še samo na pogrebih. Bomo pa na vse pogrebe šli, da jo bomo vsaj še tam čuli." (95) Otroci, prihajajoč iz šole, so pretresali do mozga svoje starše, pozdravljajoč jih: "Heil Hitler". (101-102) Sin je po vrnitvi z zagovora na občini jokal in rekel "Ati, boglonaj, da ste me tako vzgojili, da tudi v najtežjih urah nisem zatajil svojega materinega jezika." (116)

Vas, ki je danes ni več; Transilvanija v sedemdesetih letih (foto: M. Fister)

Tragična žrtev preganjanja v tem obdobju je duhovnik Vinko Poljanec, ki so ga po eni verziji zastrupili, po drugi pa mu dajali v hrano steklovino. Umril je 25. avgusta 1938 in njegov pogreb je bil veličastna manifestacija slovensko čutečih Korošcev. Ziljani so mu prinesli venec iz lipovega cvetja (94). Stene zapora v Železni Kapli spomladi 1941 pa so bile priče enako globokemu duhovnemu doživetju ob nočni adoraciji (88-89) kot se je marsikdaj dogajalo podobno v koncentracijskih taboriščih.

Šestnajst pripovedi je osredotočeno na šok izgnanstva in njegove posledice, devetintrideset pa jih razkriva svoje motivacije za aktiven odpor proti nacizmu, kar jih je pripeljalo k partizanom. Nekateri so se raje zanje kot za odhod v nemško vojsko odločili tudi zato, da bi bili bližje doma (313).

Kako se je moralo zarezati v otroško dušo trem deklicam, ki so bile pretepeene v enem od izgnanskih taborišč zato, ker so nabirale rožice svojim materam ob materinskem prazniku (158) in vojaku, ki je iz nemške vojske prišel na dopust domov, pa našel na njem tuje ljudi, ker so mu domače preselili (178, 180), na izpraznjene domačije pa so prihajali prebivalci iz Kanalske doline. Iz okolja izgnanstva vsebuje knjiga tudi nekaj potez dobrohotnosti, ki, žal le kot izjema, potrjujejo pravilo; o stražarju, ki skuša viliti upanje spremljajočemu ga, da po dežju pride sonce, o humanem 'lagerfuehrerju' na Hesselbergu, ki je še po koncu vojne vzdrževal stike z izgnanci, tistih nemških zdravnikov, ki niso delali razločkov med pacienti (351, 293-294, 163, 170-172, 327).

O medvojnih vojaških formacijah pač še ni rečena zadnja beseda. Koroška verzija partizanstva se iz pričujoče knjige kaže bolj realistično kot je bilo v memoarski literaturi te vrste reči doslej, saj ne gre za črnobelo slikanje, ampak za vrsto nians, ki vse skupaj ustvarjajo paleto življenjske resničnosti. Apologetika do njih je tu drugače motivirana, kot smo je bili do nedavna vajeni na južni strani Alp: "*Pravijo, partizani so bili komunisti. Ja, poslušajte, mi nismo šli na to, kaj je kdo. Sploh ne, gledali smo samo na to, kdo je bil proti Hitlerju. Če bi se proti Hitlerju uprl kdo drug, bi bili pa z njim. Nekateri so izselili, mi, ki smo ostali doma, smo pa partizane podpirali. Že vselej sem rekla, mi nismo spraševali, kaj si, borili smo se zato, da bi pomagali uničiti Hitlerja. To je vse. Takih pa je bilo pri nas precej, vendar eden za drugega nismo vedeli. To je bilo dobro...*" (348) Razcepljenost prebivalstva zaradi domobranske opozicije naj bi se pojavila šele po koncu druge svetovne vojne (324-325). Le redko so doživeli kakšno priznanje za njihovo požrtvovalnost kmetje, ki so partizane fizično oskrbovali: "*Še danes ne morem pozabiti, s kakšno ljubeznijo in požrtvovalnostjo so nas ljudje vzeli v varstvo oziroma nam pomagali. Težko si je predstavljati, da je bilo to kljub vsej nevarnosti, strahu in tudi tveganju sploh mogoče. In vendar, samo s to povezanostjo in podporo ljudi na kmetijah je nastala tista moč, ki je obdržala vse skupaj. Če ne bi bilo zaledja in podpore, ne bi mogli zdržati. Teh ljudi se moram vedno spet hvaležno spomniti, da so bili tako junaški, včasih celo bolj kot borci s puškami v rokah.*" (322)... "*Zato pa pravim, da so ljudje, ki so pri nas ostali na kmetijah, prav toliko pretrpeli in storili za osvoboditev ali pa še več kot partizani. Prišla je policija, domačin se je moral vesti, kot da je z njimi.*"

Take policijske patrolje po petdeset ali sedemdeset mož so pogosto hodile naokoli. Pri nas, pri Mikeju, preden sva z Zalo odšla v partizane, so večkrat ostali čez noč. Zanetili in ležali so v hiši. Morali smo biti dobri z njimi, če pa so prišli partizani, smo jim tudi pomagali, ko smo pa vedeli, da se borijo za slovenski narod in za svoj obstoj. Če pa so policisti kje zvohal, da si imel zvezo s partizani, si pa nastradal." (245-246)

V tej zvezi je prejkone veliko novega, kar bi lahko uvrstili v poglavje o neke vrste partizanskem pravu (254, 274, 314), tudi vpičo žensk v njihovih vrstah in o drugih ženskih zadevah, o čemer doslej ni bilo priti do virov (prim. 291, 299).

Posebno doživeto gredo pripovedi o prestanem trpljenju zaslišanj v zaporih in poniževanjih v koncentracijskih taboriščih. Iz teh izkušenj je tudi zorela definicija izdajalstva: "Hvala bogu, za nami niso več koga aretirali. Mislim, da je bilo dobro, da sem vsaj nekaj priznala, sicer bi zaprli vso družino. Potem niso nobenega več. Mi pa smo bili že tako zaprti in konec. Nekateri so pač vsako priznanje imeli za izdajo. Če pa si sam v takem položaju, je to druga reč. Koliko ljudi bi lahko izdala, pa jih nisem. Zame je izdajalec tisti, ki sam od sebe hodi na policijo in iz hudobije prijavlja ljudi. Pod takim pritiskom in z vso odgovornostjo za družino pa je o izdajstvu težko govoriti." (358) In druga izkušnja: "Mene so zasliševali v nekem posebnem prostoru, spodaj je bila taka železna rešetka in tja noter me je gnal. ...Potem mi pomoli neko sliko in reče: 'To boste pa že poznali, to je vaša sestra.' Pogledam, ni bila moja sestra, in rečem: 'Ne, prosim, to ni moja sestra. Če se hočete prepričati, Vam lahko to dokažem. Moja sestra ima dolge lase, dolge kite, a ta ima trajno.' 'No dobro. Katera pa je potem ta?' Dobro sem vedela, da je bila tista zaprta. In povem po resnici: 'Da, poznam jo, ta je tudi tu nekje v zaporu.' S tem sem morala dokazati, da govorim resnico. Malo pa so me podučile tudi moje sotrpinke, saj so bile že izkušene. Rekle so mi: 'Če vas bojo zasliševali, povedati ne smete ničesar, če veste ali ne veste. Če vse poveste, bojo še drugi nesrečni, če pa nič ne poveste, boste enako trpeli.'" (296)

Knjiga je strokovno pomembna z več vidikov, ne nazadnje tudi etnološkega, saj prinaša veliko empiričnega gradiva za raziskave različnih tem, predvsem iz socialne in duhovne kulture, manj pa iz materialne, v prid prihaja tudi slovstveni folkloristiki, predvsem zaradi ustnega posredovanja in komentarja do njega: "O teh dogodkih pripovedujem, kakor sem volje. Včasih sem razpoložena, včasih pa nisem, pa nihče od mene nič ne izve, tedaj ne morem kaj povedati, ne bu ne mu. Enkrat so privlekli sem poln avtobus ljudi in mi rekli, naj kaj povem. Malo sem že začela, sem pa kar ušla v hišo. Rekla sem: 'nak, to pa ne morem.' Če bi se človek vsak dan pogovarjal o tem in onem, bi bil seveda čisto drugačen. Tako pa si zmeraj nekako zapuščen, hudiča, ko bi moral včasih kaj pripovedovati, si pa kot majhen otrok, se ne upaš nič reči." (396)

S tem se knjiga konča in lahko bi se tudi moje poročilo. Vendar pa je prav omeniti še sitnosti, ki so jih imeli lastniki domačij, ki so se - ne vsi! - vrnili iz izgnanstva, da so jim posestva tudi pravno zares vrnili (152): "Treba je bilo imeti tak značaj, da si

lahko ravnal človeško in brez želje po maščevanju, da si skoraj vsakemu lahko rekel: 'Veš kaj, ne prepirajva se več, zakaj in kako je bilo, ampak glejva, kako bo v prihodnje.' Vsekakor so bili časi, za katere si niti najmanj ne želim, da bi se vrnil, nikomur ne želim, da pride v tak položaj. Čas, ko je bil človek čisto poživinjen in samo še orodje v rokah drugega. Vsi skupaj moramo prispevati, vsi, da ne pride spet do česa takega in da lahko zremo v boljše čase, brez strahu pred takimi stvarmi. Nikoli pa ne bomo pozabili, kako je bilo." (152) ..."Sicer nisem bila taka, da bi koga tožila ali ga osirala. Sem se pač vdala usodi in bila tiho. Taka sem še danes. Nisem za to, da bi rekla, ta pa ta je kriv. Pravim pa, da so Slovenci predobri do Nemcev. Če bi Nemci toliko prestali, bi šlo drugače. Oni bi se veliko huje maščevali. Slovenci se pravzaprav sploh niso. Seveda, če so streljali, ne boš zemlje nazaj metal. Se moraš seveda tudi boriti, moraš." (325) ..."Po vojni so me hodili spraševati, ne vem kolikokrat, kdo je kriv. Ko so zadnjič prišli, sem pa rekla: 'Kaj pa mene sprašujete, to, kar sem jaz pretrpela, nobenemu človeku ne privoščim.' Pa tudi nobenega imena nisem povedala. Tako je bilo, vedela sem pa za vse. To vem, kdo se je nad našo nesrečo smejal in kaj je kdo rekel. Vse se točno zve, od vsakega posameznega, to je neverjetno. Človeku že pride na misel, da bi kaj povedal, bi pa šli za njim. Če pa toliko doživiš in pretrpiš, pa prideš do tega, da nobenemu človeku ne privoščiš tako gorje. Kot kristjan pa še manj. Pozabiti ne moreš, odpustiti pa. Veš, če pride kaj hudega, to nobenemu človeku ne privoščiš, še tistemu ne, ki te je spravil v tako nesrečo." (238)

Marija Stanonik

Simbol slovenske identitete, porušen v osemdesetih letih (foto: M. Fister)

ZDRUŽENJE EVROPSKIH MUZEJEV NA PROSTEM

PRAVILA

§ 1

Cilji Zveze evropskih muzejev na prostem (AEOM) so izmenjava znanstvenih, tehničnih, praktičnih in organizacijskih izkušenj z muzeji na prostem ter širjenje delovanja muzejev na prostem v splošnem smislu.

V ta namen bo Zveza organizirala sestanke svojih članov in podpirala publikacije in delovanje v te namene.

Tako so muzeji na prostem določeni kot znanstvene zbirke na prostem različnih tipov struktur, ki kot konstrukcijske in funkcionalne enote prikazujejo naselitvene vzorce, stanovanja, gospodarstvo in tehnologijo.

§ 2

Zveza evropskih muzejev na prostem je samostojna članica Mednarodnega sveta muzejev (ICOM).

§ 3

Člani Zveze evropskih muzejev na prostem so lahko muzeji na prostem kot jih določa § 1 tretji odstavek (pridruženo članstvo) in upravitelji ter akademsko osebje takih muzejev na prostem (osebno članstvo).

Predloge za sprejem novih članov lahko predložijo le člani Zveze, pri čemer je treba upoštevati številčno ravnotežje med posameznimi državami.

Po pregledu prošnje jo bo komite predložil v odločitev na generalnem zasedanju.

V posebnih primerih so lahko sprejete v članstvo tudi poklicno kvalificirane osebe, ki niso upravitelji muzeja na prostem, katerih dolžnost je poklicna skrb in delo v muzeju na prostem ali pa imajo na področju muzejev na prostem posebne zasluge. Pridruženo članstvo ni možno za vladajoča telesa ali podporne organizacije.

Generalna skupščina lahko predlaga in imenuje častne člane.

Članstvo se ukine v primeru osebnega članstva z odstopom, smrtjo ali pri prehodu k dejavnostim, drugačnim od tistih, navedenih v § 1 odst.3, § 3 odst.1 ali § 3 odst.4, v primeru pridruženega članstva pa z odstopom, zaprtjem muzeja ali prehodom k dejavnostim, drugačnim od tistih, navedenih v § 1 odst.3 ali § 3 odst.1. Osebni primeri bodo preučeni v skladu s § 3 odst.3.

§ 4

Zbor članov bo izvolil Svet, ki ga bodo sestavljali predsednik, podpredsednik in še

trije člani. Člani Sveta bodo različnih narodnosti.

Svet bo sprejel dolžnosti neposredno po izvolitvi zbora članov in bo opravljaj funkcijo dve leti, po čemer je možno člane Sveta ponovno izvoliti največ dvakrat, nakar se morajo umakniti vsaj za dve leti.

Svet se bo sestajal po potrebi ali na predlog predsednika ali dveh ostalih članov in lahko določi sekretarja.

\$ 5

Zbor članov AEOM se bo sestel vsaj enkrat na dve leti. Čas, kraj in tema vsakega srečanja bodo normalno določeni na predhodnem srečanju z večino prisotnih članov v soglasju z muzejem na prostem, kjer naj bi sestanek bil. Možni pa so tudi drugačni predlogi in Svet bo pooblaščen, da spremeni čas, kraj ali temo srečanja. Zapovrstna srečanja bodo v različnih državah.

& 6

Predsednik, ali če on ne more, podpredsednik bo sklical srečanje zbora članov v soglasju z lokalnimi organizatorji, skiciral zapisnik kot tudi povabila posebnim gostom, ki jih bo odobril Svet, na primer predstavniki držav, kjer se srečanje odvija, predstavniki muzejev na prostem v izgradnji ali pa osebe, katerih udeležba v razgovorih bi bila zaželjena.

\$ 7

Uradni jeziki na srečanjih in diskusijah bodo angleški, francoski in nemški jezik.

\$ 8

Pri glasovanju in volitvah je odločilna večina prisotnih članov.

\$ 9

V toku šestih mesecev po vsakem srečanju članov bodo le-ti prejeli podrobno poročilo, ki ga bo odobril predsednik. Poročilo bo pripravil muzej na prostem, kjer je srečanje bilo, ali pa oseba, ki jo bo določil Svet.

\$ 10

Stroškov korespondence in potovanj članov Sveta, do katerih bo prišlo zaradi opravljanja aktivnosti v okviru dolžnosti Sveta, ne bo pokrival AEOM temveč inštitucije članov Sveta.

Ob zapustitvi položaja bo predsednik predal arhive AEOM-a svojemu nasledniku. V posameznih primerih zadostujejo tudi fotokopije originalnih dokumentov.

\$ 11

Stroške z organizacijo srečanj bo kril gostujoči muzej ali inštitucija.

\$ 12

Zbor članov bo odločal o financiranju kakršnihkoli publikacij, skupnih

propagandnih akcij in ostalih skupnih aktivnosti zbora, katerih stroškov ne bi bilo razumno prenašati v breme predsednikove inštitucije ali lokalnega organizatorja.

§ 13

AEOM, ki deluje v skladu z naštetimi pravili se lahko razpusti ali prenese v drugo organizacijo na zahtevo zbora članov. Odločitve v zvezi s tem se lahko sprejema šele s tričetrtinsko večino celotnega števila članov AEOM. Pred kakršnokoli diskusijo v zvezi s tem je treba zahtevo v pisni obliki vnesti v zapisnik srečanja. Če skupno število glasov v prid razpustitvi ne doseže treh četrtin, lahko Svet predlaga odločitev s preprosto večino. V primeru razpustitve organizacije se bi arhivi in morebiten kapital AEOM-a predal ICOM-u, v primeru prenosa v drugo organizacijo pa njej.

IZJAVA

Veliko število antropologov in filmskih delavcev je prepričanih, da je etnografska dediščina resno ogrožena.

Zato zadolžujemo Evropsko komisijo da posveti posebno pozornost temu problemu.

Upamo, da bodo arhiviranje, konserviranje in valorizacija evropske etnografske dediščine ena od prioritet Komisije na področju kulture.

Nam vsem je očitno, da življenje v Evropi doživlja globoke spremembe in da so nekatere kulture pred tem, da izginejo.

Proti temu smo upravičeni ukrepati na visoki ravni, saj pomanjkanje razumevanja med ljudmi različnih kultur že vodi do etničnih konfliktov.

Splošna ekonomska kriza opogumlja izbruhe nacionalizma, rasizma in drugih vrst delitev v Evropi.

Evropsko državljanstvo in pripadnost Evropski skupnosti izgubljata kredibilnost.

Ob priložnosti VI. Mednarodnega festivala etnografskih in etnoloških filmov v Nuoru (Sardinija), udeleženi antropologi in filmski delavci, kot posamezniki in kot pripadniki ustanov, zahtevamo ustanovitev evropske informacijske mreže, ki bo omogočala:

- zbiranje etnografskih in antropoloških podatkov
- konserviranje teh podatkov
- njihovo valorizacijo znotraj in zunaj Evropske skupnosti, vključujoč njihovo razširjanje v medijih in izobraževalnih ustanovah
- in končno, izmenjavo idej med specialisti.

Člani omenjene mreže nameravamo obdelati in izvesti raziskovalne projekte, predlagati dolgoročne pobude na regionalni, nacionalni in evropski ravni.

Nuoro, Sardinija, 8. okt. 1992

Izjava je bila naslovljena na Komisijo evropske skupnosti v Bruslju. Podpisalo jo je 26 udeležencev VI. Mednarodnega festivala etnografskih in antropoloških filmov v Nuoru na Sardiniji. Podpisniki so iz naslednjih držav: Anglija, Avstrija, Belgija, Kanada, Francija, Italija, Slovenija, Španija, Švica in Združene države Amerike.

Naško Križnar

RAZPIS MURKOVIH PRIZNANJ ZA POSEBNE DOSEŽKE NA PODROČJU ETNOLOGIJE

Na podlagi 7. člena pravilnika o podeljevanju Murkovih priznanj za posebne dosežke na področju etnologije (Glasnik SED, 26/1986, št.1-2, str.96) komisija objavlja razpis za Murkova priznanja.

Priznanja se podeljuje strokovnjakom oziroma institucijam, ki so s svojim delom pomembno prispevali k razvoju in uveljavitvi etnologije.

Med dosežki na področju etnologije, za katere se podeljuje priznanja, so praviloma:

- izjemni znanstveno-raziskovalni dosežki ali
- izjemni dosežki na področju predstavitve etnoloških predmetov.

Kandidate za podelitev priznanj lahko predlagajo člani društva, strokovne organizacije in občani.

Predlog za podelitev priznanja mora vsebovati poleg podatkov o kandidatu tudi podrobno utemeljitev, zakaj se kandidata predlaga za priznanje.

Predloge je potrebno poslati najkasneje v 30 dneh po objavi tega razpisa v Glasniku SED na naslov Slovensko etnološko društvo, Komisija za Murkova priznanja, Zavetiška 5, Ljubljana.

NAVODILO ZA OBLIKOVANJE ROKOPISOV

V uredništvo Glasnika prihajajo zelo neenotno oblikovana besedila. Urednik porabi veliko časa, da jih poenoti, da so primerni za v tiskarno. Zato smo se v uredništvu odločili, da sodelavcem predlagamo naslednje oblikovne standarde za Glasnik SED.

1. Rokopis mora biti oddan v izvirniku.
2. Listi rokopisa naj bodo popisani samo po eni strani.
3. Popravki tipkanim besedilom naj bodo berljivi, večje korekture pa dotipkane na označeni prilogi.
4. Opombe naj bodo natičkane posebej, po vrstnem redu, kot je označeno v besedilu. Številke v besedilih naj bodo po možnosti obkrožene rdeče.
5. Citiranje literature mora biti v skladu z uveljavljenimi normami.
6. Ker dobivamo veliko računalniških izpisov, Glasnik pa se ravno tako stavi na računalniku, **nam lahko pošljete članke tudi na disketah** - z njimi je celo manj dela. Pogoji je, da je članek napisan na osebni računalnik (IBM PC/AT kompatibilen) v enem od splošno razširjenih urejevalcev besedil (WS 3, 4.0, 5.0; WordPerfect; WordPerfect 5; WyWrite; MS-Word; Writer; MultiMate ali v ASCII kodi) z oznako, za kateri urejevalec besedila gre in na normalnih (velikih) 5.25" disketah. Teksti v Glasniku morajo imeti enotno obliko, zato jih **čim manj urejajte** (brez centriranih naslovov, krepkega tiska, zamikov na začetku odstavka ipd.).

V Glasniku objavljamo v glavnem tri vrste člankov: razprave, gradiva in poročila. **Avtorji razprav in gradiva so dolžni napisati kratek slovenski povzetek, uredništvo pa bo poskrbelo za prevod v angleščino.**

Največ zmede je pri letnih poročilih ustanov. Prihajajo v obliki uradnih dopisov s korespondenčnimi oznakami in žigi ter s podpisi direktorjev. Tudi letno poročilo je članek, zato naj bo ustrezno oblikovano: nad besedilom naziv ustanove, pod besedilom avtorjevo ime in priimek.

Slikovno gradivo (risbe, fotografije, načrti) naj bo zaznamovano z zaporednimi številkami. Njihova postavitve naj bo razvidno označena v besedilu, če je to bistveno. Podnapisi k slikam naj bodo priloženi na posebnem listu.

Vseh uradnih in neuradnih pozdravov je uredništvo sicer veselo, vendar ne spadajo k članku, ki bo šel v tiskarno.

To je vse. Nismo se spuščali v podrobnosti, zato upravičeno pričakujemo, da boste navodila v bodoče upoštevali in s tem olajšali izdajanje Glasnika SED.

Uredniški odbor

Tihožitje (etnologinja Milica Varšek ob sodu za žganjekuho, september 1962)

GLASNIK Slovenskega etnološkega društva

zanj odgovarja Marinka Dražumerič, predsednica SED

Izdajanje ornogočata Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za znanost in tehnologijo

Izdajateljski svet: Slavko Kremenšek, Marko Belavič, Marjan Gabrijelčič, Jože Osterman, Alenka Puhar, Inja Smerdel, Marija Stanonik

Glavni in odgovorni urednik Majda Fister

Člani uredništva: Nives Sulič Dular, Slavko Kremenšek, Inja Smerdel, Monika Šašel Kropelj, Marko Terseglav, Zmago Šmitek

Grafično oblikovanje in tehnična ureditev: Matej Fister, oblikovanje ovitka: Dušan Merhar

Tisk: Tiskarna Primožič, Britof 127, Kranj

Naklada: 700 izvodov

Naslov uredništva: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 5, 61000 Ljubljana, gl. in odg. urednik tel. 156-068 int. 246

Za jezik in vsebino člankov so odgovorni avtorji

Po mnenju Ministrstva za kulturo (številka 415-591/92) sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov

---

YU ISSN 0351-2908 UDK 39/497.12/(05)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 121

II 131 829₁₉₉₃

999503276,1

COBISS

